

Военни издания

Годишенъ
абонаментъ

1. Сп. Военно-исторически сборникъ излиза двумесечно, освенъ августъ и септемврий, около 50 коли годишно. 180/240/320
2. Сп. Военна библиотека излиза периодически, около 50 коли годишно. 240/300/400
3. Сп. Воененъ журналъ излиза въ петъ книжки, срѣдно 10 коли всѣка, презъ май, юлий, октомврий, декемврий и февруарий, всичко 50 коли. 150/200/260
- Прегледъ на чуждестранния воененъ печатъ (като приложение на В. Ж.) излиза тримесечно, срѣдно 10 коли всѣка книжка, всичко 40 коли годишно.
4. Сп. Подофицерски журналъ излиза месечно, освенъ юлий и августъ, 30 коли годишно. 120/150/200
5. В. Народна отбрана излиза седмично въ 4 страници, 200/260/360
6. Сп. Български воинъ излиза месечно, освенъ юлий и августъ, срѣдно 2½, коли всѣка книжка 75/90/130

За всички заедно 700/1000/1300

За офицеритѣ и приравненитѣ чиновници—задължителни абонати на В. Ж., В. Б., В.-И. Сб. и Н. О., както и при едновременното получаване на тия издания отъ запаснитѣ офицери, юнкеритѣ, действащите и запасни подофицери и войници, годишниятъ абонаментъ е 480 лева.

За подофицеритѣ и приравненитѣ чиновници—задължителни абонати на П. Ж. и Н. О., както и за запаснитѣ такива, годишниятъ абонаментъ е 180 лева.

Първата цифра отъ графата „годишенъ абонаментъ“ означава абонамента въ левове за офицери, юнкери, подофицери и войници отъ действителна служба и за тия отъ запаса; втората цифра — за всички останали; третата цифра — за странство.

Абонаментътъ, следователно, само за сп. „Военно-истор. сборникъ“, за всички зап. офицери, подофицери и войници е 180 лв. годишно, платими на три срока по 60 лева—1.мартъ, 1. юний и 1. октомврий.

Всичко, което се отнася до военнитѣ издания, се адресува:

Армейски военно-издателски фондъ

ул. „Оборище“ № 2-б — София

съ прибавки:

Редакция, ако се пращатъ статии или се пише въ свръзка съ редактирането на изпратени статии, или ако въпросътъ се отнася до изплащане хонораръ на отпечатани статии;

Администрация, ако се съобщава за нови абонати, за промяна адреса на абонати, за неполучени книжки, календари или се правятъ поръчки за нѣкои отъ издаденитѣ книги, обявления, некролози;

Счетоводство, ако се изпращатъ суми, или се уреждатъ нѣкои смѣтки за абонаменти, или доставени пособия;

Печатница, ако се правятъ частни поръчки за напечатване, книги, пособия, бланки и др.

ВОЕННО - ИСТОРИЧЕСКИ СБОРНИКЪ

Урежда

Военно-историческата комисия

при Щаба на армията

Год. V

Декемврий 1931 г.

кн. 4.

Януарий 1932 г.

Военно-исторически сборникъ

Излиза всѣки два месеца; абонаментъ 160 лв. годишно.
Редакция и администрация — ул. „Оборище“ № 2, София.

Съдържание на кн. 4., год. V.

- 1) Пробивътъ на Българския фронтъ. 17-а колониална дивизия въ боя при Добро-Поле. (15-и септемврий 1918 г.), отъ *Cazeilles, commandant breveté de l'infanterie Coloniale*. Преведе отъ французски язикъ Сапунаровъ, полковникъ о. з. 1
- 2) Какъ трѣбва да се изучаватъ войнитѣ, отъ *Йорданъ Венедиковъ, полковникъ о. з.* 74
- 3) 7-а Рилска дивизия въ Междусъюзническата война (тактическа студия), отъ *Я.* 87
- 4) 5-и нескоростреленъ артилерийски полкъ въ Балканската война, отъ *Дим. Кацаровъ, генералъ о. з.* 114

Voénno-istoritcheski sbornik

(Revue d'histoire militaire).

Parait tous les deux mois, l'abonnement pour l'étranger 320 lévas.

Adresse: *Rédaction et Administration* — rue „Oborischte“ 2, Sofia — Bulgarie.

Sommaire — V-ème année, № 4.

- 1) La Rupture du Front bulgare. La 17-ème Division Colonial dans la bataille du Dobro-Polé (le 15 septembre 1918), par *Commandant breveté Cazeilles de l'infanterie Coloniale* 1
- 2) Comment faut-il étudier les guerres, par *J. Vénédikoff, colonel de réserve* 74
- 3) 7-ème Division de Rila pendant la guerre Interalliée (l'étude tactique), par *Ja* 87
- 4) 5-ème régiment d'artillerie de campagne de tir non rapide pendant la guerre Balkanique, par *D. Katzaroff, général de réserve* 114

Woenno-istoritscheski Sbornik

(Kriegsgeschichtliche Sammlung).

Erscheint alle zwei Monate; Abonnement für Ausland 320 Leva.

Adresse: *Redaktion und Administration* — „Oborische“ str. № 2, Sofia — Bulgarien

Inhaltsverzeichnis — V Jargang, № 4.

- 1) Der Durchbruch der bulgarischen Front. 17. koloniale Division in dem Schlacht bei D'bro-Pole (15. Sept. 1918), von *Cazeilles, commandant breveté de l'infanterie coloniale*, übersetzt von französischen *Jordan Wenedikoff, Oberst a. D.* 74
- 2) Wie soll man die Kriegen (kriegs geschichten erlernen), von *Ja* 87
- 3) 7. Division von Rila in dem Krieg der Balkanvölker, von *Ja* 87
- 4) 5. Artillerie (nichtschnellfeuernd) Regiment in dem Balkan-krieg, von *D. Katzarzff, general a. D.* 114

CAZEILLES,
commandant breveté
de l'infanterie Coloniale.

Пробивътъ на Българския фронтъ.

17-а колониална дивизия въ боя при Добро Поле *).
(15-и септемврий 1918 г.).

ПРЕДГОВОРЪ.

Народитѣ отъ Съглашението презъ Великата война отпразднуваха единъ следъ другъ десетгодишнината на общата победа. Но нито едно отъ тия възпоменателни тържества не е било така блѣскаво отпразднувано, както въ Бѣлградъ, кждето югославиянитѣ бѣха положили особени старания да привлѣкатъ и Франция къмъ своето народно ликуване, поради главната роля, която Французската източна армия игра на Балканитѣ. Приемътъ, направенъ въ Бѣлградъ на маршалъ Франше д'Епре и на делегацията, която го придружаваше, трогна най-чувствително всички французски сърдца. Сръбскиятъ народъ искаше да засвидетелствува по такъвъ начинъ още единъ пжтъ своята вѣчна признателностъ къмъ Франция, както и своя възторгъ къмъ върховния началникъ на съюзнитѣ армии на Изтокъ, победата на когото въ Македония презъ септемврий 1918 г. е за сръбската национална история една отъ най-славнитѣ епопеи.

Крушението на Балканския фронтъ на централнитѣ сили бѣ въ действителностъ първата усмивка на победата, отправена къмъ съюзницитѣ.

*) Книгата е издание на *Charles-Lavauzelle & C-ie, Editeurs militaires; Paris-Boulevard Saint-Germain, 124*, презъ 1929 година. Prix 6. — frs.

Военно-исторически сборникъ, кн. 4.

Сръбският народъ, проявяващ по-голям чувствителност отъ насъ въ преценката на голѣмото значение на събитията, съ които се ознаменуваха решителнитѣ фази презъ Свѣтовната война, при изразяването своята признателност и възторгъ къмъ нашето отечество отново възпроизведе въ голѣма степенъ отзвука, който се бѣше разнесълъ по цѣлия свѣтъ за славата на Франция и за победитѣ на съюзнитѣ армии на Изтокъ, командувани отъ единъ французски генералъ.

Така че, много навреме майоръ Казей съ публикуване своята книга „Пробивътъ на Българския фронтъ“ ни припомня краткия, но много свѣтълъ периодъ — победата на 15-и септемврий 1918 год. по стрѣмнитѣ на мѣгленискитѣ планини.

Командувайки 17-а колониална дивизия, ние преживѣхме, ведно съ автора, подготовката на атаката, самата атака и нейния успѣхъ. Въ едно изложение, добре обмислено, хармонично подредено, съ единъ ясенъ и свежъ стилъ, споминитѣ на бившия капитанъ отъ 54-и колониаленъ полкъ сж изложени въ една привлѣкателна форма, която той изглажда въ продължение на десетъ години, прекарани въ лични обсъждания и дълбоки размишления, освѣтлени отъ постигнатитѣ до днесъ резултати отъ изследванията на централнитѣ учреждения за изучаване особеноститѣ на тактиката въ планинитѣ.

Читателътъ лесно ще схване голѣмото значение, което имаше за подготовката на атаката, предварителното разузнаване на мѣстността отъ всички началници, както и важността на извършената работа въ Щаба на дивизията, където всичко трѣбваше добре да се обмисли и предвиди, като се има предвидъ, че нашитѣ окопи лжкатушеха въ една пресѣчена и гориста мѣстностъ отъ македонскитѣ планини, изпѣтрена съ долове и скали, висока 1800 м. надъ морското равнище. Лесно може да се разбере, колко голѣми сж били колебанията и мжкитѣ, които сж обхващали сърцето и духа на генерала—началникътъ на дивизията, когато е установявалъ плана за действие на дивизията, изходното положение на атакуващитѣ войски и разпредѣлението на артилерията въ една такава мѣстностъ.

Описвайки атаката, майоръ Казей ни води последователно при всѣка една отъ дружинитѣ, така че ние преживяваме заедно съ тѣхъ нечуванитѣ мжчнотии и свръхчовѣшкитѣ усилия при катеренето по много стрѣмнитѣ и понѣкога отвесни склонове съ препрѣчени дървета, или пѣкъ покрити съ скалисти блокове, които правѣха всѣко движение немислимо.

Съ настѣпването на сѣдбоносния часъ за атаката, за всички, като се почне отъ командира на дружината и се

стигне до ефрейтора, билъ той французинъ или сенегалецъ, личната инициатива остана като ржководно начало при движението напредъ. Безъ високитѣ военни качества на кадритѣ, безъ повдигнатия духъ на войскитѣ, безъ предварителни упражнения, не би било възможно никакво движение напредъ по тая мѣстностъ.

Сжщо така трѣбва безпредѣленъ да бжде възторгътъ къмъ началницитѣ отъ всички иерархически степени, които увеличаха своитѣ храбри части, малки и голѣми, въ атака на българскитѣ позиции и които ги водиха къмъ победа по Кравица и в. Добро Поле на 15-и септемврий 1918 год. И тоя възторгъ става още по-дълбокъ, когато мисълта на читателя се обърне инстинктивно къмъ нашитѣ устави отъ 1914 г., отъ които нито единъ не предвиждаше случая за действие въ планинска мѣстностъ, макаръ че специалниятъ характеръ на тия операции бѣ станалъ причина да се създадатъ особени алпийски войски. Доктрината, обаче, на тия действия не бѣше изтъкната и обяснена официално.

Съ рискъ да бжда обвиненъ въ нескромностъ, азъ ще кажа, че не мога да намѣря по-възторженъ документъ за славата, съ която се покриха войскитѣ отъ 17-а колониална дивизия при офенсивата на 15-и септемврий 1918 год., отъ саморжчното писмо, приведено по-долу, което ми бѣше изпратено на самото бойно поле отъ сръбския престолонаследникъ князь Александъръ на утринята следъ пълния пробивъ на българскитѣ позиции:

До господинъ генералъ Прюно,
началникъ на французката 17-а колониална дивизия.
На неговия главенъ наблюдателенъ пунктъ.

Драгий ми генерале,

Французската 17-а колониална дивизия, водена отъ единъ началникъ, надаренъ съ безгранична лична храбростъ и съ единъ голѣмъ талантъ на опитенъ тактикъ, завладѣ съ ожесточена борба и съ единъ чудесенъ устремъ позицитѣ на Шейновецъ, Кравица и Продановата височина, позиции до такава степенъ укрепени отъ неприятеля, че самъ той ги считаше за непревземаеми.

Но всескрушаващата храбростъ на вашитѣ героични войници преодолѣ всички препятствия, които ѣ бѣха противопоставени отъ природата и отъ науката. Тая храбростъ допринесе твърде много, щото нашата победа да бжде пълна.

Това възбуди такъвъ възторгъ къмъ традиционнитѣ французски всенни добродетели, че азъ не мога да не побързамъ да Ви изразя моята признателностъ и моето високо почитание и да Ви провъзглася командьоръ на моя срдень на „Звездата на Карагеоргиевичитѣ“, съ мечове, знаковетѣ на койго едновременно съ това писмо Ви изпращамъ.

Приемете, драги ми генерале, увѣрение въ неизмѣнността на моето искрено приятелство.

Беркорикъ,
5-и (18-и) септемврий 1918 г. Вашъ преданъ Александъръ.

Генералъ Прюно.

Въ паметъ на ония, които дадоха своя животъ по стрѣмнитѣ на Добро Поле на 15-и септемврий 1918 година.

ВЪВЕДЕНИЕ.

На 15-и септемврий 1918 г. сръбската II армия, като атакува между Соколъ и Вѣтреникъ, проби Българския фронтъ и въ образуванія по тоя начинъ отворъ хвърли четири дивизии. Съ тази блѣстеща победа тя тури началото на ония кратковременни военни действия, които въ четиринадесетъ дни принудиха България да иска миръ.

Операцията за пробива бѣше извършена отъ три дивизии: 122-а, 17-а колониална и сръбската Шумадийска. Тия три дивизии се покриха еднакво съ слава, и въ споменитѣ за тая слава тѣ оставатъ нераздѣлни завинаги.

Може да се каже, безъ да бждатъ непризнавани или омаловажавани действията на нейнитѣ съседи, и особено действията на 122-а дивизия, на която не се удаде да изпълни възложената ѝ тежка задача — да завладѣе командущитѣ пунктове Соколъ и Добро Поле, че действията на 17-а колониална дивизия имаха единъ изключително решителенъ характеръ.

Премайнавайки безспирно отбранителнитѣ линии на българската първа позиция, дивизията излѣзе твърде много напредъ отъ линията, която трѣбваше да достигне. Тя още при пукването на зората завзе съ своя центъръ важния остъръ върхъ Шейновецъ и, като се намѣри напредъ и точно предъ 122-а дивизия, напредването на която бѣше спрѣно отъ добре организираната отбрана на Добро Поле и Стояновата височина, съдействува на тази дивизия да достигне своитѣ обекти, подкрепявайки я съ огънь.

Може да се сжди за голѣмото значение, което имаха действията на 17-а колониална дивизия, по голѣмата ожесточеностъ, съ която българитѣ контъратакуваха Шейновецъ. Тѣ се опитваха много пжти да ни изтласкатъ отъ тоя пунктъ съ първостепенна важностъ. Благодарение на него, ние бѣхме господари на бойното поле и разкжсахме на две тѣхнитѣ бойни линии по източнитѣ склонове на Добро Поле.

На 15-и септемврий, на мръкване, поражението на българитѣ бѣше пълно, и сърбитѣ продължиха разширяването на успѣха. Задачата, обаче, на 17-а колониална дивизия не бѣше още завършена. Тя взе участие и въ преследването, като се движеше безспирно и продължи да се бие. Поради високия си моралъ, поради своята неизчерпаема енергия и своята храбростъ, тая дивизия заслужено бѣ наречена отъ нашитѣ съюзници „Славната дивизия“.

Цельта на изучаването на тая операция е тройка:

1) да се опишатъ действията на 17-а колониална дивизия отъ 15-и септемврий 1918 год. и да се изтъкнатъ трудноститѣ, които тя бѣ срещнала, и преодоляването имъ, а сжщо така да се подчертае и ролята, която тя игра;

2) да се извлѣкатъ поуки отъ тая твърде особена операция и

3) да се отдаде почитъ на незнайнитѣ герои на тая драма, които паднаха още при изгрѣва на победата.

Глава I.

Предъ боя.

Общиятъ планъ.

Ние нѣмаме за цель да издиримъ зараждането на идеята за нападението на Изтокъ, предприето отъ съюзницитѣ на 15-и септемврий 1918 год. Ще бжде достатъчно само да се спомене, че генералъ Гюйома имаше предвидъ едно нападателно действие съ ось на главнитѣ усилия р. Вардаръ.

Идеята за пробива въ планинския центъръ се дължи на Сръбската главна квартира. Тя е била възприета отъ генералъ Франше д'Епре, и той можа да предвиди решителното влияние, което би ималъ такъвъ единъ пробивъ върху по-нататъшния ходъ на войната. На 3-и юлий 1918 год. той при едно обсъждане положението съ началника на щаба на сръбскитѣ армии изложи главнитѣ линии на предполагаемия маневъръ и на 6-и юлий му изпрати единъ кратъкъ планъ за операциитѣ, въ който се опредѣляше точно тѣхното развитие:

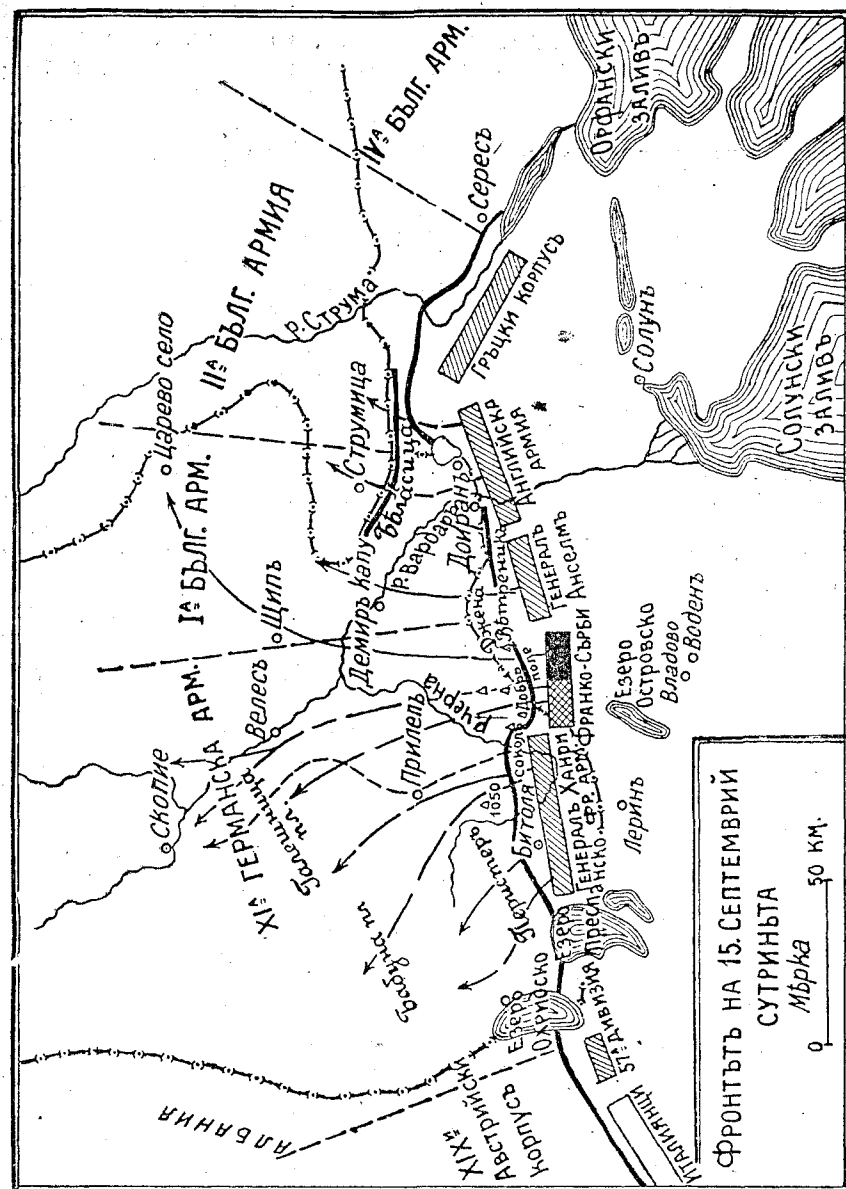
... Предполагаемото общо нападение ще включи, освенъ действията на гръцкитѣ войски по Струма и английскитѣ войски на Вардаръ, но и още една главна операция, въ която ще взематъ участие французски части и цѣлокупнитѣ сръбски сили.

Първата частъ на операцията трѣбва да включи въ себе си заемане укрепената неприятелска зона срещу фронта на атаката Соколъ—Вѣтреникъ. Това трѣбва да се извърши отъ французскитѣ и сръбскитѣ дивизии, поддържани отъ силенъ артилерийски огънь.

Втората частъ — ще се състои отъ действия въ планината, които трѣбва да се започнатъ безъ отлагане. За такива действия сръбската армия притежава ценни качества. Тия действия ще иматъ за цель да се достигне, колкото се може по-скоро, линията Неготинъ—Демиръ Хисаръ.

Избранитѣ обекти сж отъ ония особенъ родъ обекти на близкия Изтокъ, заемането на които, както може да се сжди по всичко, би могло да даде най-благоприятни резултати, тъй като тѣ заплашватъ едновременно и дветѣ главни комуникационни линии на българската армия, а именно линията по Вардаръ и оная презъ Градско, Прилепъ и Битоля.

На 9-и юлий командувачият сръбският армии даде своето съгласие за изпълнение на тоя планъ и веднага за-

повѣда на сръбската II армия, на която се възлагаше да извърши пробива, да подготви тая операция.

Работата започна незабавно. Разчиташе се, щото войскитѣ на фронта и ония задъ него да бждатъ напълно го-

тови и снабдени съ всичко необходимо къмъ първитѣ дни на септемврий. Къмъ това време се предвиждаше да се започне и офензивата.

Следъ дълги преговори, съюзното командване най-после даде на командувачия своето разрешение. Последното бѣше получено едва на 11-и септемврий. Къмъ тая дата вече всичко бѣше готово — войскитѣ бѣха по мѣстата си, и операцията можеше да се започне, въ който день би се пожелало.

При сръбската II армия.

Мѣстността, по която трѣбваше да действува сръбската II армия. Боятъ на сръбската II армия се разигра въ единъ отъ най-труднодостъпнитѣ участъци на Близкоизточния фронтъ — Мъгленскиятъ масивъ (le massif de la Mogléna).

Тая група планини, съ една сръдна височина надъ морското равнище 1800 м., раздѣля долината на Черна отъ долината на долината Вардаръ и се свършва въ жгѣла, образуванъ отъ сливането на дветѣ рѣки. Тѣ се издигатъ като сѣщинска стена надъ обширната Македонска равнина. Отъ тая стена българскитѣ наблюдатели имаха много добъръ обзоръ. Сѣщитѣ тия планини на северъ се снишаватъ съ по-полегати склонове. Атаката на тоя масивъ, силно набразденъ отъ дълбоки оврази съ стрѣмни брѣгове и безъ пътища за съобщение, изглеждаше много трудна, но, ако тя би се наложила, то подготовката ѝ би трѣбвало да бжде мжчна и продължителна.

Върхътъ на масива се разширява на нѣкои мѣста и образува единъ видъ плато съ ясно очертанъ релефъ.

На това плато бѣха спрѣни сръбскитѣ нападения презъ 1916 г., и първитѣ отбранителни линии бѣха установени тамъ още отъ преди две години. Платото само по себе си представля голѣми мжнотии за движение, но все пакъ е проходимо за пехотата. То рѣзко се различава отъ стрѣмнитѣ склонове, които се спускатъ въ равнината.

Платото изцѣло се командува отъ една редица обли и скалисти върхове, нѣкои отъ които бѣха твърде стрѣмни. Всички тия върхове се владѣха отъ българитѣ, за които тѣ бѣха много добри наблюдателни пунктове.

Уповавайки се на своето командващо положение и увѣрени въ неуязвимостта на позицията си, твърде мжчна за атакуване, българитѣ бѣха съсредоточили всичкото си внимание изключително по организирането на своята първа линия, която, при това, сама по себе си бѣше много силна. Тая линия обхващаше всички командващи пунктове, и бѣше образувана отъ една заплетена мрежа отъ окопи, които

на много мѣста бѣха изсѣчени въ скалиста почва. Тя включваше сѣщо и добри скривалища, а тукъ-тамѣ даже — и картѣчни гнѣзда, издѣлбани въ скалитѣ. Отбранителнитѣ съоружения по-назадъ, напротивъ, бѣха слабо развити и се ограничаваха само съ една непрекъсната линия окопи, прѣкарана по самия гребень.

Мѣстността, по която се разви атаката, изцѣло бѣше раздѣлена на две ясноотличими части: едната представя откритая зона, въ западната частъ, кждето съ пехотенъ огънь можеше да се действува много добре, а другата, въ дѣсно, — обраснала съ дървета. Въ последната зона българскитѣ отбранителни работи на много мѣста не се виждаха отъ нашитѣ окопи, понеже гратата, състоеше отъ въковни дървета.

Планъ за действията на командувашия сръбската II армия.

Задачата за пробиване Българския фронтъ бѣше възложена на войводата Степановичъ, командувашъ сръбската II армия, на 9-и юлий 1918 год.

Той представяше единъ прекрасенъ типъ на сръбски войникъ. Надаренъ съ сурова енергия, той се ползуваше съ легендарно обаяване сръдъ нашитѣ съюзници, които го наричаха „желѣзния човѣкъ“. Той бѣше човѣка, който би могълъ да използва най-добре резултатитѣ, които се очакваха отъ тия операция.

Сръбската II армия се състоеше отъ три дивизии: Шумадийска, Тимошка и Югославянска (последната за пръвъ пжтъ щѣше да влѣзе въ бой; тя бѣше формирана наскоро и съставена отъ славяни дезертьори и пленници отъ австрийската армия и отъ разни младежи, попаднали отъ всички страни на свѣта). Тая армия щѣше да бжде подкрепена отъ две французски дивизии, назначени отъ командувашия съюзнитѣ армии. Освенъ това, къмъ сжщата щѣше да бжде придадена и много силна артилерия.

Висшето командване, както видѣхме, бѣше предвидило две твърде отличаващи се една отъ друга фази въ тая операция: първата фаза се състоеше въ една атака, предназначена да направи пробизъ въ българското разположение. Тая атака се считаше за много трудна, затова трѣбваше да се произведе отъ две французски дивизии и отъ една сръбска. На тия три дивизии отъ първия ешелонъ бѣше дадена една крайна цель, следъ достигането на която тѣ трѣбваше да се спратъ и да се организиратъ отново. Действително, допускаше се, че офенсивната мощъ на тия дивизии следъ завладяване първата неприятелска позиция ще се изчерпи.

Втората фаза бѣше — да се използватъ добититѣ резултати. Щомъ като позицията, на която ще се развие

Нар. Библиотека София

на много м
ваше сжщ
картечни п
сържжени
ограничава
карана по

Мѣсти
раздѣлена
крита зона
можеше да
— обрасна
отбранител
шитѣ окрѣ

Планъ за
та на ком
щия срѣ
II ар

Той п
войникъ.
ваше съ л
то го нари
който би
то се очак

Срѣб
мадийска,
пжтъ щѣш
и съставе
стрийската
всички стр
пенѣ отъ
ващия сък
да бжде п

Висш
ло две тв
операция:
назначена
ние. Тая а
ше да се
една срѣб
ше дадена
тѣ трѣбва
Действие
дивизии
ция ще се

Втор
резултати

съпротивата, бжде заета; дивизиитѣ отъ втората линия трѣб-
ваше да минатъ презъ дивизиитѣ, които сж произвели ата-
ката, да навлѣзатъ въ отворената празнина и да настѣ-
пятъ смѣло напредъ, като въ сжщото време разширятъ пър-
воначалния проривъ.

Решението да се ангажиратъ две французски дивизии
въ боя за пробивъ при Добро Поле бѣ взето отъ команду-
ващия съюзнитѣ армии. То се диктуваше отъ съображения,
както отъ мораленъ, тъй и отъ тактически характеръ.

Сърбитѣ отъ започването на военнитѣ действия бѣха
пострадали извънредно много. Тѣ бѣха претърпѣли голѣми
загуби и въ Мъгленъ (Mogléna) презъ 1916 г., и би било
неблагоразумно тѣ да се хвърлятъ отново въ атака на сж-
шитѣ позиции, отъ които тѣ веднѣжъ вече сж били спира-
ни. Сърбитѣ, обаче, сж силно закалени войници, и тѣ не
биха се замислили, ако би трѣбвало да се хвърлятъ въ бой
за освобождаването на своето отечество.

За това най-целесъобразно бѣше да имъ се възложи
задачата по преследването.

На французитѣ, обаче, се падна тежка задача—да от-
ворятъ пжтъ на сърбитѣ.

При това, французитѣ по своята организация, по свое-
то обучение, по своето въоръжение, сж повече подходящи
за такъвъ бой, който по своята обстановка е аналогиченъ
съ тия отъ другитѣ фронтове на Франция. Сърбитѣ, напро-
тивъ, въ периода на успѣха биха могли да развиятъ своитѣ
отлични качества на планинци. Като действуватъ въ своята
собствена страна, тѣ биха могли да се движатъ, безъ да се
грижатъ за прехраната. Даже имаше вѣроятностъ, че въ тая
земя, кждето всѣки мжжъ е войникъ по рождение, тѣ ще
могатъ при настѣплението си да попълватъ и своитѣ
загуби.

Срѣбското командуване, по аналогия на фронталнитѣ
атаки на Западъ, бѣше предвидило за предстоящитѣ бойове
за пробива една операция, която да продължи повече отъ
единъ день. Въпросъ е дали командуването е вѣрвало въ
възможността за използване на очаквания успѣхъ следъ
пробива въ голѣми размѣри. Действително, не е било пред-
видено, щото дивизиитѣ за преследване да влѣзатъ въ дей-
ствие още самия день на атаката. Тия дивизии трѣбваше да
се съсрѣдоточатъ въ населенитѣ мѣста въ подножието на
планината на разстояние повече отъ единъ преходъ отъ из-
ходнитѣ позиции. Тази мѣрка имаше за целъ да постави
тия войски вѣнъ отъ зоната на бойнитѣ действия. Тѣ трѣб-
ваше да бждатъ вдигнати напредъ, щомъ като успѣхътъ
бжде осигуренъ.

Тукъ имаше пълно противоречие между предви-
дения начинъ на действие и преследване, така, както го

схващаха французите. Французските генерали и особено началникът на 17-а колониална дивизия, схващаха, че сръбският начин на действие има голѣми недостатѣци. Българският фронт на Добро Поле не бѣше организиранъ въ дълбочина, така както бѣ организиранъ фронта въ Франция. Мѣстността задъ първата линия не бѣше организирана. Можеше, следователно, съ голѣма вѣроятност да се разчита на единъ бързъ проривъ. Съ рискъ да се повторятъ грѣшките отъ 1915 г., трѣбваше да се удвоятъ, колкото се може по-скоро, дивизиите отъ вториятъ ешелонъ, за да не се даде възможност на противника да се съвземе. Така че тия дивизии трѣбваше да се поставятъ съвсемъ близо до фронта. Тая теза бѣше одобрена отъ командувашия съюзнитѣ армии. Събитията оправдаха нейната правота.

На 9-и юлий [Сръбското главно командване изпрати нужнитѣ за тая операция инструкции на командувашия сръбската II армия:

„Главната атака трѣбва да бѣде насочена на Добро Поле, а второстепеннитѣ действия — по фронта рѣчичката Катунецъ — Проданова височина — Борова чука — Вѣтреникъ — р. Сушица.

Азъ предоставямъ на командувашия II армия да обмисли и определи числото на дивизиите, които трѣбва да се поставятъ въ първа и въ втора линия при атаката. Но, каквото и да бѣде неговото решение, трѣбва да се държи смѣтка за желанието и заповѣдта на командувашия съюзнитѣ армии — да се поставятъ двѣтъ французски дивизии въ първата линия за първата фаза на атаката (завземането на Добро Поле и в. Вѣтреникъ).

Бѣше дадена заповѣдъ — подготвителнитѣ работи да се започнатъ веднага.

Командувашиятъ сръбската армия реши да атакува съ 122-а дивизия, съ 17-а колониална дивизия и съ Шумадийската дивизия. Преследването трѣбваше да се извърши отъ две сръбски дивизии: Югославянската и Тимошката, последвани отъ 17-а колониална дивизия и отъ Шумадийската дивизия, когато тия две дивизии се преустроятъ следъ атаката.

122-а дивизия следъ свършването на атаката трѣбваше да остане въ разпореждане на командувашия съюзнитѣ армии.

Желанието на войводата Степановичъ бѣше да се упражни по голѣмо усилие налѣво, въ свръзка съ сръбската I армия, която сжщо трѣбваше да атакува вечерята срещу 15-и септемврий. Той се е надявалъ, че падането на Соколъ и на Добро Поле ще има решителни послѣдствия.

Поради това той реши да се извърши главната атака съ 122-а дивизия и съ 17-а колониална дивизия, а второстепенната атака — съ Шумадийската дивизия.

На 122-а дивизия се възлагаше да атакува Соколъ и Добро Поле. Къмъ сжщата се придаде мощна артилерия — 136 орджия, защото тя трѣбваше да развие най-голѣми усилия, отъ които се очакваха и решителни резултати.

Къмъ Шумадийската дивизия, на която бѣше възложено да произведе второстепенната атака на Вѣтреникъ, се придадохъ 85 орджия.

Освенъ това, една артилерийска маса — армейска артилерия — бѣше разположена на позиции по височините южно и западно отъ Соколъ. Тая артилерия трѣбваше на 15-и да поддържи II армия, а на 16-и да пренесе огъня си въ зоната на атаката на I армия.

При 17-а колониална дивизия.

17-а колониална дивизия на Близкия изтокъ. 17-а колониална дивизия бѣше формирана презъ 1916 год. Нейната пехота се състоеше отъ 1-и, 3-и и 54-и колониални полкове, отъ по две дружини европейци. Къмъ всѣки единъ отъ тия полкове бѣше придадена по една дружина сенегалци. Освенъ това, имаше още една дружина, (95-а сенегалска командиръ на дружината Гьоцъ) отъ разформирания презъ августъ 56-и колониаленъ полкъ. Тая дружина оставаше на разположение.

Артилерията се състоеше отъ три групи отъ 43-и артилерийски колониаленъ полкъ и отъ една група 155 мм. орджия отъ 343-и артилерийски полкъ.

Тая дивизия бѣше доста тежка. Съставътъ ѝ бѣ доста разнороденъ. Както въ всичките войсковы части отъ Източната армия, младитѣ войници бѣха размѣсени съ войници отъ стари набори.

Дивизията отъ формирането си още бѣше на Изтокъ. 54-и колониаленъ полкъ участвува въ експедицията на Дарданелите, и презъ всичкото време действуваше на Източния воененъ театъръ. Но въ полка бѣха останали много малко бойци отъ това време. По-голѣмата частъ отъ войниците бѣха дошли отъ Франция за попълване полка, намѣсто тия, които се бѣха върнали въ родината си. 1-и и 3-и колониални полкове бѣха дошли отъ Западния фронтъ презъ 1916 год.

Дивизията бѣ участвувала въ нѣколко нападения презъ августъ 1916 г. (при Дойранското езеро), презъ октомврий и ноемврий 1916 г. (предъ Битоля) и презъ декемврий 1916 г. (при устието на р. Черна).

Оттогава тя бѣ водила единъ анемиченъ животъ въ своя секторъ, и малко бѣше направено за развиване нападателния ѝ духъ.

Спокойствието ѝ при Завоя на Черна бѣше нарушавано само отъ малки частични операции — схватки отъ едната и

другата страна. Изобщо, може да се каже, че отъ две години дивизията водеше пасивен животъ. Сенегалскитъ дружини бѣха новосформирани части, които при предстоещата операция щѣха да елѣзатъ за прѣвъ пътъ въ бой.

17-а колониална дивизия отъ юний 1918 г. имаше новъ началникъ — генералъ Прюно, и влиянието, което той упражни върху дивизията си, бѣше голѣмо. Бившитъ бойци отъ 17-а колониална дивизия си спомнятъ съ радостъ за своя младъ началникъ — строенъ, елегантенъ, като нѣкой подпоручикъ, съ приятна и добродушна усмивка. Всички отъ дивизията го познаваха; неговата известностъ бѣше голѣма, и той вдъхваше абсолютно довѣрие у всички. Началникътъ на Щаба на дивизията бѣше подполковникъ Виx, който току-що бѣше пристигналъ отъ Франция. Неуморимъ труженикъ, енергиченъ, той игра първостепенна роля за подготовката на атаката.

Презъ пролѣтътъ на 1918 г. началникътъ на дивизията се опита да реагира противъ бездействието на своята дивизия. Артилерията особено бѣше предметъ на неговитъ най-голѣми грижи. За да ѝ придаде гѣвкавостъ и решителностъ и за да ѝ застави да скжса съ привычитъ на рутината, той ѝ заповѣда да промѣня позициитъ си и да произвежда бързи стрелби.

Артилерийскитъ части получиха заповѣдъ да премѣстватъ орджията си всѣка нощъ и да произвеждатъ обезпокоителни стрелби. Тия упражнения, които напомнятъ методитъ, употребявани въ Франция, отпосле се оказаха много полезни.

Такова бѣше състоянието на дивизията, когато тя бѣ вдигната отъ своя секторъ при Черна и бѣ замѣстена съ части отъ 11-а колониална дивизия.

Подготовка на атаката.

Обучение на пехотата. — За да се подготви за предстоещата ѝ задача, командването разпореда — 17-а колониална дивизия да се оттегли назадъ, кждето да може да се подтегне и да придобие гѣвкавостъ и издържливостъ, които ѝ липсваха. Прочие, дивизията постепенно се събра въ околността на Воденъ, кждето намѣри удобенъ бивакъ, съ хубави сѣнки подъ джбовитъ и кестенови дървета, съ които сж покрити хълмоветъ на Владово. Въ подножието на тия хълмове тече мощниятъ оттокъ на Островското езеро (du lac d' Ostrovo), водитъ на който оросяватъ живописнитъ градини на Воденъ, преди да се спуснатъ презъ водопада въ Македонската равнина.

Именно въ това прохладно и раззеленено мѣсто дивизията отиваше да си почине отъ претърпѣнитъ несгоди въ

пустинята на Черна, а сжщо и да се подготви за атаката. Тоя периодъ на почивка за нея бѣше извънредно полезенъ. Мѣстността е пресѣчена и много наподобява на определената за атака зона. Условията за обучение бѣха превъзходни. Времето за почивка бѣше използвано за обучение войскитъ и за подобрене физическото състояние на войницитъ. Това бѣ едно приятно престояване при едно чудесно време. Упражненията се редуваха съ игри и други развлечения. По този начинъ вялостъта, дължима на бездействие-то, бързо изчезна.

Не бѣше забравена и моралната подготовка. Всѣки единъ знаеше задачата, която бѣ възложена на дивизията. Известието за нашитъ успѣхи въ Франция, всели увѣреностъ у всички, че операцията, която предстои да се предприеме, ще има решителни послѣдствия. Командуващиятъ съюзнитъ армии посети дивизията и предъ събранитъ офицери изказа надеждитъ за успѣхъ. Той намекна за близкото пукване на зората, предвестница на бждещата крайна победа.

Тоя заразителенъ оптимизъмъ се разпространи и между самитъ войници. Отъ разговоритъ между войницитъ вечеръ подъ палаткигъ, които сж критерий за морала, и които се подслушватъ, безъ това да се подозира отъ говорещитъ, можа да се заключи съ увѣреностъ, че отъ войницитъ тѣ „това се желае“.

Това бѣше действително една подмладена дивизия, съ високъ боенъ духъ, въодушевена отъ желание за победа и готова да се хвърли въ вихъра на боя.

Подготовката на атаката отъ Щаба на дивизията. — Изучване на положението. — Въ това време Щабътъ на дивизията бѣ започналъ своята работа за подготовката. Генералъ Прюно и неговиятъ началникъ на Щаба на 8-и августъ отидоха да изучатъ зоната на бждещитъ военни действия.

Трѣбва да се признае, че това първо разузнаване не бѣше много насърдително. Мѣстнотитъ, които представя мѣстността, и силната позиция на българитъ, се явиха като непреодолими прѣчки, и задачата се представи много трудна за разрешение. Но следъ продължително изучаване се намѣри разрешение, и малко — по малко надеждата за успѣха се затвърди.

Мѣстността предъ 17-а колониална дивизия. — Определениятъ на 17-а колониална дивизия секторъ за атака се ограничава отъ Доброполската рѣка и Петернишкото дере. Тая мѣстностъ представя една серия отъ гребени, раздѣлени съ доста дълбоки оврази. Всички гребени отиватъ концентрично къмъ гребена на масива, кой-

то закрива хоризонта, и върху който се издигат върховете Хлѣбарь и Кравица.

Надѣво зоната на дивизията се командува от височинитѣ Канаритѣ и в. Добро Поле, опредѣлени за атака от 122-а дивизия. Надѣсно се издига величественият масив Вѣтерникъ, който щѣше да бжде атакуванъ от Шумадийската дивизия.

Мѣстността се повишава от нашата предна линия къмъ гребена на хоризонта съ стрѣмни склонове. Тя е труднопроходима за пехотата.

Секторътъ се раздѣля на две ясноочертани части: вѣсно една залесена зона, която заема по-големата част от сектора за атака, и влѣво — откритата зона, съставена от източнитѣ склонове на масива Добро Поле, и една блатиста низина, от която изтича Доброполската рѣка.

Първата отбранителна линия от българската позиция минаваше през Канаритѣ и Несторова скала и следъ това навлизаше въ гората, дето тя на много мѣста даже и от нашитѣ най-предни окопи не се виждаше.

Гребенътъ на Кравица съставляше втора линия на отбраната, очертана съ прекъснати окопи, които обхващаха главно високитѣ пунктове. Между дветѣ линии едва се забелязваха нѣколко отбранителни постройкы по откритата мѣстность. Участъци съ скривалища, безсѣмнение заети от резерви, сж били отбелязани въ леса по източнитѣ склонове на Кравица.

Цѣлата първа линия е прикрита съ телена мрежа. Тая линия е много силна, тъй като на мѣста тя е издълбана въ скали, и въ нея се срѣщатъ такива пунктове, които сж абсолютно неуязвими от нашата артилерия. Върхътъ Несторова скала заслужава особено внимание. Това е една голѣма скала, която се издига доста високо, и е била превърната въ единъ малък фортъ. Българитѣ сж я издълбали и пробили и сж поставили въ нея картечници. Тя дразнѣше артилерията съ своята неуязвимостъ и представляше една сериозна опасностъ за войскитѣ, които биха се впуснали въ атака по източнитѣ склонове на Доброполската рѣка.

Ето, това е картината, която се откриваше предъ погледитѣ на нашитѣ наблюдатели отъ пунктоветѣ Гогово Гумно и Симеоновия наблюдателенъ пунктъ. Какво се криеше задъ дърветата? Това бѣше за насъ една мистерия, тъй като гората бѣше абсолютно непрогледна за нашето наблюдение. Известно бѣ само, че предъ българската позиция имаше телена мрежа, и че сж били опредѣлени мѣстата на нѣколко скривалища и на нѣколко батареи*).

*) Българитѣ въ днитѣ предъ атаката били започнали да копаятъ окопи за поддръжкитѣ, които ние намѣрихме наполовина изкопани и незаети. Сжщо тѣ били почнали да правятъ голѣми скривалища, изкопаването на които бѣше свършено, но не сж били своевременно привършени окончателно.

Мѣстността задъ нашитѣ предни позиции бѣ малко блатиста. Сърбитѣ презъ 1916 год. се бѣха зацепили за платото, на което тѣ още държаха издигнатата крайнина. Склоноветѣ се спускаха стрѣмно надолу, въ равнината, и не позволяваха никакво наблюдение. Отбранителната система на сърбитѣ не бѣше много дълбока, бѣше недостатъчно развита и не даваше достатъчно закритие на войскитѣ, които трѣбваше да заематъ изходнитѣ позиции преди атаката. Артилерията не бѣше добре разпредѣлена. Напълно изработенитѣ и заети артилерийски позиции за батареитѣ бѣха малко. Добри артилерийски позиции, поради твърде голѣмата стрѣмнина на склоноветѣ, мжчно можеше да се намѣрятъ. Полската артилерия можа да се инсталира съ голѣма мжка. Най-после, снабдителнитѣ служби се извършваха по единъ единственъ пътъ съ твърде бавенъ подвозъ.

Положението на неприятеля предъ 17-а колониална дивизия. — Фронтътъ на 17-а колониална дивизия бѣше срещу позицията на 29-и Ямболски полкъ, отъ 3-а Балканска дивизия. Тоя полкъ заемаше участъкъ отъ Доброполската рѣка до Петернишкото дере. Полкътъ имаше две дружини въ първа линия и една — въ поддръжка. Наблюдателниятъ пунктъ на командира на полка бѣше задъ Кравица. Командирътъ на полка бѣ раненъ на 13. септемврий и евакуиранъ.

Поддръжката на полка не бѣше много силна: една дружина отъ българския 80-и полкъ въ Тополецъ (дивизионенъ резервъ) и една етапна австрийска дружина на Козякъ.)

Тѣ сж били усилены на 14 и септемврий.

Артилерията бѣше многочислена. Тя бѣше концентрирана къмъ поляната на в. Хлѣбарь, кждето бѣ намѣрила великолеппи позиции за батареитѣ.

Моралното състояние на българитѣ не бѣше добро. Чувстваше се едно недоволство въ армията. Войницитѣ бѣха хранени зле, лошо снабдявани, дезертиранията бѣха чести; даже е имало и бунтове. Привсе това, обаче, 29-и полкъ се е считалъ за единъ добъръ полкъ, за който е трѣбвало да се държи смѣтка.

Упадъкътъ на морала, може би, бѣ намалилъ нападателния духъ, но частитѣ бѣха твърдо решени да отбраняватъ своитѣ позиции енергично.

Българитѣ очакваха още отъ месецъ августъ да бждатъ атакувани въ Мъгленско. Движението и подготовката на атаката бѣха възбудили тѣхното внимание. Показанията на пленницитѣ се съгласуваха въ това отношение. Българската главна квартира въ своя таенъ бюлетинъ № 55 отъ 1-и септемврий казваше:

„Сведенията за една неминуема атака към Добро Поле, всъщност дават все по-голяма и по-голяма достоверност. Подготвителните работи се извършват с трескава бързина. Изработването на нови пътища е вече на привършване. Към Мъглен са забелязани големи биваци. Всичко това показва, че една атака към Добро Поле е вече въпрос на дни. Главният удар ще бъде насочен на Добро Поле и ще се разпространи до Ветерник“

Генерал Шолц, командващ групата армии, е знаел за тая атака, но той я счел за второстепенна, и, като е разчитал на продължителността на артилерийската подготовка, той се е надявал да може своевременно да привлече необходимите поддръжки.

Фронтът на Добро Поле, прочие, бѣ оставен само на своите собствени сили. Действително, на 14-и септември вечерта, след тридневен поход, е пристигнал от Прилеп българският 53-и полк, който трѣбвало да остави една дружина въ първа линия и една — въ резерв, задъ 29-и полк. Българският 16-и полк също е бил насочен към Добро Поле, но много късно.

На 15-и септември, въ момента на атаката, фронтът предъ 17-а колониална дивизия бѣ заетъ всичко на всичко отъ петъ български дружини, и нѣколко германски или австрийски войници съ картечници или съ друга нѣкаква специалност.

Идеята за плана на действията на генералъ Прюно — началникъ на 17-а колониална дивизия. — На 17-а колониална дивизия бѣше възложена една точно определена задача — да завладѣе она частъ отъ неприятелската позиция, на която се намираха върховете Голакъ, Шейновецъ, Кравица и Борова чука, и да подготви настѣплението на Югославянската дивизия към Козякъ, като завладѣе укрепената позиция на поляната при в. Хлѣбаръ. Това е една задача, изпълнението на която бѣ извънредно трудно, особено като се иматъ предвидъ срдствата, съ които разполагаше дивизията.

Заемане фронта на неприятелската позиция, възложено на 17-а колониална дивизия, надминаваше много отъ нормата на това, което може да се възложи на силите на една дивизия. При своето предварително разузнаване, генералъ Прюно забеляза веднага, че не ще бѣде възможно да се атакува едновременно цѣлия фронтъ.

Планътъ на действието му се подсказа отъ първостепенното значение на върха Хлѣбаръ. Той дойде до заключение, че тоя пунктъ съставя крайгълния камъкъ за отбраната на участъка, определенъ на дивизията, тъй като тоя върхъ командуваше не само цѣлия участъкъ, въ който щѣше да действува дивизията, но още и една частъ отъ участъка на 122-а дивизия. Цѣлата падина на Добро Поле се

обстрелваше отъ тоя върхъ. Сжщиятъ е единъ удобенъ пунктъ за съсредоточение поддръжките на противника и една силна база за евентуални контратаки. Съ заемането на тоя върхъ българската позиция се разкъсваше на две, безъ каквато и да е свръзка между тяхъ, а това много улесняваше по-нататъшното развитие на атаката.

Не бѣше мислимо атаката на Кравица да се извърши фронтално. Пехотата и артилерията, съ които разполагаше дивизията, не позволяваха едно такова удължаване фронта на атаката. Освенъ това, такава една операция би се натъкнала на почти непреодолими мѣстни препятствия.

Началникътъ на дивизията, прочие, реши да завладѣе Кравица съ обходъ по линията в. Хлѣбаръ — в. Кравица. Тая операция сама по себе си бѣше твърде деликатна, и за изпълнението ѝ трѣбваше да се извърши единъ фланговъ маршъ. Такъвъ би могълъ да се предприеме само подъ прикритието на войски, затвърдени здраво на гребена. За подобна операция бѣ нужна абсолютна свобода на действие на началника, комуто бѣ възложено да я извърши. Освенъ това, трѣбваше да се притеглятъ силни поддръжки, за да усилятъ частите, които щѣха да прикриватъ и обезпечаватъ движението.

Поради тия съображения, генералътъ взе следното решение:

1) Изпълнението на атаката да стане въ две последователни фази:

а) Да се атакува съ центъра и съ лѣвия флангъ на дивизията, въ свръзка съ 122-а дивизия. Целта на атаката — да се завладѣе Шейновецъ и гребена Голакъ — Шейновецъ.

Да се заематъ здраво тия позиции и да се задържатъ на всѣка цена.

б) Да се завладѣе Кравица чрезъ единъ обходъ, извършенъ отъ резерва, подъ прикритието на войските, следъ като заематъ здраво гребена на Шейновецъ.

2) Най-после, като се взематъ за опора тия два бастиона да се отвори пътъ къмъ Козякъ.

Изработване плана за действие на 17-а колониална дивизия. — Той е лично дѣло на полковникъ Виксъ, началникъ на Щаба на дивизията.

Неговата задача не е била лесна, и за успѣшното изпълнение на сжщата се изискваше пълно и обстойно познаване на мѣстността, върху която трѣбваше да действува дивизията. Освенъ това, разузнаването на тая пресѣчена и залесена мѣстност само по себе си представяше една много трудна задача, за разрешението на която се изискваше дълго време.

Следъ това трѣбваше да се организира разпредѣлението на нашитѣ срѣдства за атака, особено онова на артилерията и бойнитѣ припаси. Всичко това трѣбваше да стане въ единъ хаотиченъ районъ, лишенъ отъ всѣкакви пѣтища. Това се затрудняваше още повече отъ обстоятелството, че дивизията разполагаше само съ единъ единственъ пѣтъ, много труденъ за движение и превозъ.

Най-после, началникътъ на Щаба на дивизията срещна нѣкои мѣстности и отъ страна на нашитѣ съюзници, дължими на различието между нашитѣ и тѣхнитѣ методи. Сърбитѣ, привикнали да воюватъ въ планини, не бѣха усвоили нашитѣ начини на действие, и трѣбваше да бждатъ убеждавани да възприематъ нашитѣ идеи. Тая задача ставаше още по-трудна поради факта, че командувачиятъ II армия бѣше една личностъ съ много голѣмъ авторитетъ.

На 8-и августъ началникътъ на дивизията отиде въ сектора съ генерала и остана тамъ. Следъ като направи нѣколко предварителни разузнавания, той поиска да му се изпратятъ нѣкои офицери отъ 2-о и 3-о бюро на Топографическата секция, после повика началника на артилерията въ дивизията и неговия щабъ, а сжщо нѣколко агенти по разузнаването и полковитѣ пионери.

Повиканитѣ пристигнаха на 18-и августъ, и всички незабавно се заловиха съ подготвителнитѣ работи.

Първиятъ въпросъ, който се наложи, бѣ въпросътъ за разпредѣлението на силитѣ, тъй като фронтътъ билъ много голѣмъ, и дивизията трѣбваше да постави и тритѣ си полка въ първа линия:

Влѣво, 1-и колониаленъ полкъ (подполковникъ Алардъ). На тоя полкъ бѣ възложено да извърши най-важната работа—той трѣбваше да завладѣе Шейновецъ. Мѣстността, по която трѣбваше да действува, бѣше сравнително удобна за движение, и това обстоятелство даваше надежда, че тоя полкъ ще се движи бързо напредъ, затова му се възложи да извърши решителния ударъ.

Въ центъра, 54-и колониаленъ полкъ (полковникъ Деовъ). Той имаше задача да поддържа атаката на 1-и колониаленъ полкъ, да се задържи на източнитѣ склонове на Шейновецъ, а следъ това да извърши обходния маневъръ Шейновецъ — Кравица.

Полковникътъ разполагаше съ тритѣ си дружини, но при започване на атаката, трѣбваше да постави въ първа линия само две дружини. Третата дружина трѣбваше да атакува Кравица, щомъ гребенътъ на Шейновецъ бжде осигуренъ.

Вдѣсно, 3-и колониаленъ полкъ (подполковникъ Пеншонъ) трѣбваше да прикрива главната атака чрезъ изнася-

не напредъ лѣвия си флангъ. Другата частъ отъ фронта трѣбваше да остане пасивна.

Въ поддръжка бѣха оставени; една дружина отъ 3-и колониаленъ полкъ и 95-а сенегалска дружина (майоръ Гьотцъ). И така, атаката, прочие въ началото трѣбваше да се извърши отъ четири дружини. По-после още една дружина трѣбваше да действува къмъ Кравица, а друга дружина отъ поддръжкитѣ щѣше да бжде насочена къмъ поляната при Шейновецъ.

Всѣка дружина отъ първия ешелонъ получи участъкъ за атакуване отъ 350 до 400 метра.

Обектъ на дивизията бѣше гребенътъ, който се проектираше на хоризонта и се ограничаваше отъ върховетѣ Шейновецъ и Кравица.

На дивизията бѣше даденъ и единъ междиненъ обектъ задъ българската първа линия, на половината отъ разстоянието до крайната целъ. Това бѣше направено, за да се даде възможностъ да се корегира огъня за непосредствената поддръжка.

Действието на пехотата.—Необходимо условие за успѣха на операцията бѣше изненадата. По тия съображения Сръбското командване много правилно бѣ опредѣлило атаката да почне въ 5 ч. 30 м. преди разсъмване. Очакваше се, че нашата пехота ще изненада противника, на който нервитѣ биха били силно възбудени отъ артилерийската подготовка, и отъ мѣстителното очакване атаката презъ нощта, но затова пъкъ бързото и масово настѣпление на нашата първа линия трѣбваше да се осигури.

Мѣстносттата съвсемъ не благоприятствуваше за изпълнението на тоя планъ. На много мѣста, а особено въ гората, неприятелскитѣ окопи не се виждаха отъ нашитѣ, и бѣха раздѣлени отъ тѣхъ съ купища засѣвки, преплетени съ бодливъ телъ.

При все това, обаче, отъ линията на нашитѣ окопи почти навсѣкжде имаше плитки ходове за съобщение, които водѣха въ малки стари постове, много близко до българскитѣ окопи. Изглеждаше, че ще могатъ да се използватъ тѣзи ходове, за да се промъкнатъ нашитѣ пехотни части напредъ. Тоя начинъ на действие, освенъ това, позволяваше да се приближатъ частитѣ отъ поддръжкитѣ и да се предпазятъ отъ преградния огънь на българитѣ.

Тая идея се зароди въ ума на началника на Щаба на дивизията при разузнаването, и той я изложи предъ началника на дивизията.

Но такова едно действие представяше и сериозни опасения. Противникътъ чрезъ своитѣ секрети може би щѣше да открие движението, и въ такъвъ случай не би закъснѣлъ да открие унищожителенъ огънь по нашитѣ окопи,

твърде убийственъ за събраната въ тѣхъ наша пехота. Въ такъвъ случай атаката би била осуетена.

Страшно колебание. Предъ лицето на фаталната задача генералътъ прие рисковано решение:

Пехотата да бжде изнесена напредъ презъ нощта на еди кое число срещу еди какво. Частитѣ отъ бойната частъ да настѣпятъ, като дебуширатъ въ малки колонки, за да минатъ по-лесно презъ теленитѣ мрежи и презъ българскитѣ окопи. Поддръжкитѣ ще излѣзатъ отъ нашитѣ окопи и ще следватъ къмъ междинитѣ на бойната частъ*).

Поддръжката отъ картечницитѣ. — Освенъ органически придаденитѣ къмъ частитѣ картечници, дивизията разполагаше съ две картечни роти отъ бѣлитѣ дружини на разформирания 56-и колониаленъ полкъ. Тия роти се придаваха, за да се даде на атакуващата пехота поддръжка съ картеченъ огънь.

Мѣстността способствуваше чудесно за непрѣка картечна стрелба по българскитѣ позиции, които, изобщо, бѣха разположени по единъ гласисъ, който се спускаше къмъ нашитѣ линии.

На дветѣ картечни роти, подъ началството на капитанъ Гюйо, бѣше дадена заповѣдь — посрѣдствомъ масова стрелба, да подготвятъ излизането на пехота и следъ това да прикриватъ нейното настѣпление къмъ Шейновецъ.

Тия картечни роти биха разположени около междинния гръцки постъ**).

*) Тия мѣроприятия бѣха изпълнени буквално. Нѣкои части отъ бойната частъ направиха даже нѣщо повече отъ заповѣданото. Тѣ решиха да излѣзатъ десетъ минути преди опредѣления за атаката часъ и да залегнатъ предъ българскитѣ линии. Това бѣ възможно, тъй като нашата артилерия, разположена въ гората, стреляше безъ да вижда българскитѣ линии и на доста голѣмо разстояние задъ тѣхъ. Това движение се увѣнча съ пълненъ успѣхъ. Челнитѣ дружини, благодарение на него, избѣгнаха напълно прегредния огънь на българитѣ.

**) Действието на тая група картечници бѣше много ефикасно. Отъ показанията на пленницитѣ се констатира, че групи отъ резерва, които се намирали въ скривалищата по-назадъ отъ гребена Шейновецъ, сж били обезпокоявани отъ далечната стрелба на картечницитѣ. Капитанъ Лапрюнъ, отъ Щаба на дивизията, ни разказва, че на утринята, при посещението на бойното поле, забелязалъ голѣми следи отъ добритѣ резултати на тая стрелба. Така, той видѣлъ куршуми, забити въ неодѣланитѣ дървета, съ които сж били покрити скривалищата, и по наклона на тия куршуми е могло безпогрѣшно да се опредѣли откъде сж тѣ дошли.

Глава II.

Изпълнение.

Последни приготовления.

Заемане опредѣленитѣ мѣста. Успоредно съ работата въ Щаба на дивизията, извършваше се и материалната подготовка на атаката. Това бѣше огромна работа, за извършването на която бѣха нуждни много дни.

Трѣбваше да се настани артилерията заедно съ необходимитѣ ѝ за атаката бойни припаси и материали на 1700 м. надъ морското равнище. За предстоящата си задача дивизията разполагаше само съ единъ единственъ пѣтъ. Трѣгвайки отъ с. Долни Пожаръ, той вървѣше на зигъ-загъ по цѣлата стрѣмнина на Мъгленската планина. Построенъ набързо, наклонътъ му бѣ много голѣмъ, и завоитѣ му — съ много малки радиуси. По тоя пѣтъ можеше да става движение само въ една посока и, следователно, задрѣстването му бѣше неизбежно.

Дивизионнитѣ и полковитѣ пионери бѣха по мѣстата си на 22-и августъ. На 23-и и 24-и санитарнитѣ команди заеха опредѣленитѣ си мѣста. На 25-и августъ Щабътъ на дивизията, въ пълния си съставъ, се настани на позицията.

Началницитѣ на частитѣ и командиритѣ на дружинитѣ направиха на 27-и и 28-и августъ своитѣ разузнавания.

Артилерията започна да заема позициитѣ си на 27-и августъ, и на 4-и септемврий тя бѣше вече по своитѣ позиции. До 12-и септемврий се подвозиха бойни припаси.

Пехотата бѣше изнесена напредъ последна, начинаей отъ 1-и септемврий, чрезъ нѣколко нощни маршове, за да не се привлече вниманието на противника. Тя зае позицията на Тимошката дивизия.

Презъ време на престояването си въ селата Драгоманци и Долни Пожаръ нашитѣ пехотинци наблюдаваха отдалечъ позициитѣ, които тѣ трѣбваше да завладѣятъ. Предъ изгледа на тия величествени планини, които се възвишаваха надъ равнината подобно на крепостни стени, войниците се запитваха, очудени, дали, въобще, задачата, която имъ се възлага, е изпълнима.

После следваше бавното качване по ония залесени и пресѣчени стрѣмнини, по които сърбитѣ действаха вече отпреди повече отъ две години. Частитѣ, изкачвайки се къмъ преднитѣ линии, съ изумление наблюдаваха голѣмокалибърнитѣ орждия, установени по неприятелскитѣ височини, и се удивяваха на направенитѣ грамадни усилия за изкачването имъ по тия мѣста. Тия необикновени картини имъ

действуваха много благоприятно и имъ вдъхваха голѣма увереностъ въ успѣха на операцията. За пръвъ пѣтъ на Изтокъ се подготвяше атака съ такава мощна артилерия.

Отъ 8-и септемврий сръбскитѣ части започнаха да се изтеглятъ.

Всички мѣрки бѣха взети, за да се осигури изненадата. На артилерията се заповѣда да не стреля. На сжщата бѣ разрешено да направи незабелязано само нѣкои корекции. Българитѣ се досѣщаха за това, което се подготвяше. Тѣ се опитваха да дразнятъ артилерията, за да я предизвикатъ да наруши своето мълчание и да издаде своитѣ нови батареи. Тѣхнитѣ снаряди разораваха склоноветѣ на Голашъ, където причиниха известни загуби на пехотнитѣ части, намиращи се по тия мѣста, преди да излѣзатъ на позиция. Но това бѣ напразенъ трудъ — нашитѣ батареи не се разкриха.

Колкото се отнася до нашата пехота, тя се маскираше, доколкото бѣше възможно. Нѣкои постове не бѣха напуснати отъ сръбитѣ. Тия последнитѣ, обаче, не закѣснѣха да съобщатъ на българитѣ, съ цель да ги деморализиратъ, че пристигнали французи, главно — и черни войски. Тоя периодъ на очакване бѣ използванъ отъ пехотата за изучаване мѣстността на атаката и за разузнаване.

Най-после, последнитѣ работи по заемане на позициитѣ бѣха привършени презъ течение на деня и презъ нощта на 13-и септемврий. Дружинитѣ за атаката бѣха заели изходното си положение. 15-и септемврий бѣ определенъ день на атаката. Това се налагаше вече, тъй като струпването на много войски въ тая зона причиняваше сериозни мѣчнотии по продоволствието, и частитѣ, които отъ 1-и септемврий се намираха въ първата линия, бѣха почнали да страдатъ отъ недостигъ на храна. Отъ друга страна, поради недостатъчни сръдства за построяване на скривалища, не всички войски бѣха предпазени, и имаха вече загуби отъ неприятелския артилерийски огънь.

Най-после, не можеше да се допусне, че противникътъ не е забелязалъ подготвителнитѣ работи, които се извършваха. По-дългото стоене би било въ вреда на изненадата.

Разпределение на пехотата. — На 13-и септемврий, вечерта, пехотата зае своитѣ изходни позиции за атака така:

3-и колониаленъ полкъ зае линията отъ Бичия до Драговъ потокъ съ две дружини (майоритѣ Façon и Hentschell); 3-а дружина (81-а сенегалска, майоръ Fourcade) — въ дивизионна поддръжка. Влѣво, 54-и полкъ отъ Драговъ потокъ до Йешинъ потокъ. Тоя полкъ постави две дружини въ бойна частъ: 93-а сенегалска дружина (майоръ Goetzmann) и 2./54. дружина (майоръ Lamoureux); 1./54. дружина (капитанъ Rossat) — въ поддръжка, задъ дружината Goetzmann. 1-и колониаленъ полкъ зае линията отъ Йешинъ потокъ до Не-

сторовата скала съ две дружини въ бойна частъ: 96-а сенегалска (майоръ Carpentier) и 2./1. дружина (майоръ Perraud); 1./1. дружина — въ резервъ, задъ центъра. И, най-сетне, 95-а сенегалска дружина (дружината Goetz) бѣ дивизионна поддръжка, задъ дружината Rossat.

Разпределение на артилерията. — Артилерията отъ дивизията бѣше разпределена въ петъ групи: три — за непосредствена поддръжка, една — тежка артилерия и една — окопна артилерия*).

Групи и началници	Съставъ	Калибъръ мм.	Къмъ коя пехотна частъ сж придадени
Лѣва. Командиръ на отдѣлението Lapeyre.	3./13. артилер. отдѣление	65	Дружината Perraud
	1./43. артилер. отдѣление	75	Дружината Carpentier
Центъръ. Командиръ на отдѣлението Hornecker.	2./43. артилер. отдѣление	75	Дружината Lamoureux
	3./43. артилер. отдѣление	75	Дружината Goetzmann
Дѣсна.	2-о Тимошко ар- тил. отдѣление	75	Дружината Hentschell
	1-о Тимош. отдѣл.	65	Дружината Façon
	1-а Тимош. група	120	

Тежка артилерия.

Съставъ.

2./243.

9-а батарея отъ 5./343.

Окопна артилерия**).

8-а батарея отъ 179-и полкъ — 6 орджия 58 мм.

10-а батарея отъ 179-и полкъ — 12 орджия 58 мм.

12-а батарея отъ 179-и полкъ — 6 орджия 240 мм.

*) Минохвъргачки (пр.).

**) Минохвъргачки (пр.).

Отъ тая таблица се вижда, че артилерията, съ която разполагаше дивизията за пробива, макаръ и въ количество необикновено за Изтокъ, все пакъ бѣше сравнително слаба.

За непосредствена поддръжка дружинитѣ разполагаха само съ по една група артилерия за единъ фронтъ отъ 500 метра по една силно пресѣчена мѣстностъ.

Това количество артилерия е по-малко отъ половината на онава, което нормално се полага.

Тежката артилерия бѣше съвсемъ недостатъчна.

Артилерийска подготовка. — На 14-и септемврий, въ 8 ч., частитѣ отъ цѣлата дивизия бѣха по мѣстата си. Въ тоя моментъ драмата се започна съ артилерийската подготовка. Отначало се дадохъ нѣколко отдѣлни, като че ли страхливи изстрели, но само следъ нѣколко мига всичкитѣ наши батареи откриха огънь. Тръсъкътъ стана оглушителенъ въ тая пресѣчена мѣстностъ. Пръскането на снарядитѣ се заредиха до безкрай. Частитѣ отъ бойната частъ опраздниха окопитѣ. Само нѣколко наблюдатели бѣха оставени.

Нашитѣ войници радостно наблюдаваха тоя страшенъ потокъ. Той ги насърдаваше и имъ вдъхваше увѣреностъ въ успѣха на дѣлото.

Нашитѣ артилериисти, обаче, се натъкнаха на голѣми и неочаквани мжнотии. Наблюдението стана много трудно, поради недостатъчното число наблюдателни пунктове, които бѣха на разположение, а сжщо и поради голѣмото число стрелящи орждия. Аеропланното наблюдение, на което се разчиташе много, не можа да дестува, поради много силния сезеренъ вѣтръ, който не допускаше никакво легене.

Освенъ това, станаха нѣколко неприятни инциденти. Въ 1-и колониаленъ полкъ, дѣснофланговата рота (ротата Queggy отъ 96-а сенегалска дружина) бѣше обстреляна отъ 240 мм. мини, които ѝ причиниха много сериозни загуби — бѣха избити много стрелци, и ротата следъ това бѣ сведена въ два взвода. Това ужасно изпитание, което сполетѣ тия черни, не се отрази никакъ на тѣхната смѣлостъ.

Напраздно българитѣ се опитваха да отговорятъ. Тѣхнитѣ снаряди падаха задъ насъ, като причиняваха известни загуби, безъ, обаче, да могатъ да повлияятъ върху дейността на нашата артилерия. Скоро тѣ прекратиха съвсемъ своята стрелба, и останалата частъ отъ деня прекараха въ пълно мълчание *).

*) Ролята, която изигра нашата окопна артилерия (минохвъргачки и пр.) и особено 240 мм. мортири е била отъ първостепенно значение. Българитѣ бѣха изненадани отъ това мжщо сръдство. Колкото за сърбитѣ, видѣтъ на тия голѣми мортири и тѣхнитѣ огромни бомби, повдигна твърде много тѣхния духъ. Всѣка нощъ отъ сърбитѣ се явяваха много доброволци за пренасяне на ржце бомби за попълване бойнитѣ припаси.

Отъ 15 ч. до 15 ч. и 30 м. имаше малко затишие. Нашата стрелба се пренесе по-надълбоко въ неприятелското разположение. Частитѣ отъ първата линия изпратиха патрули да разузнаятъ за разрушенията. Тѣхнитѣ донесения едногласно бѣха обезсърдителни. Въпрѣки ужасното изпитание, на което бѣха подложени още отъ тая сутринъ, българитѣ не изглеждаха ни най-малко деморализирани, и навсѣкжде нашитѣ патрули бѣха отблъснати съ пушечни изстрели. Освенъ това, разрушенията не изглеждаха много голѣми. Въ теленитѣ мрежи на българитѣ имаше малки проходи.

Бомбардирането започна съ още по-голѣма сила. То се прекрати презъ нощта, следъ което започна обезпокоителната стрелба, за да не се даде възможностъ на противника да произвежда каквито и да било възстановителни работи. Впрочемъ, твърде е вѣроятно, че, следъ преживяването на единъ такъвъ день, противникътъ даже да не е помислилъ да работи презъ нощта, тъй като неговитѣ нерви бѣха изложени на жестоко изпитание.

Нашитѣ патрули се опитаха да се приближатъ до българскитѣ линии. Навредъ, обаче, българитѣ бѣха бодри и въ пълна готовностъ. Въ нашитѣ собствени телени мрежи бѣха открити нѣколко прохода.

Нощта и за нашата пехота бѣше донѣкжде мжчителна. Изпърво се надяваха, че противникътъ ще бжде до известна степенъ деморализизанъ, и сега ставаше въпросъ дали превземането на първата неприятелска линия не ще бжде твърде мжчна работа. Жребиятъ, обаче, бѣше хвърленъ, и всѣки отъ своя страна се приготвяше.

Къмъ края на нощта нашитѣ части, съгласно даденитѣ нареждания, се съсрѣдоточиха въ малки групи. Нѣкои началници бѣха извадили бойната си частъ по мѣстността, вънъ отъ окопитѣ, само на нѣколко крачки отъ българската линия. Задъ тѣхъ стоеха поддръжкитѣ и чистачитѣ. Готовитѣ за атака части изцѣло бѣха притеглени и сгжстени къмъ бойната частъ. Ешелонирането трѣбваше да стане съ движението напредъ. Въ 5 ч. всички бѣха по своитѣ мѣста.

Атаката.

Първа фаза.

Започване на атаката.

Дрезгавата свѣтлина предвещаваще настъпващия день. Времето бѣше малко мъгливо. Задъ дърветата царѣше тъмна нощъ. Нашитѣ орждия, които отпреди единъ часъ бѣха възобновили своята стрелба, отъ нѣколко минути усилиха огъня. Стрелбата отъ нашитѣ 75 мм. орждия бѣше

съсредоточена върху първия български линии, и снарядите им фучеха свирепо само на няколко метра надъ бойната част, която беше готова да се хвърли напредъ.

Настъпи 5 ч. 30 м. Една дълга вълна отъ Соколъ до Воинъ потокъ се понесе съ голъмъ устремъ. Тя се хвърли върху първия окопи на българитъ. Няколко разноцветни ракети се издигнаха по цѣлия фронтъ. Неприятелътъ потърси преграденъ огънь, но беше вече много късно, нашата пехота беше вече въ неговитъ окопи отъ първа линия.

Завладяването на 3-и колониаленъ полкъ. — Тоя полкъ първият обекти. (полковникъ Pichon) трѣбваше да играе ролята на прикритие на главната атака, водена отъ 1-и и 54-и колониални полкове. Неговата задача беше:

„Да задържа противника по фронта и дѣсния флангъ на атаката. Затова 3-и колониаленъ полкъ да наблюдава върху голѣмата част отъ фронта, и до втора заповѣдъ ще действа само демонстративно (съ огънь). За да може да прикрива дѣсния флангъ на атакующитъ войски и за да осигури свързката съ 54-и колониаленъ полкъ, той ще заеме окопа Рибаровъ (Ribargoff) и зоната, въ която се намираше скривалището на северъ отъ тоя окопъ. Две роти, подъ началството на единъ дружиненъ командиръ, трѣбва да бждатъ натоварени да извършатъ тая операция. Следъ извършването ѝ, дветъ роти ще заематъ позиции: едната съ фронтъ на северъ, другата съ фронтъ на изтокъ, и ще действуватъ съ огънь, отъ една страна, по южнитъ и по западнитъ склонове на Проданова чука, а отъ друга — ще фланкиратъ окопитъ Фичевъ (Fitcheff), Бояджиевъ (Boyadjieff) и Искъръ (Iskar).“

Дружината, на която беше възложено да завладѣе окопа Рибаровъ, трѣбваше да се хвърли въ ръкопашенъ бой за завладяването му и следъ това да се държи въ пълна бойна готовностъ, за да може да отблъсне всѣка българска контъратака, която би се повела отъ изтокъ. Освенъ това, трѣбваше да произведе разузнаване къмъ А. 260, за да прикрие настѣплението на 54-и колониаленъ полкъ.

Най-после, 3-и колониаленъ полкъ трѣбваше да завладѣе Безименната скала, когато 54-и колониаленъ полкъ заеме Пчелинското Жило (le Dard)

Участъкътъ на 3-и колониаленъ полкъ, съ изключение Безименната скала, която представляше отъ себе си широкъ оголенъ хребетъ, беше покрита съ гора.

Фортификационната постройка Рибаровъ, обектътъ на 3-и колониаленъ полкъ, представляше два реда окопи, които отиваха по цѣлия фронтъ; два зигзагообразни хода за съобщение, почти успоредни помежду си, които съединяваха скривалищата съ източния край на окопитъ.

Първият окопъ отъ Т. 260 до Т. 283 вървѣше по върха на единъ скалистъ обривъ съ височина отъ осемъ до десетъ метра. Отъ Т. 260 мѣстността се снишава съ все по-малко стрѣмни склонове къмъ Т. 288. Частъ отъ позицията на българитъ въ съседство съ Драговъ потокъ, е задрѣстена съ каменни блокове, довлѣчени отъ буйнитъ течения. Съ една дума, достъпна беше само оная частъ отъ позицията на българитъ, която се простира отъ Т. 260 до срѣдата между Т. 227 и Т. 228.

Участъкътъ за атака се налага отъ самата мѣстностъ. И тоя тѣсенъ участъкъ представляше голѣми мѣстности за движение, затова изненадата се яви неизбежна*).

Тая задача бѣ възложена на дружината Hentchel.

Командирътъ на дружината Hentchel, който трѣбваше да изпълни тая задача, остави една рота да охранява изходнитъ окопи заедно съ една частъ отъ картечната рота, подъ началството на капитанъ Chaveyron, адютантътъ на дружината. Съ останалитъ роти отъ своята дружина, усилен съ огнехвъргачки и едно 37 мм. орджие, той лично поведе атаката.

Вдѣсно, 2-а рота (капитанъ Péchinot) получи заповѣдъ да завладѣе дветъ линии окопи отъ Т. 250 до Т. 283 и отъ Т. 248 до Т. 288. Тая рота трѣбваше да настѣпи въ две колони, съ посока по осѣта на участъка, който трѣбваше да завладѣе. Следъ това тя трѣбваше да прикрива фланга на дружината и да го предпазва отъ контъратакитъ, които биха се явили въ окопитъ Фичевъ.

Влѣво, 3-а рота (поручикъ Boussant) получи задача да завладѣе А. 250.

Нападението бѣ извършено съгласно съставения отъ командира на дружината планъ.

И дветъ роти въ началото на настѣплението си не срещнаха силна съпротива отъ страна на българитъ.

2-а рота, която настѣпваше съ тѣсенъ фронтъ, попадна подъ преграденъ огънь отъ минохвъргачки, които тя успѣ да мине безъ голѣми загуби.

Тя достигна неприятелскитъ окопи, построи се надѣсно и въ 6 ч. 15 м., като отблъсна една контъратака, водена отъ А. 270, завладѣ цѣлия отбранителенъ участъкъ Рибаровъ.

3-а рота настѣпи бързо къмъ А. 250, достигна до това скривалище и плени хората му.

Дружината взе 275 пленника, 3 минохвъргачки и 7 картечници.

Но нейнитъ флангове останаха свършено открити.

*) Бележки на подполковникъ Hentchel.

Ротитъ се организираха и се прикриха съ патрули, изпратени доста напредъ.

54-и колониален полкъ. — На този полкъ, споредъ плана за действията на дивизията, се възлагаше следната задача:

1) Да завладѣе съ пръвъ ударъ могили II и III и северната окрайнина на гората; съ втори ударъ — гребена на Шейновецъ; да се задържи здраво на склоноветъ на Шейновецъ.

2) Следъ като се достигне тоя резултатъ, да завладѣе Кравица съ посока на главнитъ усилия гребенътъ Шейновецъ — Кравица.

Тая дружина имаше задача:

Въ случай на нужда да усили и да поддържа атакуващитъ дружини. Желателно е, тая дружина да бжде запазена непожтната, за да извърши едно обходно движение къмъ Кравица. Каквото и да се случи, обаче, тая дружина трѣбва да се придържа по следитъ на дружината отъ полка, която действува отдѣсно, така че, следъ като гребенътъ на Шейновецъ бжде завзетъ, да заходи надѣсно, подъ прикритието на атакуващитъ дружини.

Съ една дума, 54-и колониален полкъ трѣбваше да завладѣе гребена между Шейновецъ и А. 450, а после съ обхватъ да предизвика падането на Кравица.

Полкътъ ще бжде следванъ отъ 95-а сенегалска дружина (дружината Goetz), маневрени войски на дивизията.

Тая дружина имаше задача да развие успѣха на 54-и колониален полкъ къмъ на Козякъ (Koziak), който бѣше обектъ на Югославянската дивизия. За тая цель трѣбваше да завладѣе поляната при Шейновецъ. Евентуално, въ случай че 54-и колониален полкъ не ще може да завладѣе Кравица съ свои собствени сръдства, дружината ще вземе участие въ атаката на тоя обектъ.

Развърщането на полка. — 54-и колониален полкъ постави две дружини въ бойна часть: вдѣсно — 93-а сенегалска дружина (командиръ на дружината Goetzmann), влѣво — 2./54. дружина (командиръ на дружината Lamougeux); въ резервъ — 1./54. дружина (капитанъ Rossat), задъ която следваше 95-а сенегалска дружина (командиръ на дружината Goetz).

93-а сенегалска дружина (дружината Goetzmann). — Задачата, възложена на тая дружина, бѣше много тежка. Тя трѣбваше да действува изцѣло по гориститъ склонове около Драговъ потокъ.

Участъкътъ на тая дружина бѣ пресѣченъ отъ цѣла серия дълбоки оврази съ стрѣмни брѣгове, отъ които единъ преминава презъ преднитъ неприятелски линии и достига до нашитъ.

Дружината се развърна така: две роти — въ бойна часть: вдѣсно 1-а рота (капитанъ Forrat), влѣво 2-а рота (поручикъ Chomillier); въ поддръжка бѣ оставена 3-а рота (капитанъ Duffour).

Ротата отъ поддръжката трѣбваше да даде чистачи. Освенъ това, отъ сжщата се взе единъ взводъ за специална задача. Така че въ действителностъ командирътъ на дружината разполагаше само съ два взвода въ резервъ. Картечната рота бѣше разчленена въ две линии.

Извършването на атаката не бѣ лесна работа. Ротата вдѣсно, за да достигне българскитъ окопи, трѣбваше да мине презъ единъ оврагъ съ стрѣмни брѣгове, гжсто залесенъ и дълбокъ, склоноветъ на който бѣха покрити съ засѣки и телени мрежи. Това бѣше единъ извънредно труденъ маршъ подъ огъня на неприятеля, който стреляше отъ три реда окопи, построени единъ надъ другъ.

Командирътъ на дружината реши движението на тая рота да се започне шестъ минути преди опредѣления за атака часъ, за да ѝ се даде възможность да достигне българскитъ окопи въ едно и сжщо време съ другитъ роти отъ дружината. При това, настѣплението ѝ щѣше да се извърши подъ покровителството на огъня отъ една картечна група (подпоручикъ Mehay), която щѣше да заеме позиция въ изходния окопъ.

По такъвъ начинъ 1-а рота избѣгваше окопитъ 221, 222 и 223, построени въ дола. Тя трѣбваше да развие погълмо усилие съ лѣвия си флангъ, а споменатитъ окопи трѣбваше да се взематъ съ ржкопашенъ бой отъ единъ взводъ отъ оставената въ резервъ рота (поручикъ Blévennes).

Изпълнението на атаката по такъвъ начинъ се развиваше споредъ изработения планъ на действията. Взводътъ Le Blévennes, подготвенъ отлично отъ своя началникъ, настѣпи шестъ минути преди часа за атаката. Той се натъкна на силна съпротива. Той се би отблизко разстояние съ българитъ, които бѣха добре закрити. Тоя взводъ бѣ почти напълно унищоженъ. Неговиятъ началникъ бѣ тежко раненъ; всички подофицери французи бѣха извадени отъ строя (подофицерътъ Limonsi — убитъ, подофицерътъ Bessargues — раненъ); всички туземни началстващи лица бѣха сжщо извадени отъ строя. Пожертвуването, обаче, на тоя взводъ, не бѣше напразно. Тая диверсия даде възможность на ротата Forrat да достигне лесно българския окопъ. Съ явяването на тая рота се прекрати съпротивата на българитъ предъ взвода Blévennes. Нападнати въ флангъ, българитъ избѣгаха въ гората по оврага Драговъ. Остатъкитъ отъ

взвода Le Blévennes следъ това заеха окопитъ 211, 222 и 223 *).

Дветъ роти отъ бойната частъ не срещнаха много енергична съпротива при заемане българската първа линия. Тукъ-тамъ неприятелски групи се отбраняваха, но бѣха унищожавани само следъ бой отъ близко разстояние. Българската отбрана се прояви главно съ стрелба отъ картечници, които трудно се намираха въ гората. Въ крокитѣ, които ни бѣха предадени отъ сърбитѣ при смѣната, мѣстата на картечниците не бѣха означени вѣрно.

Завладяването на българската първа линия, изобщо, стана безъ задръжки и съобразно предвидения планъ за действията. Челнитѣ групи не забелязаха да се движи предъ тѣхъ огненъ валакъ, вѣроятно, поради бързото отстъпление на българитѣ, и поради бавното преминаване оврага отъ нашата пехота, който раздѣляше нашитѣ отъ неприятелскитѣ окопи.

Следъ заемането на първата линия, настѣпването до първия обектъ бѣ облекчено доста, съ изключение на слабия картеченъ огънь отъ нѣколко патрули, скрити между листата на дърветата.

Дружината Lamoureux (2./54.). — Тая дружина се разчлени, както 93 а сенегалска дружина. Въ първия ешелонъ — две роти: вдѣсно 5-а рота (поручикъ Bonnatерге), влѣво — 6-а рота (капитанъ Cazeilles) и въ резервъ — 7-а рота (капитанъ Durand-Baillond), картечната рота (капитанъ Huges) бѣ раздѣлена на две части, които настѣпваха съ последователни скокове.

Челнитѣ роти се построиха всѣка въ две линии. Мѣстността предъ дружината Lamoureux бѣ по-леснодостѣпна отъ она, по която настѣпваше дружината Goetzmann. Тя представяше единъ продълговатъ хребетъ, който се отдѣля отъ Шейновецъ и свършва съ могилитѣ II и III. Само лѣвиятъ флангъ на 6-а рота трѣбваше да настѣпи по дълбокия оврагъ на Йешинъ потокъ.

Участъкътъ на дружината до първия обектъ бѣ гжсто залесенъ.

На взводоветѣ бѣше заповѣдано да се построятъ по отдѣления и да се прикриватъ съ патрули. Въ действителностъ, челнитѣ роти трѣгнаха въ атака презъ нощта, разгнати въ една линия и безъ точно опредѣленъ строй. Въпрѣки всичко това, трѣгването, изобщо, се извърши много добре.

Поручикъ Le Blévennes, типиченъ Breton, упоритъ и смѣлъ, за тая блестяща операция бѣ награденъ съ кавалеръ на ордена на Почетния легионъ. После той почина отъ болестъ.

Бойната частъ излѣзе бързо предъ първия български окопъ, посрещнага съ преграденъ огънь отъ ржчни бомби и картечници. Тя се поколеба за моментъ. Бѣше тъмно като въ рогъ. Брешоветѣ въ телената мрежа не можеха бързо да се намѣрятъ; въ тъмнината боятъ се водѣше съ стрелба въ упоръ, и ржчнитѣ бомби взеха много жертви. Най-после брешоветѣ (проходитѣ) въ неприятелската телена мрежа се намѣриха, групитѣ се събираха задъ началницитѣ си и минаха бързо предъ българскитѣ окопи. Щомъ се завладѣха и окопитѣ навлѣзоха въ българскитѣ окопи и, подпомогнати отъ огнехвъргачкитѣ, очистиха скривалищата, въ които се бѣха затворили българитѣ. Тукъ-тамъ още нѣкои се съпротивяваха; съ тѣхъ се разправи поддръжката на дружината. Напредването не се задържа отъ това. Войникътъ Reynier отъ втората картечна полурота се биеше съ единъ капитанъ, командиръ на една отъ ротитѣ отъ първата линия, и го уби съ изстрелъ въ упоръ.

Отбранителната линия на българитѣ бѣ завладѣна, но претърпѣнитѣ загуби вече станаха тежки. 5-а рота изгуби своя командиръ, поручикъ Bonnatерге, и подпоручикъ Soustelle, 6-а рота претърпѣ твърде голѣми загуби — капитанътъ, командиръ на ротата, бѣ раненъ; двама взводни командири (поручикъ Scarbonchi и кандидатъ-офицеръ La grève) бѣха ранени въ бедрата отъ изстрели въ упоръ. И много войници паднаха. Между тѣхъ бѣ и ефрейторътъ Gregoire, великолепенъ разузнавачъ, който се бѣше отличилъ на 14-и септемврий, раненъ смъртоносно отъ бомба, която експлодира между краката му въ момента, когато се доближаваше до една неприятелска група.

Въпрѣки опустошенията въ редоветѣ на дружината, тоя пръвъ успѣхъ окуражи войницитѣ, така че тѣ бързо и безъ да срещнатъ повече съпротива стигнаха първия обектъ, даденъ на дружината, и се спрѣха тамъ*).

Бѣше едва 6 часа; откъмъ изтокъ започна да се развидѣлява. Частитѣ се преустройваха бързо, а въ това време чистачитѣ излавяха останалитѣ българи. Дълги колони пленници се проточиха назадъ, свършено деморализирани отъ нашата внезапна атака.

Малко по малко редътъ се възстанови въ нашитѣ вериги, разстроени при минаването презъ българскитѣ пози-

*) Между първата отбранителна линия и първия свой обектъ, дружината намѣри втора отбранителна линия, недовършена, дълбоки скривалища, копането на които току що е било привършено и вторични окопи на нѣколко десетки метра задъ позицията, едва изкопани и, за щастие, незаети. Каква изненада би била за атаката, ако българитѣ, намѣсто да отбраняватъ само първата линия, бѣха пренесли назадъ линията на тѣхната главна съпротива.

ции и презъ гората, но съставътъ на ротитѣ бѣше много намалѣлъ, а, при това, работата на дружината бѣше само наполовина свършена.

1-и колониаленъ полкъ. — Споредъ плана за атаката на 17-а колониална дивизия, на 1-и колониаленъ полкъ се възлагаше задача — да завладѣе съ едно само нападение окопитѣ Фердинандъ и Борисъ, после — могилата I и окопитѣ Василевъ и Милюковъ; съ второ нападение — Голакъ и Шейновецъ (1771) и, като се утвърди на севернитѣ склонове, да завладѣе неприятелскитѣ батареи, разположени на Шейновецъ и на единъ километъръ по-насеверъ. Да прикрие лѣвия флангъ на 122-а колониална дивизия и да осигури свързката съ нея.

Участъкътъ на 1-и колониаленъ полкъ, отъ гледна точка на възложената задача, имаше най-благоприятнитѣ условия: не особено гъста гора и съ малка дълбочина. Щомъ веднѣжъ могилата I бѣде завладѣна, действията по-нататъкъ щѣха да се развиятъ по открита мѣстностъ.

Атаката на 1-и колониаленъ полкъ бѣше отъ решително значение за боя, изобщо, на цѣлата дивизия. Трѣбваше само тя да се води енергично.

1-и колониаленъ полкъ трѣбваше, прочее, да атакува по дветѣ страни на Доброполската рѣка, като при това завладѣе Несторовата скала. Последната задача трѣбваше да се възложи на специаленъ отрядъ. Прикриването на фланга на атаката и свързката съ 122-а дивизия бѣха възложени на една рота, която щѣше да действува на западния брѣгъ на Доброполската рѣка.

Полкътъ се развърна: две дружини въ бойна частъ: 96-а сенегалска (майоръ Carpentier), вдѣсно; 2./1. (майоръ Regaud), влѣво, и една дружина въ резервъ — 1./1.;

96-а сенегалска дружина (Carpentier). — Тая дружина трѣгна въ атака съ две роти въ бойна частъ: вдѣсно, ротата Queggy, влѣво, ротата Modat; въ поддръжка остана Ruquet.

Ротитѣ отъ бойната частъ получиха по единъ картеченъ взводъ. Разчистването се възлагаше на нѣколко групи отъ 1-а дружина.

96-а сенегалска дружина бѣше поставена на западния склонъ на оврага Йешинъ потокъ, който склонъ се командува отъ могилата I. Първата неприятелска линия, почти невидима отъ нашитѣ окопи, се овише приспособила къмъ мѣстността въ полукръгъ около тая могила.

Дружината, която бѣше вдѣсно отъ 96-а сенегалска дружина, съгласно плана, трѣбвало да настѣпва право нагоре, успоредно съ оврага Йешинъ потокъ.

Въ 5 ч. 30 м., въпрѣки загубитѣ при подготовката, ротитѣ отъ първия ешелонъ настѣпиха съ единъ голѣмъ устремъ. Тѣ атакуваха право предъ себе си, и отъ това произлѣзе едно сбъркване на посоката, което се дължеше на очертанието на окопитѣ. Цѣлата дружина се покатери по склоноветѣ на могилата I, която бѣше обектъ на дружината Regaud, и поради това бойнитѣ части на дветѣ дружини се размѣсиха на тая могила. Въ 6 ч. 15 м. командиритѣ на дружинитѣ Regaud и Carpentier (последниятъ придруженъ отъ командира на ротата вдѣсно, капитанъ Queggy) се срещнаха тамъ. Наложиха се да се вдигне дружината Carpentier и да настѣпи къмъ втория обектъ. Задръжката е била използвана за организиране на това настѣпление.

Съпротивата на първата неприятелска линия не бѣше голѣма. Българитѣ се ограничиха да хвърлятъ само нѣколко бомби и следъ това се оттеглиха въ скривалищата си.

Тѣ забелязаха, че ще иматъ работа съ сенегалци, а последнитѣ имъ вдѣхваха неописуемъ ужасъ.

Поради това, че ротата Queggy взе друга посока, къмъ оврага Йешинъ потокъ се образува една празнина. Свързката въ това мѣсто се поддържаше отъ единъ взводъ отъ 6-а рота отъ 54-и колониаленъ полкъ (подпоручикъ Pierret).

Тоя взводъ попадна подъ преграденъ огънь отъ ржчни бомби и претърпѣ доста голѣми загуби. Неговото напредване бѣше доста бавно, и дветѣ дружини останаха раздѣлени отъ едно опасно за тѣхъ пространство.

За щастие, тая междина бѣше запушена съ едно отдѣление отъ взвода на поручикъ Roguet, отъ 1-а дружина на 1-и колониаленъ полкъ, на който бѣше възложено да извърши разчистването задъ ротата Queggy и да разчиства скривалищата.

Споменатата по-горе зона съ скривалища бѣше скоро достигната. Тамъ нѣмаше жива душа. Никакъвъ бой не се разигра на това мѣсто. Нѣмаше нито французи, нито българи. Забеляза се, обаче, че въ нѣкои скривалища има хора, и нѣколко бомби, пуснати презъ куминитѣ, заставиха българитѣ да се предадатъ. Тѣ бързаха да се предаватъ, като виждаха бѣли лица и гледаха по-скоро да отиватъ назадъ, като проявиха признаци на голѣма радостъ за това, че нѣматъ работа съ нашитѣ храбри черни, отъ ножоветѣ на които тѣ много се боеха.

Едно голѣмо количество пленници бѣха заловени на това мѣсто.

Въ сѣщото време дружината завладѣ и Гръцкия постъ. Бѣше около 6 ч. 30 м. Челнитѣ части вече излѣзоха отъ

гората и отчасти попаднаха подъ огъня на картечниците, поставени между Голакът и Шейновецът. Съгласно плана, дружината Carpentier спрѣ на това мѣсто.

Дружината Perroud (2./1.) — Опредѣления на дружината фронтъ за атака се простираше до Несторовата скала. Поради голѣмата дължина на фронта, командирѣтъ на дружината постави три роти въ бойна частъ.

Въ действителностъ, главната атака на дружината трѣбваше да се развие между дружината Carpentier и Доброполската рѣка. Две роти — 7-а и 5-а — поручикъ Penin de la Raudiere трѣбваше да действува на изтокъ отъ оврага; 6-а рота (капитанъ Staup), отдѣлена на западния брѣгъ, трѣбваше да държи свръзка съ 122-а дивизия. Между другото, сжщата рота трѣбваше да атакува и Несторовата скала заедно съ една специална група. Несторовата скала бѣше огроменъ скалистъ блокъ, пробитъ отъ българитѣ. Той издържаше на всички снаряди отъ нашата артилерия. Тоя камѣкъ внушаваше твърде голѣмо безпокойство. Завладяването му бѣ отъ голѣмо значение за напредването на дружината Perroud.

Мѣстността предъ 1-и колониаленъ полкъ представя единъ хребетъ, граничещъ съ източната окрайнина на Добро Поле. Мѣстността до първия обектъ бѣше залесена, а по-нататкъ е открита и гола до Голакът (Goliak), където се съединява съ главния хребетъ. Западнитѣ склонове на тоя гребенъ се командуватъ напълно отъ Голакът, отъ Стояновата височина и отъ Ставра (Stavra).

7-а и 5-а роти атакуваха съ три взвода първата линия, предшествувани отъ единъ огненъ валякъ. Настѣплението започна въ 5 ч. 30 м. и се разви споредъ плана. Първата линия бѣ заета бързо, благодарение на огнения валякъ. Даже ротитѣ се увлѣкоха и настѣпиха много бързо, и поручикъ Moreau отъ 7-а рота бѣ убитъ отъ единъ нашъ 75 мм. снарядъ. Съпротивата на българитѣ бѣше безсистемна и леснопреодолима.

6-а рота (капитанъ Staup) се натѣкна на една много упорита съпротива. Тя претърпѣ голѣми загуби предъ Несторовата скала. Последната бѣ превзета много мѣчно отъ единъ специаленъ отрядъ.

Разсъмна се. Дружината Perroud съ излизането си отъ гората, като настѣпваше по склона на Гръцкия постъ, попадна отчасти подъ огъня на картечниците отъ окопа Василевъ, отъ Голакът, отъ Стояновата височина и отъ Ставра. По тоя оголенъ, плоскъ гребенъ настѣпването стана невъзможно. Загубитѣ се увеличаваха бързо, и цѣлата линия се спрѣ. По-нататкъ настѣплението на дружината се извърши на малки групи, подъ прикритието на огъня отъ картечниците.

Втора фаза.

Атаката на втория обектъ.

Следъ като зае първия си обектъ, редѣтъ на дивизията се наруши.

Настѣплението продължи въ безпорядѣкъ. Артилерията прекрати подвижната си огнена завеса, и очакваше сигналъ отъ пехотата, за да продължи стрелбата. Нѣкои части, обаче, не дадоха сигналъ, и, като не срѣцнаха предъ себе си противникъ, настѣпваха бързо.

Други, наопаки, бѣха приковани на едно мѣсто отъ неунищожени още неприятелски картечници, и напредването имъ ставаше много трудно.

2./54. дружина (Lamougeux) завладѣ Шейновецъ въ 6 ч. 30 м. — Къмъ 6 ч. майоръ Lamougeux намѣри на първия обектъ при врѣзаното въ леса жглообразно праздно мѣсто Р. 66. своитѣ челни роти спрѣни. Тия роти се устройваха следъ преминаването имъ презъ неприятелскитѣ линии и провѣряваха хората си. 6-та рота изгуби много отъ своя съставъ. Двата отъ нейнитѣ взводни командири бѣха ранени, и останаха на полесражението. Взводѣтъ ѝ влѣво се заплете въ теленитѣ мрежи на Йешинъ и остана много назадъ, безъ свръзка съ командира на ротата. 5-а рота пострада по-малко, но нейниятъ командиръ падна убитъ, както и единъ отъ взводнитѣ и командири. Освенъ това, тя бѣше още въ гжстата гора въ много тежко положение.

Свръзката съ дружината Carpentier бѣ загубена.

6-а рота се отклони влѣво. Като излѣзе отъ гората, тя се намѣри предъ единъ оголенъ полегатъ склонъ, който води къмъ Шейновецът. Тоя склонъ бѣше набразденъ съ нѣколко окопа, които изглеждаха незаети. Гористата височина Шейновецъ командува цѣлата мѣстностъ. Всички погледи бѣха обърнати къмъ нея, защото тая височина бѣше най-забележителната въ околността. Нито единъ изстрелъ не се чуваше отъ нея.

Съблазнително бѣше завладяването ѝ, но настѣплението по склоноветѣ ѝ бѣше опасно, безъ предварително да бжде заетъ нейниятъ върхъ.

Следъ бърза размѣна на мисли съ своитѣ ротни командири, командирѣтъ на дружината разреши на 6-а рота да настѣпи бързо къмъ к. 1771. Той изпрати по нейнитѣ следи частъ отъ своята поддрѣжка и частъ отъ втората половина на картечната рота. Това бѣ една много смѣла инициатива, тъй като нашата артилерия, като не бѣше предупредена, можеше да причини нѣкои загуби. Освенъ това, бързото настѣпване щѣше да разшири празнинитѣ около фланго-

ветѣ на дружината, които и безъ това вече бѣха открити. Нищо! Играта бѣше вече почната *)!

Настъпването се извърши бързо и безпрепятствено. Само няколко изстрели бяха дадени по фланговете на 5-а рота от скривалището 1490, но бяха заставени да замлъкнат от картечния взвод, който придружаваше ротата.

Когато една малка група отъ 6-а рота бѣше достигнала к. 1771, нѣколко бѣлгарски стрелци се показаха на върха. Тѣхното число бѣше значително, и малката французска група се намѣри въ опасностъ да бѣде отблъсната. Нѣколко пѣти се извика: „Напредъ!“, ножоветѣ блѣснаха, и бѣлгаритѣ изумени спрѣха. Тѣ откриха огънь и бързо се върнаха назадъ, преследвани съ огънь, като оставиха нѣколко убити и ранени, а сѣщо — и орѣжие. Нашата линия достигна к. 1771 и мина отатѣтъкъ върха. Бѣше 6 ч. 30 м., Командирѣтъ на 6-а рота изпрати донесение до командира на дружината, че е завладѣлъ Шейновецъ.

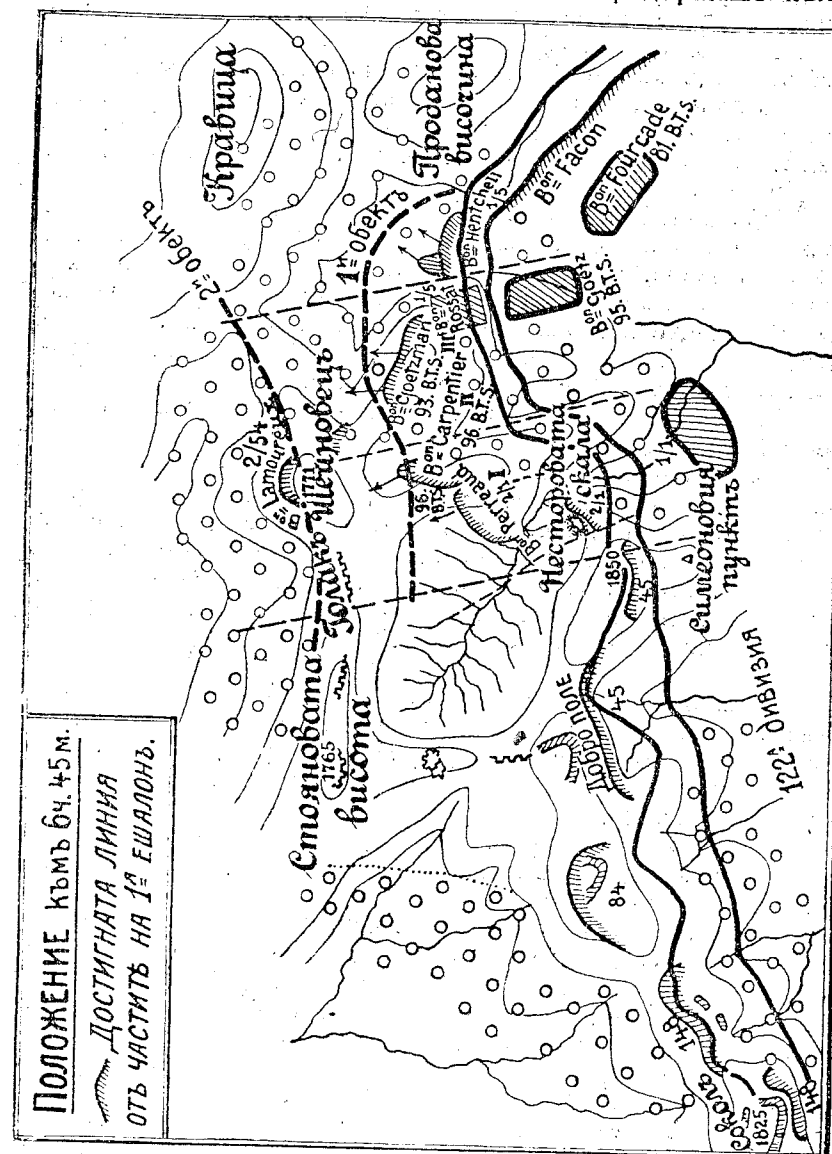
Картината, която се откри предъ погледа на челните части, бѣше действително великолепна. Нашитѣ войници, въодушевени, съзърцаваха стрѣмнитѣ склонове, покрити съ великолепни борови дървета, които се спущаха къмъ Градешница. Въ далечината се виждаше оголениятъ Козякъ. Съвсемъ близо имаше батерейни позиции, които изглеждаха напуснати. Завладяването на тоя връхъ въодушеви още повече войниците. Направиха се опити да се премине поляната отатѣкъ Шейновецъ, за да се развие постигнатиятъ успѣхъ.

Но българитѣ се съвзеха. Нашата верига почна да се поразява отчасти отъ скрититѣ картечници, които не бѣха още открити. Нашиятъ хора трѣбваше бързо да се окопаятъ и да се затвърдятъ на мѣстността.

Веригата малко по-малко се усили съ изостаналите войници отъ дружината и съ групи отъ дѣсниятъ флангъ на 96-а сенегалска дружина. Шейновецъ бѣше нашъ. Всѣки чувствуваше голѣмото значение на тоя пунктъ и бѣше готовъ да го защитава съ бой отъ противника, при опитъ да си го възвърне обратно.

*) Дружината не се спрѣ на първия обектѣ, както бѣше предвидено въ плана за действията. Командирѣтъ на дружината не бѣше извѣстил нито за пристигане на първия обектѣ, нито за своето настѣпление за завладяването на Шейновецѣ, защото войникитѣ отъ свързката, падна убитѣ още въ началото на атаката. Резултатѣтъ отъ всичко това бѣше такъвъ, че артилерията за непосредствена поддрѣжка, следѣ заемаването на първия обектѣ, почти никѣде не стреля, защото не знаеше къде се намиратъ челнитѣ роти отъ дружината. Стрелбата бѣше пренесена отатѣтъ Шейновецѣ, когато наблюдателниятъ постъ на дивизията сигнализираше пристигането на дружината Lamougeux на Шейновецѣ въ 6 ч. 30 м.

93-а сенегалска дружина достига втория обект, —
При настъпването си тази дружина на се придържаше към

дружината Lamoignon. Но нейното напредване бѣше по-бавно, защото движението по залесенитѣ склонове на Драговъ потокъ бѣше по-мѣчно. Тя достигна могилата III въ 6 ч. 10 м.

Откъм левия флангъ се бѣ образувала една праздина, понеже дружината Lamoureux бѣше настѣпила срещу

Шейновецъ, а командирътъ на дружината не разполагаше съ други поддръжки. Той прикри дѣсния флангъ на своята дружина съ оставения въ негово разположение взводъ отъ 3-а рота, и по този начинъ дружината настъпи въ обширната гора въ една линия, безъ никаква поддръжка.

Съ привличане на лѣвия флангъ на дружината, празднотата влѣво се увеличи още повече. Нѣколко групи се размѣсиха съ дружината Lamougeux и пристигнаха съ нея при Кравица.

Скривалищата при А. 490 бѣха заети въ 8 ч. 10 м. Движението продължи безъ прекъсване, но се извърши трудно и бавно, подѣленията се разкъсаха. Българитѣ оказваха много слаба съпротива: бѣха хвърлени само нѣколко бомби и дадени изстрели отъ далечни картечници. Дружината стигна обекта си въ 8 ч. 30 м., зае го и изпрати разузнавачи напредъ, както бѣше предвидено.

За заемане обекта, бѣше изпратено донесение съ пощенски гълъбъ.

1-и колониаленъ полкъ. — Тоя полкъ срещна голѣми мъжнотии задъ първия обектъ, където се изложи на убийственъ фланговъ огънь. Лѣвиятъ му флангъ се изложи на картеченъ огънь, и бѣ прикованъ отъ него върху склоноветѣ на Доброполската рѣка. Дѣсниятъ му флангъ, обаче, като използва настѣплението къмъ Шейновецъ, успѣ да достигне своя обектъ.

Настѣплението на 96-а сенегалска дружина къмъ Шейновецъ. — 96-а сенегалска дружина (Carpentier) съдействуваше отлѣво при атаката на първия обектъ, и, като се изкачваше по склоноветѣ на могилата I, размѣси се съ 2./1. дружина (Perraud).

Командирътъ на дружината 2./1. (Perraud) даде нѣколко сигнални ракети, чрезъ които заповѣда да се продължи настѣплението, въ 6 ч. 55 м.

Двата дружинни командири, следъ като се посъветваха, опитаха се да отдѣлятъ 96-а сенегалска дружина. Но дветѣ челни роти бѣха много размѣсени, ротата Queggy (вдѣсно) бѣше много пострадала, а командниятъ съставъ на сжщата — много намалѣлъ.

Въпрѣки всичко това, обаче, моралътъ у всички бѣше превъзходенъ. Като се спрѣха на могилата I, подѣленията чакаха артилерията да започне отново стрелбата си, както бѣше установено. Този застой не се нравѣше на сенегалцитѣ, които чакаха съ нетърпение да почнатъ отново настѣплението, и тѣхнитѣ другари — кадрови войници — ги спираха съ мжка.

Поради първоначалната си грѣшка, дружината Carpentier настѣпи по дългия гребенъ, който отива отъ Гръцкия

постъ до Шейновецъ; само една малка частъ се разгъна въ коритото на Йешинъ потокъ, който се командуваше отъ българскитѣ окопи, частъ отъ втория обектъ. Мѣстността бѣше много пресѣчена, безъ особени препятствия, но и безъ удобни подстѣпи за атака. Така че, още съ излизането на челнитѣ роти отъ гората, тѣ се изложиха на огъня отъ българскитѣ картечници. Въ дѣното на хоризонта се издигаше залесената височина Шейновецъ, обектъ на дружината. По склоноветѣ на Шейновецъ се мѣркаха нѣкакви силуети, които се движеха задъ дърветата, но не можеше да се разбере, дали това сж българи или французи*).

Въ 6 ч. 55 м. челнитѣ роти почнаха да настѣпватъ по гребена, който се простира отъ могилата I до Голакъ. Но тѣ се изложиха на картеченъ огънь отъ окопитѣ Милюковъ и Голакъ, който имъ причини значителни загуби и спрѣ настѣплението имъ.

Къмъ това време групи отъ крайния дѣсенъ флангъ на ротата Queggy се движеха заедно съ 54-и колониаленъ полкъ, а сжщо и около тридесетина сенегалци стигнаха на Шейновецъ задъ 6-а рота отъ 54-и колониаленъ полкъ.

Другата частъ отъ ротата претърпѣ голѣми загуби. Поручикъ La Croix бѣше тежко раненъ, а поручикъ Castel — убитъ.

Командирътъ на ротата се опита да принуди съ машинитѣ си (картечници, едно 37 мм. оръжие и нѣколко минохвъргачки „Стокесъ“ неприятелскитѣ картечници да замлъкнатъ). Тази рота се бѣше разпрѣснала, което затрудняваше командването ѝ.

Въ 7 ч. 45 м. капитанъ Queggy изпрати донесение за положението**).

Понеже неговиятъ дѣсенъ флангъ бѣше намѣрилъ удобенъ подстѣпъ къмъ Шейновецъ, той насочи и останалитѣ войници отъ своята рота по него и достигна, на свой редъ, Шейновецъ въ 8 ч. 30 м. Даже той замина тая височина и удѣлжи на западъ линията, която бѣ заелъ 54-и колониаленъ полкъ.

*) Въ действителностъ това бѣха групи отъ дружината Lamougeux, по които бѣха изстреляни нѣколко мини Стокесъ, безъ, обаче, да причинятъ каквито и да било загуби.

**) Queggy до майоръ Carpentier: „Азъ се намирамъ на междинния обектъ съ 40 човѣка. Невъзможно е да се настѣпва, поради германскитѣ картечници въ крайнитѣ на леса и поради намаления съставъ на ротата ми.“

Моятъ картеченъ взводъ е при менъ и действува, дето се яви нужда. Ние ще заобиколимъ позицията отъ изтокъ“. Въ сжщностъ огънятъ идѣше отъ Голакъ, тъй като Шейновецъ бѣше заетъ отъ дружината Lamougeux. Ротата Queggy трѣбваше да настѣпи по хребета 1736, по причина направената грѣшка въ посоката.

Спирането на 2./1. дружина (Pergaud) въ низината на Добро поле. — 2./1. дружина пристигна безпрепятствено до могилата I. Оттам командирът на дружината заповѣда чрезъ сигнални ракети, настѣплението да започне въ 6 ч. 55 м.

Бѣше се съмнало. Дружината започна да настѣпва по западнитѣ склонове на плоския хребетъ, увѣнчанъ съ могилата I. Тоя хребетъ представляше единъ обширенъ, съвършено оголенъ гласисъ. Още отъ самото начало на настѣплението дружината бѣ обстреляна откъмъ Голакъ, Стояновата висота и отъ Ставра. Последнитѣ два пункта бѣха частъ отъ обектитѣ на 122-а дивизия. Групитѣ отъ дѣсния флангъ на тая дивизия не бѣха още настѣпили. Тамъ боятъ продължи до 7 ч. 30 м. при канаритѣ и на 1850. Добро Поле бѣше заето едва въ 7 ч. 45 м., и цѣлата низина бѣше изложена на огъня отъ втората българска линия. Дружината Pergaud претърпѣ тежки загуби.

Настѣпването ставаше само чрезъ прецеждане. На всички вниманието бѣ насочено къмъ завладяването на Голакъ, който се издигаше надъ хоризонта и сочѣше възложената на дружината задача. Дѣсниятъ флангъ на дружината бѣше при малко по-благоприятни условия, и успѣ да напредне, като прояви чудеса отъ храбростъ.

Отъ наблюдателния пунктъ на дружината се наблюдаваше настѣплението на единъ взводъ отъ 7-а рота, отлично командуванъ отъ началника си подпоручикъ Grosdenis. Този взводъ достигна пръвъ обекта си. Единъ войникъ отъ тоя взводъ съ гласъ и жестове увличаше своитѣ другари къмъ достигане крайния обектъ*). Трупътъ на тоя храбрецъ бѣше намѣренъ вечерята, следъ победата, близо до Голакъ.

Въпрѣки положенитѣ усилия, отбраната се държеше упорито, затова настѣпването ставаше много бавно.

Положението на дивизията къмъ 9 часа. — Къмъ 9 ч. положението на дивизията бѣше, изобщо взето, твърде добро, и успѣхътъ изглеждаше почти сигуренъ. Дивизията действително си бѣше осигурила владението на главния обектъ — гребенътъ Шейновецъ.

54-и колониаленъ полкъ държеше гребѣна между върха и Т. 81. Линията обхващаше широко височината. На позицията се водѣше упоритъ бой. Дружината Lamougeux бѣ спрѣна отъ картечници и отъ едно орджие, поставено на близко разстояние, които не ѝ позволяваха никакво движение напредъ. Тая дружина имаше две роти въ бойна частъ, но тѣ бѣха съ много намаленъ съставъ. Картечната рота сѣщо бѣ образувала два ешелона, единиятъ отъ които се дър-

*) Името на този храбъръ войникъ не можа да се узнае.

жеше като гаранция противъ възможнитѣ контъратаки, на противника. Ротата въ поддрѣжка бѣше около к. 1771.

Дружината почна да се урежда, за да задържи на всѣка цена заетия обектъ. Тя бѣ претърпѣла голѣми загуби. 6-а рота бѣ останала само съ единъ взводенъ командиръ. Подпоручикъ Douard бѣше раненъ, когато се изкачваше къмъ к. 1771, и бѣше евакуиранъ заедно съ командира на ротата. Поручикъ Bertrand, адютантъ на командира на дружината, пое командуването на тая рота. 5-а рота, макаръ че бѣше по-малко пострадала, бѣше сѣщо въ критическо положение.

Дружината Goeltzmann се намираще при сѣщитѣ условия — тя бѣ изгубила много отъ своитѣ войници; подпоручикитѣ Amougeux и Richelm бѣха убити. Привсе това, тая дружина можа да изпрати напредъ нуждното число разузнавачи.

Положението на 1-и колониаленъ полкъ, прочие, не бѣше добро и вдѣхваше сериозни безпокойства на командуването.

Картечниятъ огънь, отправянь къмъ лѣвия флангъ на дружината Carpentier (96-а сенегалска отъ 1-и колониаленъ полкъ), която настѣпваше по хребета на могилата I и по Йешинъ долъ, я принуди да спре. Дѣсниятъ ѝ флангъ можа да настѣпи по подстѣпитѣ на Йешинъ долъ и въ гората и достигна Шейновецъ, кждето командирътъ на дружината Carpentier намѣри командира на дружината Lamougeux. Но дружината бѣ разкжсана на две 2./1. дружина на Pergaud бѣше още повече пострадала. Две отъ нейнитѣ роти бѣха принудени да залегнатъ при изхода на гората отъ далеченъ картеченъ огънь, който, обаче, обстрелваше много добре откритата мѣстность, по която бѣха ротитѣ. Подвлеканията настѣпваха чрезъ прецеждане, човѣкъ по човѣкъ, главно отъ дѣсния флангъ, и затова настѣпването вървѣше много бавно.

За да запази лѣвия си флангъ, дружината го удължи и загъна назадъ, съ фронтъ на западъ, защото влѣво 122-а дивизия настѣпваше бавно, и остана назадъ. Ротата Staup, която настѣпваше отъ другата страна на Доброполската рѣка, бѣше много пострадала при завладяването на Несторова скала.

3-и колониаленъ полкъ завладѣ окопитѣ Рибаровъ и настѣпи къмъ скривалищата А. 250 и А. 300, кждето взе много пленници.

Дружината Hentchell се готвѣше да настѣпи къмъ А. 260. Тая дружина бѣше съвсемъ изолирана и напразно търсѣше свръзка съ дружината Rossat.

Дружината Rossat и дружината Goetz (95-а сенегалска-дивизионен резерв) продължаваха да настъпват задъсната половина на дружина Goetzmann (93-а сенегалска отъ 54-и колониален полк). Първата се готвеше да настъпва къмъ Кравица.

Изобщо казано, центърътъ достигна крайния обект.

Сега предстоеше да се завладятъ обектите въдъсно и влѣво, като частитъ се опиратъ на 54-и колониален полк, който се държеше здраво на Шейновецъ.

Артилерията бѣ удѣлила навсѣкжде стрелбата си, безъ, обаче, да знае точното положение на пехотата. Генералътъ я взе въ рѣшетъ си, за да поддържа атаката на 1-и колониален полк и на дружината Rossat (1./54).

Дружината Carpentier, Lamoureux и Goetzmann на Шейновецъ. — Контъратакитъ на българитъ. — Ние видѣхме, че дружинитъ отъ центъра на дивизията заеха доста рано своитъ обекти. Тия подѣления водиха енергични бойове презъ цѣлия день, за да запазятъ завладѣната мѣстност. Българитъ направиха голѣма грѣшка, като допустнаха да завладѣмъ този много важенъ пунктъ, и безпокойствието, което имъ причини неговото заемане, бѣше толкова голѣмо, че тѣ до 15 ч. употребиха всички усилия, за да изтргнатъ отъ насъ тая командуваща позиция.

Още съ пристигането си на Шейновецъ, въ 6 ч. 40 м., командирътъ на дружината Lamoureux прецени, че би могълъ да подпомогне отлично своитъ съседи влѣво. Действително отъ върха 1771 той забеляза спрѣлия се 1-и колониален полк въ низината на Йешинъ потокъ и по склоноветъ на к. 1736. Челнитъ части отъ дружината Lamoureux се бѣха изравнили съ българскитъ групи, които отбраняваха втората позиция и наблюдаваха много добре тѣхнитъ стрелящи картечници. Картечната рота веднага бѣше поставена въ действие, за да отстрани прѣчкитъ, които задържаха 1-и колониален полк, и принуди неприятелскитъ картечници да прекратятъ огъня си. Благодарение на това, дружината Carpentier успѣ да настъпва безъ голѣми загуби. Тя удѣли лѣвия флангъ на дружината Lamoureux.

Нашата бойна частъ, въпрѣки голѣмитъ ѝ усилия да достигна опредѣления краенъ обект, бѣ спрѣна отъ огъня на неприятелскитъ картечници и на орджия, стрелящи отъ близки разстояния, установени на обратнитъ склонове предъ Кравица.

За това тя реши да се организира на мѣстото, където бѣше спрѣла, и да се приготви да устои на българскитъ контъратаки.

Дружината Goetzmann, която се намираше въ гората, бѣше въ малко по-благоприятно положение. Тя даже успѣ

да изпрати напредъ разузнавачи, както бѣше предвидено, а именно:

1-а група (подофицеръ Grozian) получи заповѣдь да отиде напредъ, къмъ к. 741, като се движи покрай гребена, следъ което да се хвърли върху батареята Р. 75.

2-а група (подофицеръ Size) трѣбваше да отиде на склоноветъ южно отъ тая батарея, за да може да я поражава косо.

3-а група (поручикъ Lasnet) трѣбваше да прикрие фронта на дружината отъ северъ, като се задържи на плоския хребетъ, означенъ съ линията Р. 41 — Р. 62.

Тия групи се отправиха по назначението си, но бѣха силно атакувани отъ българитъ, които се мжчеха да завладятъ обратно гребена.

Групата Gasnet биде контъратакувана отъ една полурота. Групата Size попадна подъ огъня на нѣколко картечници и на батареята Р. 75.

Контъратаката бѣше спрѣна отъ групата Lasnet, която претърпѣ доста голѣми загуби.

Дѣсниятъ флангъ на дружината, къмъ Р. 81, бѣше силно бомбардирана и претърпѣ доста голѣми загуби. Подпоручикъ Mehaу бѣ раненъ.

Групата Grozian, която се движеше покрай гребена, срещна малка съпротива и биде спрѣна къмъ А. 450. Подофицерътъ падна тежко раненъ, но неговиятъ взводъ се задържа на сѣщото мѣсто. Бѣше 10 часа.

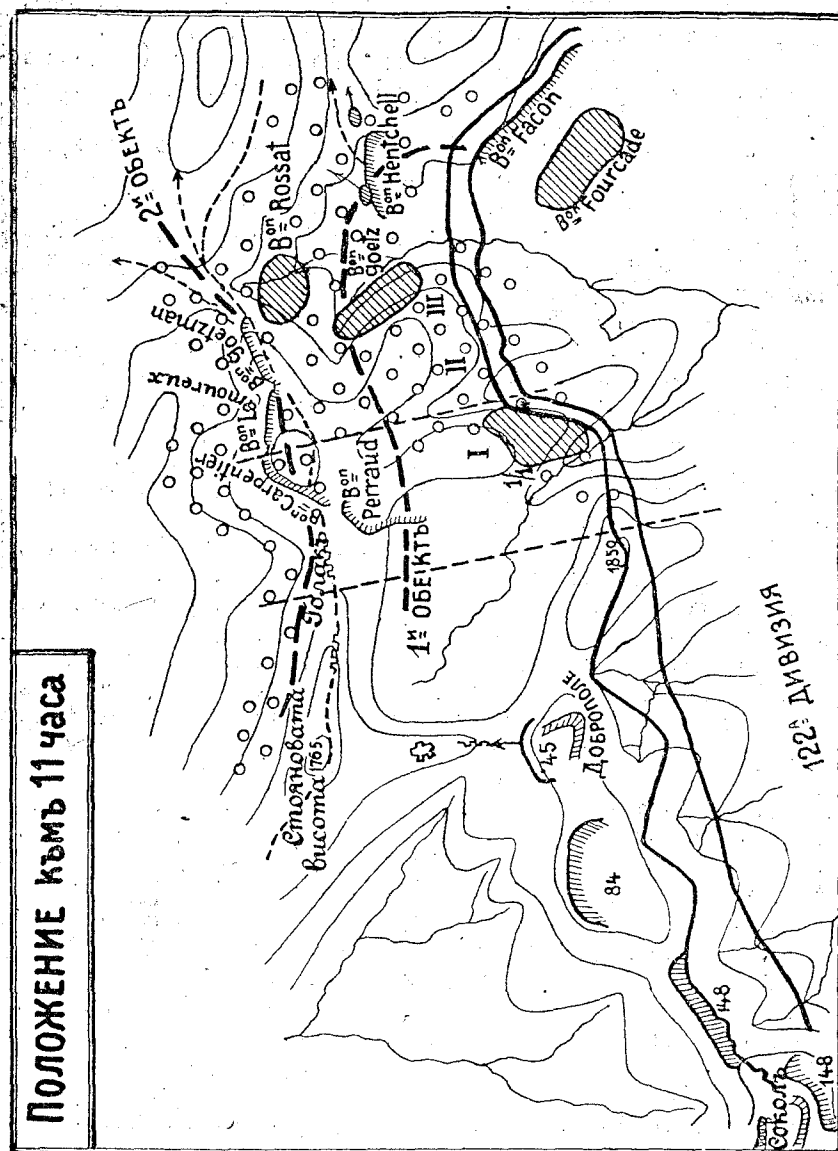
Дружината Lamoureux бѣше сѣщо така силно атакувана. Тя се задържа, но биде усилена съ два взвода отъ 7-а рота, командувани отъ подпоручикъ Carrat. Той успѣ да противостои. Въ резултатъ на българската съпротива се прекрати настъплението на дружината Rosset (1./54).

Командирътъ на тая дружина се колебаеше, дали да настъпва къмъ Кравица, преди да бѣде сигуренъ, че лѣвиятъ му флангъ и тилътъ му сж обезпечени. Това настъпване бѣше въ свръзка съ задържането на Шейновецъ. Всѣки боецъ, схващаше необходимостта да задържимъ Шейновецъ, и ето защо българитъ следъ пладне, при своята контъратака се натъкнаха на войски, решени на всѣка цена да задържатъ завладѣната мѣстност. Въ 12 ч. българитъ се опитаха да поведатъ обща контъратака.

Дѣсниятъ флангъ на дружината бѣше атакуванъ отъ една рота. Поисканиятъ по телефона, и даденъ своевременно, преграденъ огънь осуети това начинание. Освенъ това, нашата артилерия разпрѣсна събиращитъ се неприятелски групи въ поляната на Шейновецъ.

Влѣво положението бѣше още по-тежко. Дружината Lamoureux претърпѣ голѣми загуби отъ стрелбата на едно орджие, заело позиция наблизо. Подпоручикъ Carrat бѣ

убитъ. 6-а рота загуби своя последенъ взводенъ командиръ, (адютантътъ Bernadac бѣ убитъ, а подпоручикъ Bertrand, който пое командуването, бѣше сжщо тежко раненъ).

Излъзлитъ напредъ части отъ дружината Carpentier бѣха отблъснати задъ Шейновець. Дружината Lamougeux бѣше сжщо отблъсната. Моментътъ бѣше критически; Българитъ заеха преднитъ пунктове на Шейновець.

Вдѣсно нашата линия се огъна за единъ мигъ назадъ. Тѣлото на подпоручикъ Carpat остана въ ржцетъ на българитъ. Картечниятъ взводъ, командуванъ отъ подофицера Mazel*), младъ двадесетгодишенъ човѣкъ, застави неприятеля да се спре. Тоя взводъ стреля непрекъснато. Почти обкржжатъ, той остана само съ четири човѣка, но даде възможност на нашитъ да атакуватъ и да си възвѣрнатъ отново изгубената позиция.

Съ едно забележително хладнокрѣвие, което му бѣше присжщо, и заради което подчиненитъ му го обичаха, майоръ Lamougeux хвърли въ контъратака и останалия отъ 7-а рота взводъ съ поручикъ Guibal, който успѣ да вземе обратно върха на Шейновець.

Положението бѣше възстановено, но съ цената на много голѣми жертви. Бойнитъ припаси бѣха на привѣршване. Командирътъ на дружината напразно молѣше за подкрепления. Полковникъ Roussel, началникъ на дивизионната пехота, още отъ 9 ч. бѣше уведоменъ за критическото положение на 54-и колониаленъ полкъ при Шейновець. Той не можа да даде никаква помощъ на тоя полкъ, тъй като неговата единствена дружина Goetz бѣше вече въ действие задъ дружината Rossat. Патроннитъ коне, обаче, снабдяваха успѣшно веригитъ съ бойни припаси, давайки имъ възможност да се държатъ.

Въ 14 ч. българитъ направиха още единъ опитъ да си възвѣрнатъ Шейновець. Тѣ успѣха да заематъ отново върха, но бѣха отблъснати отъ взвода Guibal. Това бѣше последниятъ опитъ на неприятеля да завладѣе Шейновець. Дружината бѣше крайно изтощена. 6-а рота бѣше останала само съ 40 човѣка, а кадрови войници вече нѣмаше; 5-а рота остана само съ единъ поручикъ. 7-а рота пострада по-малко, но и тя остана само съ двама офицери. Къмъ 15 ч. пристигна много навреме една югославянска полудружина. Тя зае мѣстото на дружината Lamougeux и ѝ даде възможност да се устрои задъ Шейновець.

Въ сжщия часъ артилерията, предупредена навреме по телефона, осуети една българска контъратака срещу дружината Goetzmann.

Въ 15 ч. 30 м. боятъ за Шейновець бѣше завършенъ; българитъ, отблъснати по цѣлата линия, се отказаха отъ мисълта да завладѣятъ отново тоя пунктъ.

*) За това действие той бѣ награденъ.

Трета фаза.

Завладяване на обектите.

Маневър към Кравица. — Кравица е една огромна скала с вертикални страни, която стърчи надъ гористата околност, като нѣкоя внушителна пирамида. Това бѣше най-високата точка по дългата линия гребени, които, идейки отъ Козякъ въ полината на Шейновецъ, се разклоняватъ и отиватъ къмъ Добро Поле и къмъ Вѣтерникъ. Тоя пунктъ представя единъ отличенъ наблюдателенъ пунктъ за българитѣ. Задъ тоя мощенъ заслонъ командирътъ на 29-и колониаленъ полкъ установи своя команденъ пунктъ.

Заемането на Кравица бѣ наложително, преди да се настѣпи къмъ Козякъ. Много стрѣмнитѣ склонове на тая височина и голѣмата дължина за фронта, заетъ отъ 3-и колониаленъ полкъ, въ участъка на който тя влизаше, не даде възможностъ да се атакува по фронта.

Завладяването, прочие, на Кравица съставя задача на една особена операция. Тая операция се яви единствения маневъръ презъ всички бойове, която излѣзе вѣнъ отъ тѣснитѣ рамки на класическата атака.

Тя бѣше възложена на 1-а дружина отъ 54-и колониаленъ полкъ (капитанъ Rossat). Действието трѣбваше да се започне, когато челнитѣ дружини отъ 54-и колониаленъ полкъ се затвърдятъ здраво на гребена Шейновецъ. Дотогава дружината Rossat трѣбваше да следва задъ дружината Goetzmann. Следъ това, като завие надѣсно, трѣбваше да обхване Кравица, като се движи подългия гребенъ, който отива отъ Шейновецъ до Кравица.

Дружината Rossat, въ случай на нужда, щѣше да бѣде поддържана отъ дружината Goetz.

Застанала задъ дружината Goetzmann и разчленена въ дълбочина, дружината Rossat започна своето движение въ 5 ч. 30 м. по следитѣ на първата. При трѣгването си тя попадна подъ преграденъ огънь, който причини загуби въ нейнитѣ тилови групи (взводътъ Genot).

Движението на дружината въ тая гориста и пресѣчена мѣстностъ продължаваше непрекъснато задъ дружината Goetzmann, и въ 9 часа тя бѣше на втория обектъ, точно задъ ротитѣ отъ тая дружина.

Тогава тя се приготви да промѣни посоката, за да застане срещу Кравица. Това бѣше една бавна и мѣчителна операция, тъй като настѣпленieto на ротитѣ бѣше силно възпрепятствувано отъ пресѣчената гориста мѣстностъ.

Въ това време 93-а сенегалска дружина изпрати патрули напредъ, за да прикрие разположението си. Тия патрули бѣха посрещнати съ пушечни изстрели. Патрулитѣ

донесоха, че неприятелътъ се готви да контратакува дѣсния флангъ на дружината. Тогава майоръ Goetzmann повика за помощ дружината Rossat, за да отблъсне неприятеля. Бѣше 9 ч. 30 м.; настѣплението къмъ Кравица бѣше преустановено.

Такова бѣше положението, когато къмъ 10 ч. полковникъ Dehove дойде при командира на дружината Goetzmann. Като се запозна съ положението, той намѣри, че настѣплението на дружината Rossat къмъ Кравица ще бѣде рисковано, докато гребенътъ не бѣде заетъ здраво. Поради това той реши да насочи между 450 и Р. 110 една частъ отъ дружината Goltz, която настѣпваше задъ дружината Rossat. Последната щѣше да продължи настѣплението си следъ прикриване на нейния лѣвъ флангъ.

За тая операция бѣше нужно доста дълго време. Дружината Goetz и бѣше извън оразитѣ, включени между Р. 20 и Р. 40. Тя трѣбваше да настѣпва по една извънредна пресѣчена мѣстностъ.

Това размѣстване стана безъ особено голѣми мѣжнотии, и дружината, като се построи въ колона, премина гребена въ 13 ч. 45 м., и, като опрѣ дѣсния си флангъ до самия гребенъ, настѣпи срещу окопитѣ на югъ отъ поляната на Шейновецъ. Въ сѣщия часъ дружината Rossat предприе настѣплението си срещу Кравица, по пѣтя Р. 63—Р. 81., при което съ лѣвия си флангъ държеше свръзка съ дружината Goetz.

Капитанъ Rossat постави две роти въ бойна частъ — 1-а рота (капитанъ Bourgeot) вдѣсно и 2-а рота (поручикъ Lile) влѣво. Въ резервъ 3-а рота (поручикъ Girard) и картечната рота (поручикъ Boute) и една батарея минохвъргачки.

Дружината извърши спокойно своя маневъръ, съ изключение минаването презъ една обстрелвана отъ българската артилерия зона, но, въпрѣки това, тя не понесе никакви загуби.

Като стигна на гребена и се насочи къмъ Козякъ, лѣвиятъ флангъ на дружината се разкри. Той попадна отчасти подъ огъня на нѣколко картечници, разположени въ южната крайнина на поляната при Шейновецъ. Огънятъ на тия картечници въ гората е билъ малко офикасенъ. Съ тѣхъ встѣпиха въ бой нашитѣ картечници и нашитѣ минохвъргачки и ги заставиха да замълчатъ.

Дружината зае бързо Кравица, която, впрочемъ, бѣше опразнена преди малко отъ българитѣ.

Тя влѣзе бързо въ връзка съ ротитѣ отъ дружината Hentschel отъ 3-и колониаленъ полкъ.

На 15 ч. 15 м. обектътъ напълно бѣ заетъ, и командирътъ на дружината подаде сигналъ отъ върха на Кравица*).

*) Маневѣра срещу Кравица изглеждаше много бавенъ. Действително, той продължи отъ 9 ч. до 15 ч. 15 м. Неговата бавностъ породила

Дружината Goetz.—Следъ като мина презъ гребена Р. 63 и Р. 81, дружината Goetz настѣпи въ гората въ колона, при което дѣсниятъ флангъ се придържаше къмъ пжтеката и прикриваше лѣвия флангъ на дружината Rossat, която настѣпваше срещу Кравица.

Въ 15 ч. 30 м. дружината Goeez застана срещу окопитѣ отъ поляната на Шейновецъ. Тя постави две роти въ бойна частъ и една рота — въ поддръжки.

Нейните патрули бяха спрени от огън, идещ от тия окопи. Атакуването на тия окопи беше невъзможно, без една сериозна огнева поддръжка, която да неутрализира неприятелските картечници.

Дружината Rossat бѣше вече заела Кравица, и отстѣпи на дружината Goetz своитѣ придружаващи машини, отъ които тя вече нѣмаше нужда.

Неприятелските картечници бяха обстреляни от минохвъргачките. Настъплението се почна отново, и въ 18 ч. окопите бяха отново заети. Части от Югославянската дивизия пристигнаха зад дружината Goetz и я заминаха, насочвайки се към Козяк.

Настъпление на 1-и колониален полк. — Докато се развиваха тия събития на дѣсния флангъ, 1-и колониален полкъ продължаваше упорито своето трудно настъпление, и, благодарение огневата поддръжка отъ Шейновецъ, успѣ да заеме обектите си.

Това настъпление представя отъ себе си една операция, при която огънятъ игра важна роля. Дружината Carpentier успѣ да достигне обекта си, благодарение огневата поддръжка, дадена ѝ отъ дружината Lamouroux, която се държеше здраво на Шейновецъ. Картечната рота на тая дружина чрезъ своя фланговъ огънь успѣ да застави да замълчатъ картечниците, които прѣчеха на движението на 96-а сенегалска дружина.

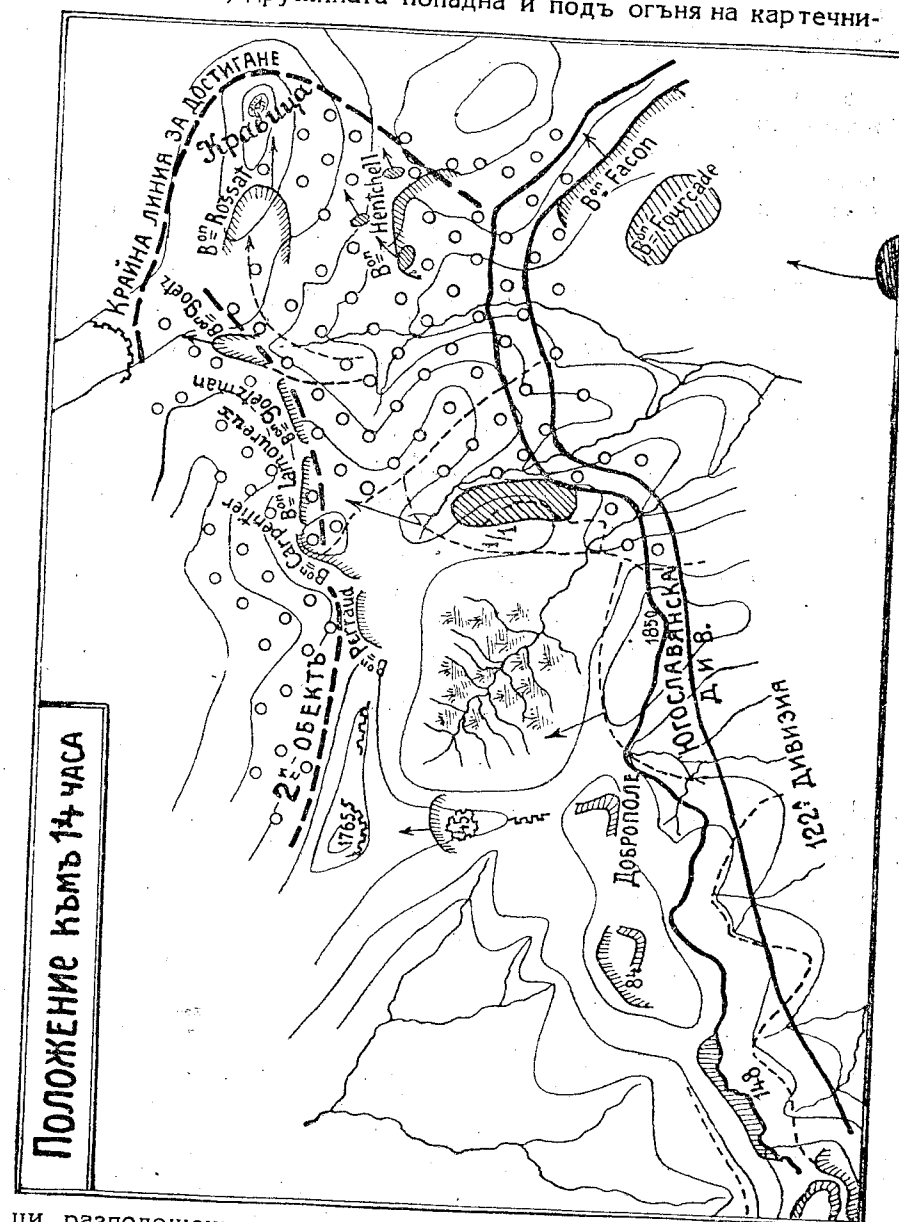
96-а сенегалска дружина, като достигна своя обект, отъ своя страна, даде поддръжка съ огънь на дружината Perraud, благодарение на което дѣсниятъ флангъ на последната можа да настѣпи при по-благоприятни условия.

Презъ цѣлия день, обаче, дружината Regaud бѣше подложена на едно жестоко изпитание, а следъ пладне мъчително и убийствено настѣпваше къмъ гребена Голакъ.

Майоръ Реггауд поиска съдействие отъ артилерията по Голакъ и по Стоянвата височина. Огньтъ по гребена Голакъ, даденъ отъ една твърде слаба артилерия, не можа

недоволство у войводата, който още от 11 ч. 50 м. чакаше с нетърпение да хвърли напредъ своите дивизии отъ втората линия. Отъ друга страна, лесно е да се разбере, че дружината Rossat не можеше да настъпва срещу Кравица, безъ да-осигури своя тилъ.

да застави скрититѣ много добре картечници да замълчатъ. Освенъ това, дружината попадна и подъ огъня на картечни-

ци, разположени въ участъка на 122-а дивизия, настъплението на която сжщо бѣше спрѣно.

Командирът на дружината бѣ раненъ съ куршумъ въ бедрото, когато отиваше на западния склонъ на Гръцкия постъ (к. 1736), да види какво става тамъ.

Плоскиятъ хребетъ отъ Голакъ до Гръцкия постъ бѣше поразяванъ отъ всички страни, и преминаването презъ него бѣше много трудно.

Поручикъ Roquet, който следъ пладне снабдяваше дружината съ бойни припаси, ни даде едно добро описание за състоянието на дружината Regnaud.

„Азъ слѣзохъ да търся моята първа снабдителна група, но, доколкото можахъ да видя, нашата верига на северъ отъ платото Шейновецъ бѣше спрѣна отъ неприятеля; азъ съвсемъ не знаехъ, къде можеше да се намѣри майоръ Regnaud. За да не се разтакамъ съ войниците си по това проклето плато, азъ ги оставихъ на закрито и продължихъ да търся майора. Намѣрихъ го скоро въ една яма отъ експлодиралъ снарядъ, заедно съ свързките си и неговия помощникъ. Майоръ Regnaud *) бѣше раненъ въ бедрото, но ме помоли да не долагамъ това на полковника. Той ми се видѣ преизпълненъ съ вѣра относно възложената му задача. Следъ това той ме помоли да разпоредя да се занесатъ бойни припаси до самата верига, тъй като той нѣмаше хора, на които да възложи това; препоръча ми още да обърна внимание на картечниците. Като тръгнахъ обратно да търся моята снабдителна група, азъ бѣхъ поздравенъ отъ единъ порядъченъ снопъ изстрели, който вдигна само прѣстъ предъ краката ми. Нѣщо подобно стана, и когато моитѣ войници прѣсичаха гребена, но, за щастие, загуби нѣмаше. Все пакъ единъ отъ войниците ми бѣ убитъ при разнасяне патрони, което ставаше по обикновения начинъ, като всѣки единъ отъ моитѣ хора, пълзейки, се приближаваше къмъ нѣкоя група стрелци“.

Частитѣ на дѣсния флангъ, благодарение съдействието на излѣзлитѣ напредъ групи отъ 96-а сенегалска дружина и съдействието отъ Шейновецъ, смѣло настѣпиха и въ 15 ч. заеха Голакъ.

Къмъ сѣщото време 122-а дивизия успѣ да завладѣе укрепенитѣ пунктове Ставра и Стояновата височина.

Тоя успѣхъ тури край на съпротивата предъ дружината Regnaud, която достигна, най-после, силно желания гребенъ.

3-и колониаленъ полкъ заема своя обектъ. — Следъ завладяването на окопитѣ Рибаровъ, 3-и колониаленъ полкъ изгуби всѣка връзка съ 54-и колониаленъ полкъ и до 17 ч. води бой свършено уединено.

Дружината Hentchell трѣбваше да действа въ свързка съ 54-и колониаленъ полкъ. Тая свързка съществуваше само въ началото на атаката. Но тоя полкъ, както видѣхме,

*) Майоръ Regnaud бѣше награденъ съ званието офицеръ отъ почетния легионъ.

трѣбваше да дава поддрѣжка влѣво. Отъ друга страна, поради гъстата гора, подѣленията се разпокъсаха на групи, което неизбежно доведе до образуванитѣ празнини между двата полка.

Майоръ Hentchell напраздно се опитваше да влѣзе въ свързка съ дружината Rossat. Неговитѣ патрули не успѣха да намѣрятъ тая дружина.

Дружината Hentchell, следъ като осигури владението на окопитѣ Рибаровъ, реши да разшири своя успѣхъ. За рота, въпрѣки силния преграденъ огънь предъ А. 250, настѣпи съ лѣвия си флангъ до скривалището А. 250, което се оказа празно. Тритѣ роти отъ дружината се преустрои-ха между А. 250 и А. 500.

Бѣше 10 часа. Въпрѣки изолираното си положение и опасността за лѣвия му флангъ, който бѣше откритъ, майоръ Hentchell реши да продължи настѣплението. Той подаде сигналъ и насочи своитѣ роти къмъ А. 250 и къмъ Кравица.

Нашитѣ патрули достигнаха до А. 260, но бѣха посрещнати съ картеченъ огънь и принудени да спратъ.

Следъ пладне дружината се мѣчеше да настѣпи. Тя удѣлжи дѣсния си флангъ къмъ А. 510 и къмъ 15 ч. зае тоя пунктъ.

Отъ своя страна, дружината Fason презъ всичкото време отъ сутринята до пладне се държа отбранително, като понасяше ужасенъ огънь. Къмъ 13 ч. 30 м. тя се опита да заеме Таралежа, но срещна силна съпротива, която тя не успѣ да преодолѣе. Въ 15 ч. 30 м. атаката се поднови и тоя пътъ се увѣнча съ успѣхъ. Българитѣ избѣгаха въ гората, като оставиха нѣколко пленници въ наши рѣце. Тоя успѣхъ се дължеше на настѣпването къмъ Кравица и на настѣпването на сръбската Шумадийска дивизия къмъ Борова чука. Тая дивизия, следъ като зае обектитѣ си, навлѣзе въ участъка на 17-а колониална дивизия и настѣпи къмъ Борова чука и Проданова височина.

Това много навременно съдействие осигури успѣха въ тоя участъкъ отъ бойното поле.

Въ 17 ч. Тимошката дивизия започна разширението на постигнатия успѣхъ.

Четвъртата фаза.

Действията на Югославян- ската и Ти- мошката дивизии.

Следъ като бѣше заета българската втора позиция, назначенитѣ за преследване Югославянска и Тимошка дивизии се вкараха въ действие.

Първата отъ тѣзи дивизии презъ цѣлия день стоя съвсемъ близо до атакуващитѣ войски и въ непосредствена свръзка съ началницѣ на частитѣ и съ командиритѣ на дружинитѣ отъ втория ешелонъ. Тя се движеше напредъ, споредъ нашето напредване, и задъ 122-а и 17-а колониална дивизии, като използваше всички подстъпи. Частитѣ отъ тая дивизия силно наблягаха напредъ и горѣха отъ нетърпение да взематъ участие. Една приятна изненада бѣ за раненитѣ отъ 17-а колониална дивизия при евакуирането имъ назадъ, да срѣщатъ нашитѣ храбри съюзници, които съ своитѣ ржкоплѣскания и съ браво, ги поздравяваха за постигнатитѣ отъ тѣхъ успѣхи.

Още по пладне челнитѣ имъ части бѣха въ гората задъ Шейновецъ и по гребена на Добро Поле, готови да влѣзатъ въ действие, щомъ българската линия бѣде разкъсана. Задъ всѣко дърво и задъ всѣка скала стоеше по една група отъ тия храбри войници. Всичкитѣ имъ усилия бѣха насочени къмъ завладяване позициитѣ, които бѣха по границата на отечеството имъ. Тѣхнитѣ началници бѣха въ съприкосновение съ бойната линия, готови да потеглятъ напредъ.

„Отъ 13 до 14 ч.—разказва майоръ Perraud—по петитѣ ми се движеше единъ сръбски взводъ, командуванъ отъ единъ поручикъ, твърде строенъ. Той като че ли е още предъ очитѣ ми, изправенъ подъ огъня, подпрѣнъ на бастуна си, удивителенъ съ своето хладнокръвие и съ своето презрение къмъ опасността. Тоя храбъръ сръбинъ бѣше обладанъ отъ неудържимо влѣчение къмъ височинитѣ отъ българската втора позиция, които вървѣха точно по границата на неговото отечество, граница, която, най-после, трѣбваше да се отвори, следъ едно толкова дълго очакване. На тоя поручикъ, обаче, не било сждено да прекрачи тая граница—азъ видѣхъ неговия трупъ по склоноветѣ на Голакъ.“

Най-после, къмъ 18. ч. тѣ получиха заповѣдь да настѣпятъ и минаха презъ французската линия обсеяна съ трупове на убити и ранени.

Тогавъ станаха такива нѣща, които вѣчно ще останатъ запечатани въ паметта на ония, които ги видѣха съ очитѣ си.

Заседналъ въ една яма отъ експлодиралъ снарядъ, на два метра отъ самата гранична линия, азъ видѣхъ сръ-

битѣ да пристигатъ. Тѣ вървѣха съ отмѣрени и ритмични крачки. Тая войска се състоеше отъ голобради момчета и отъ стари войници съ бѣли бради.

Съ диви викове тѣ минаха граничната линия и се устремиха къмъ неприятеля, който бѣше съвсемъ близо. Мнозина измежду тѣхъ, съ лица сияещи отъ възторгъ, падаха на колѣне на граничната линия на свещената земя на своето отечество и благочестиво цѣлуваха прѣстѣта. И всичко това ставаше, безъ да се обръща внимание на ураганитѣ отъ картеченъ огънь, които свирепствуваха по гребена. Нѣкои отъ тѣхъ ми викаха: „Merci Franzouski“. Но това, което най-силно ме трогна, бѣше жестътъ на единъ старъ войникъ съ бѣла брада. Той дойде при мене, очитѣ му бѣха налѣзни съ сълзи, взе ржката ми и я цѣлуна. Голѣмата благодарностъ на тоя скроменъ солдатинъ, затова, че ние, французитѣ, го заведохме въ неговата родна земя, ме трогна много силно. Тежко на българитѣ, които бждатъ взети въ пленъ! Действително, на утринта, на около 100 метра предъ насъ, ние намѣрихме трупове на български артилериисти, убити съ лопати и съ кирки*).

Югославянската дивизия настѣпи къмъ Козякъ, а Тимошката дивизия следваше по-назадъ и се насочваше къмъ Обла чука и Кравица.

Цѣлата вечеръ дефилираха частитѣ отъ дивизията, ентусиазирани, отивайки къмъ Козякъ. Кжде отивате? „Aidé Prilep, aidé Sofia, aidé Belgrad“, и възклицанията Bravo Franzouski, Givio Franzouski нѣмаха край.

Офицеритѣ командуваха „За почестъ“ на нашитѣ войници, а нашитѣ, много радостни, обвзети отъ тѣхния ентузиазъмъ, имъ правѣха безконечни овации**).

Боятъ за пробива на фронта бѣше вече свършенъ. Сега вече започваше развитието на успѣха, което завърши презъ ноември до брѣговетѣ на Дунава.

Деньтъ 15-и септември въ Щаба на дивизията.

Нощта 14-и срещу 15-и септември бѣше неспокойна за Щаба на дивизията.

Нашата артилерийска подготовка бѣше прекратена къмъ 20 ч. и започна обезпоскоителна стрелба. Тишина зацари по цѣлия фронтъ, нарушавана отъ време на време отъ рѣзкитѣ залпове на нашитѣ 75 мм. орждия. Българитѣ отговаряха презъ опредѣлени интервали, и тѣхнитѣ снаряди се прѣскаха по склоноветѣ задъ Гривица.

*) Изъ пжтнитѣ бележки на капитанъ Hugues.

**) Изъ споменитъ на поручикъ Roguet.

Получените донесения през деня въ Щаба на дивизията твърдѣха, че противникътъ стои на поста си. Навсѣкжде нашите патрули сѣ били посрещнати съ пушечни изстрели, което се е отразило неблагоприятно върху настроението на началниците на частите, които атакуваха. Но това не бѣше ли въ реда на нещата? Би било, наистина, много странно, ако българите напуснаха своите окопи. Настроението въ Щаба на дивизията, обаче, си оставаше оптимистично.

Къмъ 4 ч. и 30 м. челните части отъ колоните на Югославянската дивизия се явиха близо до Гривица. Щаба на тая дивизия бѣше вече влѣзалъ въ свръзка съ Щаба на 17-а колониална дивизия. Нашите съюзници бѣха застанали въ очаквателното положение по стрѣмните склонове на Катунецъ. Французската пехота трѣбваше да бѣде вече помѣстата си. Минутите течеха много бавно, въпреки желанието ни. Това бѣха мъчителни часове, когато началникътъ на дивизията, следъ като бѣ направилъ всичко за осигуряване на успѣха, сега възлагаше останалото на честта на своите войски. Всички бѣха на кракъ и съ нетърпение чакаха часа за настѣпването.

Нашите 75 мм. оръдия внезапно засилиха стрелбата. Това бѣше началото на огневия валежъ. Бѣше тъмно като въ рогъ. Много гъста мъгла се носѣше изъ доловетѣ. Времето способствуваше да бѣде изненаданъ противникътъ. Бѣше вече 5 ч. 30 м. Нѣколко ракети осветиха сивото небе, и веднага преградниятъ огънь на българите се откри съ пълна сила. Скалата Гривица бѣ обсипана съ 21 см. снаряди. Нѣколко прехвърлени снаряди попаднаха между сръбските части и имъ причиниха загуби. Единъ снарядъ падна въ бараката, която служеше за кухня на Щаба на дивизията, и уби нѣколко войника. Тоя случай за мигъ произведе доста силно възбуждение.

Минутите течеха много бавно. Нѣколко благоприятни известия се получиха отъ 122-а дивизия. Отъ нашата линия нѣмаше още нищо. Въ 6 ч. 08 м. наблюдателниятъ постъ отъ Пожарски ридъ съобщи за превземането на височината I. Това, прочие, бѣше единъ успѣхъ, който се потвърди. Българската артилерия прекрати стрелбата си. Въ 6 ч. 10 м. се явиха първите български пленници. Това вече означаваше победа. Мъчителното безпокойство се замѣни съ надежда за успѣхъ. Сърбите викаха отъ избликъ на тържествувача радостъ. За тия планинци, изгонени отъ тяхната родна земя, сега вече се отваряше една врата къмъ отечеството имъ.

Началникътъ на Щаба на Югославянската дивизия, се хвърли въ обятията на подполковникъ Vix и му благодари най-горещо.

Малко по малко пристигаха все по-благоприятни и

по-благоприятни известия. Успѣхътъ се потвърждаваше — пленници минаваха все повече и повече.

Въ 6 ч. и 30 м. наблюдателниятъ постъ при Пожарски ридъ съобщи за превземането на Шейновецъ. Сега вече успѣхътъ бѣше сигуренъ. Въ 6 ч. 40 м. артилерията, по своевременно предупреждение, пренесе всичкия си огънь по линията к. 30, и началникътъ на 17-а колониална дивизия донесе на командващия сръбската армия за превземането на Шейновецъ.

Донесенията отъ 3-и колониаленъ полкъ бѣха добри. Тоя полкъ зае окопите Рибаровъ. Лѣвиятъ флангъ на дивизията, обаче, бѣше спрѣнъ. Наблюдателниятъ постъ на Пожарски ридъ донесе за спирането на 1-и колониаленъ полкъ въ 7 часа. Това положение безпокоеше началника на дивизията. Благодарение на доброто действие на връзките, можеше лесно да се даде артилерийска поддръжка на дружината Regnaud. 1-и колониаленъ полкъ, при това, запази и по-нататъкъ тѣсна връзка съ началника на дивизията.

Отъ 9 ч. вниманието бѣше насочено къмъ действията на 54-и колониаленъ полкъ по Кравица. Въпреки благоприятните известия отъ 122-а дивизия и отъ 54-и колониаленъ полкъ, генералъ Rugeau бѣше доста загриженъ за изхода на операцията. До 16 ч. 30 м. той нѣмаше никакви сведения за дружината Rossat и за дружината Goetz, на които бѣше възложена тая задача. Полковникъ Goetz началникъ на дивизионния резервъ, се намираше сѣщо така въ неведение относно развитието на тая операция.

Никой отъ свръзките, изпратени къмъ тия подѣления, не се бѣше върналъ. 3-и колониаленъ полкъ не можеше да установи свръзка съ тяхъ. На нѣколко пѣти Кравица изглеждаше като че ли е заета отъ нашите войски, но следъ малко пакъ се виждаше, че тоя отъ такава голѣма важностъ пунктъ е още въ български ръце.

Войводата Степановичъ бѣше много нетърпеливъ и очакваше всѣка минута да узнае за превземането на Кравица, понеже завладяването на тоя пунктъ бѣше сигналъ за започване преследването. Въ 11 ч. 50 м. той изпрати на генералъ Rugeau следната записка:

„Азъ получихъ всичките Ви донесения за действията на дивизията, до тоя моментъ. Моля Ви, вземете мѣрки да завладѣете, колкото се може по-скоро, Кравица, Продановата височина и Борова чука. Времето минава, и заемаването на обектите, предназначени за частите отъ частите отъ втората линия за днесъ, може да стане съмнително. Поради това, азъ Ви моля да направите върховни усилия и да завладѣете означените пунктове, за да може да се отвори пътъ за частите отъ втората линия.“

Но въздействието на началника на дивизията за завладяването на Кравица, поради това, че нѣмаше никакви връз-

ки, бѣше равно на нула. Трѣбваше да се чака, но това чакане бѣше свързано съ мъчително безпокойство. Завладяването на Кравица бѣше предвидено да стане въ 11 ч. найкъсно, а часоветѣ минаваха, безъ да се получи каквото и да било донесение отъ дветѣ дружини и Щаба на дивизията. Донесенията отъ авиацията бѣха неточни, защото наблюдателитѣ не можаха да направятъ никакво наблюдение презъ гжстата гора.

При това, отъ центъра на дивизията се получиха сведения за силни контѣратаки на Шейновецъ, а тѣ внасяха известно безпокойство. 122-а дивизия, наопѣки, изглеждаше че напредва. Отъ дружинитѣ Rosat и Goetz още нѣмаше донесения.

Най-после, къмъ 15 ч. 30 м. една ракета се издигна надъ Кравица и тури край на безпокойството.

1-и колониаленъ полкъ сжщо успѣ да заеме своитѣ обекти. Победата сѣга вече бѣше пѣдна *).

Генералъ Rugeau, началникъ на 17-а колониална дивизия, събщи на началницитѣ на Югославянската и Тимошката дивизии, че частъ за преследването е настѣпилъ.

Нашитѣ съюзници само това чакаха.

Радостъта на Щаба на дивизията бѣше обща, и началницитѣ на сръбскитѣ дивизии обсипаха генералъ Rugeau съ възторжени честитаяния, като нарекоха дивизията му „Славната дивизия“.

Работата на 17-а колониална дивизия въ боя за пробива бѣше вече завършена. Сега оставаше да извърши победния си маршъ до брѣговетѣ на Дунава. Но, преди да се напуснатъ тия скали, свидетели на толкова усилия и на толкова храбростъ, трѣбваше да се изпълни единъ дългъ по отношение на тия, които паднаха на чужда земя, но за едно общо дѣло.

Нашитѣ убити трѣбваше да се погребатъ на тая сръбска земя, която тѣ възвърнаха на своитѣ бойни другари. Тѣхнитѣ гробове сж обозначени съ бѣлитѣ гранитни пирамиди, които имъ сочеха крайната целъ на тѣхнитѣ усилия.

*) Дружинитѣ Goetz и Rossat настѣпваха въ една извънредно дълбока и гориста долина, пресѣчена съ стрѣмни оврази, безъ каквито и да било пѣтища. Характерътъ на мѣстността обяснява бавността на настѣпването на тия дружини, а сжщо и причината на това, че тѣ не запазиха връзкитѣ си назадъ. Дѣното на Драговъ потокъ се командува съ 400 м. отъ Кравица. Продължителността на настѣпването бѣ пресмѣтната, че ще трае повече отъ два часа. Материалнитѣ препятствия, обаче, значително я увеличиха. Действително, тия дружини при своето настѣпване не срещнаха други мъчности, освенъ мъчнотитѣ, които представя мѣстността. Не бѣ възможно по топографическитѣ данни и по аеропланнитѣ фотографии, съ които се разполагаше, да се прецени предварително, че настѣпването на тия две дружини ще бжде забавено въ такава голѣма степенъ.

Глава III.

Общъ прегледъ на боя.

Атакитѣ на 17-а колониална и 122-а дивизии трѣбваше да се извършатъ по начинитѣ, които се прилагаха въ Франция презъ 1917 год. И действително, тѣзи начини намѣриха приложение и тукъ, на Добро Поле.

Случаитѣ имаха поразителна прилика. Целъта и въ двата случая бѣше да се заеме една зона, укрепявана отъ дълго време, и да се достигне до една точно опредѣлена линия на мѣстността, която трѣбваше да послужи като база, отъ която пѣкъ да започнатъ действията си дивизиитѣ отъ втория ешелонъ.

При все това, обаче, боятъ при Добро Поле доби единъ свой особенъ характеръ.

Настѣпването на пехотата никакъ не наподобяваше отличния редъ на атакуващитѣ вълни презъ 1917 год. Атаката се разви по единъ нетолкова чистъ ритѣмъ, съ по-силно проявени особености и съ по-голѣма гѣвкавостъ. Тя прилича повече на една операция, която се разви по нѣкоя неорганизирана мѣстность. Тая разлика се дължеше на мѣстността — последната е проявила своята непреклонна тирания.

Това, което най-много се хвърля въ очи при изучаването на тая операция, бѣше дължината на фронта, опредѣленъ на атакуващитѣ дивизии. На 17-а колон. дивизия бѣше даденъ за атака единъ фронтъ отъ 3,500 м. по картата (въ действителность неговата дължина бѣше по-голѣма, като се смѣта по линиитѣ върху самата мѣстность). Това бѣше много далечъ отъ фронтоветѣ, които се даваха за атаката на дивизиитѣ на Западния фронтъ. Това положение е нормално за планинскитѣ мѣстности, дето не могатъ да се управляватъ и да се снабдяватъ съ хранителни и бойни припаси голѣми войскови маси.

Това обстоятелство довежда до извода, че не е възможно да се атакува навредъ едновременно. Тази особеность налага а priori необходимостъта да се раздѣли зоната на дивизията на пасивни и активни участъци: пасивни — въ които действията ще се ограничаватъ само въ демонстрации и задържане на противника съ минимални сили, и активни — въ които ще се поставятъ въ действие максимумъ сръдства. Това различие, очевидно, ще бжде въ зависимость отъ характера на мѣстността и целитѣ, които трѣбва да се атакуватъ. Последнитѣ трѣбва да се класифициратъ следъ едно обстойно изучаване и обсъждане. Нѣкои отъ обектитѣ могатъ да иматъ първостепенно значение,

и тяхното завладяване, безспорно, би имало едно много голямо влияние върху развитието на действията. Такъв е бил случаят с Шейновец за 17-а колониална дивизия и с Стояновата височина за 122-а дивизия.

Други участъци, напротив, имат второстепенно значение, и отначало могат да бъдат изоставени на заден план. 17-а колониална дивизия се въздържа да атакува Кравица, който имал ексцентрично положение и командувал една гориста зона. Той по-после можеше да се привземе без голями мъчности, чрез обходъ.

Атаката на Продановата височина на фланга дивизионния участък не беше даже предвидена въ плана за действията на 17-а колониална дивизия.

Тази разпокъсаност въ атаката, както и изборът на обектите, бяха възприети следъ всестранно обсъждане.

Командуваният сръбската II армия, като получи плана за действията на 17-а колониална дивизия, се удиви много, като видъ че Продановата чука даже не фигурира между обектите, предвидени от началника на дивизията *).

Началникът на дивизията изложи по следния начинъ своите съображения за предстоящите действия на командуваните от него войски.

Главната и съществена задача на 18-а колониална дивизия си остава винаги една и съща — да се завладее гребенът Шейновец — Кравица, който представя единствената база, от която може да се развие успехът въ посока на Козяк. Ако ли тая задача не бъде изпълнена, по-нататъшните действия на сръбската II армия биха се затруднили много.

Поради това азъ разпределихъ моите пехотни и артилерийски сили по начинъ да използвамъ максимума от тяхъ за постигането на тая именно главна задача, като се избъгне едновременно разпръскването на усилията ми навсякъде. И следъ като заема Шейновец и Кравица, тогава вече ще мога да изпълня и второстепенната задача — завладяването на Продановата височина на Борова чука.

122-а дивизия атакува по цълия си фронтъ, а тя можеше, на първо време, да пренебрегне отлично укрепления Соколъ, единъ страниченъ обект, за да насочи усилията си къмъ Добро Поле — Стоянова височина. Действително завладяването на Соколъ стана много по-късно, но то се изкупи съ голями загуби и погълна резервите на дивизията.

Артилерийската подготовка беше, изобщо, задоволителна по височините. Доловетъ, обаче, бяха малко обстрелвани. Все пакъ, може да се каже, че атакуващите части, изобщо, намъриха навредъ достатъчни отвори за минаване, и че

*) Служебно писмо № 120,176 отъ 8-и септември 1918 год.

предните български линии бяха много пострадали. Тия резултати правятъ честъ на нашите артилериисти, които състреляли при много лоши условия за наблюдение. Тръбва, при това, да се изтъкне особено силно дейността на пехотните орждия, които съ своето действие много улесниха задачата на пехотата.

Предвидените действия отъ началника на дивизията въ своята съвкупност бяха изпълнени, и добитите резултати потвърдиха напълно важността на неговата преценка.

Но крайната целъ се постигна въ своята цълокупност много по-късно, отколкото мислеше командуването. Разписание за действията при атаката се наруши.

Противно на предвижданията, центърът на дъсния флангъ на 17-а колониална дивизия настъпи доста бързо, а лъвият флангъ настъпи много бавно и трудно. 122-а дивизия закъснѣ още повече.

Първият обект на 17-а колон. дивизия бѣ заетъ навредъ едновременно и съ единъ само устремъ. Но, докато 54-а колон. полкъ продължаваше лесно своето настъпване, 1-и колониаленъ полкъ бѣ спрѣнъ отъ огъня, който бѣ насоченъ противъ него едновременно отъ Голакъ, отъ Ставра и отъ Стояновата височина.

Това се дължеше на недостатъчните артилерийски сръдства, дадени на дивизията. За завладяването на втория обект, споредъ плана за действията, трѣбва още отъ началото на операцията пехотата да бъде усигорена съ артилерийска поддръжка отъ мощенъ огънь, насоченъ по гребена, който отъ Добро Поле минава презъ Ставра—Стояновата височина и Шейновецъ. Това бѣше немислимо при слабата артилерия, съ която дивизията разполагаше. Дружините, на които бѣше даденъ фронтъ за атаката отъ 400 до 500 м. бѣха поддръжани само отъ по една група. Това не стигаше даже до половината на онова количество артилерия, което се полага нормално; тежката артилерия бѣше сжщо много слаба. По сжщата причина 1-и и 45-и колониални полкове бѣха принудени да водятъ бой съ своите собствени сръдства, за да преодолѣятъ неприятелската съпротива въ своите участъци, останала непожжната отъ огневия валякъ, който имаше много малка гжстота, както и отъ слабата артилерийска поддръжка. А колкото се отнася до 45-и колон. полкъ, той даже миналъ презъ огнения валякъ, безъ самъ да подозира това.

Така че атаката на втория обект не се извърши като едно общо нападение. Тя се явява като една серия отъ последователни действия, отлѣво надѣсно, при което пехотниятъ огънь игра много голяма роля, а артилерийскиятъ имаше само второстепенно значение.

Атака въ планин- ска мѣстность.

Въ планинската мѣстность не може да се извърши системна атака. Системна атака е възможна при укрепенъ участъкъ, върху не много пресѣчена мѣстность. Въ такъвъ случай има обикновено две фази: първата фаза — атака на една непрекъсната линия; втората — навлизане въ вътрешността на една слабо заета позиция. Действително, въ планината за дадена позиция има обикновено само едно решение на задачата. Има пунктове, които отбраняващиятъ трѣбва непременно да заеме, така че трудно може да се маскира разположението върху една твърде пресѣчена мѣстность. Отъ друга страна, голѣмината на фронтоветъ обикновено не позволява да се организира голѣма дълбочина. Поради това отбраната най-често се организира въ видъ на една непрекъсната линия, върху която отбраняващиятъ разчита да приеме боя, и която не може да остане неизвестна за атакуващия. Мѣстността задъ тая линия не може да се снабди съ нужните отбранителни сръдства, тъй като последните обикновено биватъ недостатъчни.

Задачата на атакуващия ще се състои въ това — да разкъса чрезъ силенъ натискъ тая непрекъсната линия, следъ което чрезъ изкусно маневриране да завладѣе последователно центроветъ на съпротивата, за което пресѣчената мѣстность благоприятствува. Първата частъ на тая операция ще има характеръ на едно съгласувано едновременно действие. Най-често тя ще се натъкне на мѣчнотии, които ще се явятъ вследствие недостига на артилерията, съ която се разполага. Затова противникътъ трѣбва да бѣде изненаданъ, за което е необходимо преди атаката да се застане въ близостъ съ линията, която ще бѣде атакувана. Не може и дума да става за приближаване до огъня на противника, щомъ този огънь не е билъ неутрализиранъ отъ мощна артилерия.

Втората частъ съставя една задача само за пехотата. Многобройните гѣнки на мѣстността благоприятствуватъ за прецеждането, и обхватитъ даватъ великолепни резултати. За това, обаче, е нужна пехота съ високо съзнание, подвижна и съ силно развита инициатива. Задачата на пехотата се улеснява следъ сериозно изучаване картата и самата мѣстность. Само при такова изучаване ще бѣде възможно да се укажатъ на началниците на малките части участъцитъ, по които трѣбва да става настѣпването.

Бойните части трѣбва да получатъ съвсемъ точни и опредѣлени участъци за атака, означени на мѣстността чрезъ топографически линии и чрезъ удобни подстъпи. При все това, обаче, пакъ може да имъ се даде най-широка инициатива, тъй като на тѣхъ често може да се случи да имъ бѣде по-изгодно да настѣпватъ въ зонитъ на съседните по-

дѣления, кждето тѣ биха могли да намѣрятъ добре дефилирани подстъпи.

Изучаване действията на 17-а колониална дивизия ни показва, наистина, че границитъ между подѣленията не сѣ били спазвани, както и самиятъ планъ.

Дветъ дружини отъ 1-и колониаленъ полкъ се срещнаха на височината I, защото дружината отдѣсно (96-а сенегалска) бѣше привлѣчена отъ тоя командуващъ пунктъ.

Отъ това последва известно разстройство въ бойния редъ на 96-а сенегалска дружина, която, впрочемъ, бѣше доста пострадала. Ние видѣхме сжщо, че още въ 6 ч. сутринъта лѣвата дружина отъ 54-и колониаленъ полкъ се бѣше отклонила отъ участъка си, влѣзе въ тоя на 1-и колониаленъ полкъ, като атакува Шейновецъ, който бѣше обектъ на тоя полкъ. Това насочване къмъ Шейновецъ се обяснява съ голѣмото значение на тая височина и съ нейното положение. Тя особено силно привлѣче 2-а дружина отъ 54-и колониаленъ полкъ, защото командуваше цѣлата зона, въ която се развиха действията, а, освенъ това, настѣпването къмъ този обектъ бѣше много по-удобно, отколкото движението напредъ по труднопроходимитъ склонове на планината.

Тия измѣнения на посоката представятъ единъ примѣръ относно двата начина за водене бой въ планинска мѣстность.

Височинитъ упражняватъ една притегателна сила, както върху атакуващия, така и върху отбраняващия се. Частитъ сж винаги наклонни да настѣпватъ по най-удобни подстъпи.

Тия две особености се забелязватъ, макаръ и въ по-слаба степенъ, при слабопресѣчена мѣстность. Има много примѣри отъ Западния фронтъ за отклоняване части отъ даденитъ имъ посоки за настѣпване, поради нѣкоя характерна топографическа линия, или поради нѣкой удобенъ подстъпъ.

При атака въ планинска мѣстность би било, прочие, по-целесъобразно да се назначаватъ на частитъ участъци съ ясноочертани характерни линии.

Настѣпването по гребенитъ е една отъ особеноститъ на атаката въ планината. Она, който владѣе върховетъ, той е господаръ на бойното поле. Всичко друго пада безъ голѣми мѣчнотии. Тоя начинъ за настѣпване, представя, освенъ това, и по-малко мѣчнотии и опасности, отколкото движението по склоноветъ на планината. Гребенитъ рѣдко биватъ очертани съ голѣми и равни плати — повечето пжти по тѣхното протежение се срѣщатъ множество гѣнки, които сж удобни закрития за атакуващия.

Артилерийска поддръжка.

Артилерийската поддръжка бѣше недостатѣчна, поради сравнително малкото количество артилерия, придадена къмъ атакуващитѣ дивизии.

Всѣка дружина отъ бойната частъ се поддържаше отъ по една артилерийска група. Съгласно схващанията въ това време, пехотата се предшествуваше отъ огнененъ валякъ. Въ действителностъ, тоя валякъ се оказа съвсемъ недостатѣченъ. Той бѣше много добре приложенъ по височинитѣ, тамъ, където се развива главнитѣ усилия. Но, въпрѣки тази съобразителностъ, гѣстотата на валяка все пакъ бѣше много слаба.

Отъ първиятъ обектъ нататѣкъ валякътъ изчезна, и даже на нѣкои мѣста се минаваше презъ него. Вториятъ обектъ бѣ заетъ безъ никаква артилерийска поддръжка.

Началникътъ на дивизията, благодарение на задоволителната работа на врѣзкитѣ, можа презъ течение на деня да управлява леко огъня на своята артилерия. Отначало той го пренесе на Голакъ, а после — на Кравица.

Липсваше, обаче, придружаваща артилерия, която да следва непосредствено задъ пехотата и да отвлича отчасти огъня на неприятелскитѣ машини. 17-а колониална дивизия почувства твърде много липсата отъ подобна артилерия. Нуждата отъ придружаващитѣ орждия въ планината се чувствува много по-силно, отколкото въ полето.

Нѣколко батареи отъ сръбска планинска артилерия пренесоха ценна услуга на 122-а дивизия като заемаха смѣло позиция на близко разстояние отъ опорнитѣ пунктове на противника при к. 1765 и при Ставра.

Може да се твърди съ положителностъ, че, ако бѣха поставени нѣколко 65 мм. орждия къмъ 8 ч. на височината I, биха унищожили картечницитѣ на Голакъ и на к. 1765 и биха дали възможностъ на 1-и колониаленъ полкъ да продължи настѣпването си.

Атака въ гора.

Отъ дотукъ казаното става ясно, че смѣтката на командуващия относно скоростта на настѣпването на бойната частъ не се изпълни. Предполагаше се, че частитѣ, които ще атакуватъ по открита мѣстностъ, ще достигнатъ втория обектъ по-скоро, отколкото частитѣ, които ще действуватъ изъ гората. Въ действителностъ, обаче, последнитѣ пристигнаха много на време, и тѣхното настѣпване стана много по-лесно.

Действително, една високостѣблена гора, когато дърветата не сѣ преплетени съ телена мрежа, не представя препятствие за пехотата. Напротивъ, такава гора има това преимущество, че позволява да се настѣпва въ безопасностъ отъ далеченъ фланговъ огънь, който е много опасенъ на

открита мѣстностъ, а освенъ това не може да се познае откъде иде. Гората сѣщо така прикрива несъответствието между силитѣ на атакуващитѣ и отбраняващитѣ войски. Когато Шейновецъ бѣше достигнатъ отъ първитѣ наши групи, бѣше една тѣпла, която пристигна на мѣстото, въ момента, когато българитѣ контъратакуваха. Тая атака, обаче, бѣше отбита отъ нашитѣ войници. На открита мѣстностъ тая малка група войници отъ разни французски и колониални дружини сигурно би била разпрѣсната.

Гората благоприятствува смѣлитѣ и спокойни войски. Успѣхътъ на войски съ много високъ моралъ е сигуренъ.

Гората, обаче, за ненадежднитѣ и безъ бойна опитностъ войски представя една извънредно неблагоприятна за действие мѣстностъ. Такива войски въ горитѣ понасятъ голѣми загуби и претърпяватъ катастрофални поражения.

Гората разпокъсва частитѣ, които навлизатъ въ нея. Командуването тамъ става много мѣчно. Посоката се запазва трудно. За действие въ гората се изискватъ обучени войски. Младитѣ войници добиватъ много лошо настроение въ гората. Гърмежитѣ тамъ се повтавятъ многократно, и куршумитѣ много силно трещатъ. Фучението на снарядитѣ се усилва отъ шума на падащитѣ дървета. Въ тоя адъ човѣкъ се чувствува съвсемъ уединенъ. Стѣблата на дърветата представятъ единъ видъ закрития, които съ мѣка се напуцатъ. Презъ деня на 15-и септемврий войскитѣ, макаръ и да се държаха блѣстещо, все пакъ имаше нѣколко единични случаи на уплаха. Отъ това трѣбва да се заключи, че войска, която не е достатѣчно свикнала съ бойнитѣ условия, когато ѝ се случи да действува въ гора, ще бѣде осждена да изгуби много скоро една значителна частъ отъ своя съставъ.

Всички бойци отъ 1914 г. си спомнятъ, че се сръсчаха далечъ задъ бойната линия войници, които разправяха, че сѣ заблудили въ гората, или пъкъ че сѣ били изпратени назадъ. Въ сѣщностъ, обаче, тѣ сѣ били жертва на страха, който понѣкога е бивалъ колективенъ.

Всѣке войскова частъ, която действува въ гора, трѣбва да бѣде поддържана отъ силни поддръжки, които да поправятъ веднага всѣка частиченъ неуспѣхъ. Огънятъ действува само на опредѣлени мѣста, затова сѣ нуждни много хора.

На 15-и септемврий 1918 г. командирътъ на 2./54. дружина и командирътъ на полка, тревожно повтаряха молбитѣ си презъ цѣлата сутринъ, да имъ се дадатъ поддръжки. Ако ли лѣвиятъ флангъ на 54-и колониаленъ полкъ не би се задържалъ на Шейновецъ, цѣлата бойна линия би била въ опасностъ, защото на това мѣсто нѣмаше никакви поддръж-

ки, и отлжчванията от двата полка биха могли да имат тежки последици за изхода на боя.

Отбраната на българитѣ.

Успѣхътъ на 17-а колониална дивизия бѣше скъпо изкупенъ. Претърпѣнитѣ загуби сж достатѣчно доказателство за това, че българитѣ се защитаваха енергично. Нека, обаче, ни бжде позволено да кажемъ, безъ да намаляваме съ това славата на победителитѣ, че отбраната, изобщо казано, въ своята цѣлостъ бѣше лошо организирана и ржководена.

Българскиятъ командувашътъ направи една капитална грѣшка, като струпа по-голѣмата частъ отъ своитѣ сили на линията на главната съпротива, и които се изложиха тамъ на деморализиращия барабаненъ огънь презъ цѣлия день на 14-и септемврий. Цѣлата линия отъ гребена между Стояновата височина и Шейновецъ бѣше слабо заета. Нѣколко важни пунктове, като Шейновецъ, не бѣха заети, а и интервалътъ между дветѣ линии бѣше незаеетъ.

Ако нѣколко само картечници задъ единъ гребенъ успѣха да парализиратъ 1-и колониаленъ полкъ и частъ отъ 122-а дивизия презъ по-голѣмата частъ отъ деня, то бихме могли да си представимъ положението, ако българитѣ бѣха пренесли презъ нощта на 14-и срещу 15- септемврий главната си съпротивителна позиция на тая линия.

Последиствията отъ тия грѣшки биха били много печални за отбраната. Отбраната веднѣжъ разжсана, нашата атака можеше вече да се развива безъ голѣми мжнотии до втория обектъ, съ изключение само презъ открититѣ мѣста. Отбраната въ гората бѣше неправилно организирана, и може положително да се твърди, че въ случай на добра организация нашето настѣпление би могло да срещне една твърде силна съпротива.

Контъратакитѣ на българитѣ, макаръ и водени енергично, доведени понѣкога до бой гърди съ гърди, бѣха сжщевременно безсистемни и безъ всѣкаква свръзка помежду имъ, съ частично разхвърлени усилия. Единъ съгласуванъ общъ напоръ срещу Шейновецъ къмъ 12 ч. би поставилъ нашето командване въ голѣмо затруднение, защото нашата линия на това мѣсто бѣше много слаба, безъ поддрѣжки, и всичкото ни внимание бѣше насочено върху Кравица.

Най-после, българскитѣ войници понѣкога се подаваха на уплаха. Подъ командата на своитѣ началници тѣ се биеха добре, но поотдѣлно имаше много случаи на проява на страхъ.

Отъ наша страна, напротивъ, атаката бѣше възложена на три превъзходни дивизии, съ високъ моралъ и въодушевени отъ желание да победятъ. И това бѣше необходимото

условие за успѣхъ, защото на такава мѣстностъ едни посрѣдствени войски биха могли да добиятъ твърде незначителни резултати.

Нѣколко размишления.

Операциитѣ въ планинска и гориста мѣстностъ сж трудни. Тѣ могатъ да дадатъ великолеппи резултати, когато се изпълняватъ отъ войски съ голѣма бойна опитностъ, но сжщитѣ операции могатъ да се обърнатъ въ най-грозна катастрофа, когато войскитѣ сж посрѣдствени. За децентрализацията, която е общо правило при операциитѣ отъ тоя характеръ, се изискватъ солидни кадри, обучени добре и съ голѣмъ починъ. Това обстоятелство поставя за разрешение за насъ, французитѣ, една много трудна задача.

Войната отъ 1914 до 1918 г. се разигра по слабо пресѣчени и открити мѣстности, наподобяващи роднитѣ мѣста на френскитѣ войници, и затова не стана нужда тѣ да се приспособяватъ къмъ новитѣ условия завоюване. Само ония, които действаха въ Лотарингия и въ Вогезитѣ, трѣбваше да се приспособятъ къмъ условията на планинската война. Това, обаче, невинаги ставаше безъ мжнотии.

Всички бойци, които се сражаваха на Изтокъ презъ 1914 г., си спомнятъ добре крайно неприятнитѣ сцени съ несвикналитѣ съ бойнитѣ условия запасни войници, на които тѣ бѣха свидетели.

Германцитѣ, сжщо като насъ, не сж били пощадени отъ такива изненади, и понѣкога се е случвало, че горитѣ, които сж били бойно поле, сж били напущани и отъ двамата противници, следъ най-ожесточени сражения.

Би било преждевременно да се предсказва, кжде и кога ще се развие бждещата война, но нека ни бжде позволено да се надяваме, че първитѣ операции ще станатъ въ Рейнската областъ. Мѣстността тамъ е извънредно пресѣчена, твърде гжсто залесена и въ много отношения е аналогична съ мѣстността, на която се разви боятъ при Добро Поле.

Нека само се помисли, на какви мжнотии биха се натъкнали нашитѣ войски. При това, не може да има никакво съмнение, че тамъ ние ще имаме работа съ единъ много по-силенъ противникъ. Германцитѣ по природа сж горски обитатели. Ние, французитѣ, съ изключение само на нѣколко войскови части, обучени специално, съвсемъ не познаваме гората. Познаването мѣстността отъ страна на неприятеля, по която ние ще оперираме, ще бжде една отъ нашитѣ слабости.

Явява се, прочие, въпросътъ, какъ ще се държатъ тогава нашитѣ войски при такива операции?

Военно-исторически сборникъ, кн. 4.

Въроятно е, че нашите резервни части, следъ попълването имъ, при започването на една война, ще бждатъ много разнородни. За тяхъ ще бжде нужно известно време да се обучаватъ и да се втегнатъ за бойните условия.

Може би тѣ ще могатъ да бждатъ употребени безъ никакви мъжнотии по открита и слабопресѣчена мѣстность, кждето въздействието на началника се чувствува добре и кждето, както младшите началници, тѣй и самите войници нѣма да бждатъ поставени на изпитание и да проявятъ голѣмъ починъ. Въроятно е, тѣ въ началото да проявятъ слабостъ въ прѣсечена и гориста мѣстность. Това налага въ такива случаи частитѣ да иматъ надеждни кадри и да се опиратъ на силни поддръжки.

Всичко това ни кара да твърдимъ, че тежестта на първите операции повечето пжти ще бжде изнесена отъ нашите дивизии отъ действащата армия. Желателно би било, щото обучението на нашите части да се приспособява, главно, къмъ тоя начинъ на действие и воюване.

Колкото се отнася до нашите колониални войски, ние съ основание можемъ да разчитаме на тяхната издръжливостъ при такива трудни условия. Тяхните кадри отъ французи и тяхниятъ духъ могатъ да служатъ като гаранция за онова, което може да се очаква отъ тяхъ. Нашите черни части, при условие че ще бждатъ снабдени съ добри кадри, сж въ състояние да направятъ много нѣщо. При това голѣмо число отъ нашите колониални стрелци живѣятъ въ горите и сж много добри за операции въ горите.

На 15-и септемврий 1918 год. черните и бѣлитѣ части се надпревараха въ издръжливостъ и въ устрема си напредъ. Сенегалските дружини атакуаха за пръвъ пжтъ, и, въпрѣки това, тяхното държане въ всѣко отношение може да се сравнява съ онова на европейските дружини.

Употрѣбата на нашите колониални дивизии поставя на дневенъ редъ една задача за разрешение отъ голѣмо значение — какъ най-добре биха могли да бждатъ употребени нашите туземни войски?

Изглежда много въроятно, че въ гориста и мъчнопроходима мѣстность дневната организация на полка, а и на по-голѣмитѣ единици, не ще бжде най-добрата. При такива условия, кждето свързката е отъ най-голѣмо значение, кждето починътъ е правило, изглежда, че поставянето на черните дружини между бѣлитѣ ще бжде най-добриятъ начинъ за употребата на тия части. Тая система е била възприета на 15-и септемврий 1918 год., и е дала напълно задоволителни резултати.

Но това вече е другъ важенъ въпросъ, разискването по който излиза вънъ отъ границите на настоящия трудъ.

Причините за победата.

Боятъ на Добро Поле се свърши съ една блѣстеща победа. При това, задачите, които бѣха възложени на атакуващите дивизии, бѣха извънредно трудни, и мъжнотията, които тѣ трѣбваше да превъзмогнатъ, отначало се показаха като свършено непреодолими.

Кои сж, прочие, причините за тия блѣстещи успѣхи?

1) Грѣшките на неприятелското командование и изненадата. На първо мѣсто трѣбва да се постави фаталната грѣшка на Германското висше командование въ областта на стратегията. То не е вървало, че една атака въ голѣмъ мащабъ ще може да се произведе въ Мъгленско, и е оставило тоя секторъ безъ нуждните резерви, които да могатъ да задържатъ или поне да ограничатъ настѣпването на съглашенските войски.

Въ тактическо отношение, на първо мѣсто трѣбва да се постави факторътъ изненада. Артилерийската подготовка, която въ Франция би изглеждала съвсемъ наивна, на Изтокъ се явяваше като извънредно мощна. За деморализираните българи, тя бѣше сжщинско свѣрхестествено бедствие. Всички сведения, както и разказите на самите пленници, потвърждаватъ най-наложително факта, че българите били силно потресени отъ невидания дотогава отъ тяхъ артилерийски огънь.

Споредъ неправилните схващания на Изтокъ, неприятелътъ е очаквалъ една продължителна артилерийска подготовка. Пехотната атака, започната на 15-и септемврий преди разсъмване, съвсемъ го изненадала.

Тая изненада на българската първа линия, считана дотогава непревземаема, не би могла да се осъществи, ако не би се възприело смѣлото решение — да се постави атакуващата пехота толкова напредъ, че да бжде въ контактъ съ предните охранителни части на неприятеля, преди още да е настѣпилъ часътъ на атаката. Безъ тази мѣрка, атаката, въроятно, би могла да успѣе съ цената на много голѣми загуби.

Първата линия оказа много енергична съпротива, но българите бѣха направили грѣшка, задето бѣха събрали всичките си сили на тая позиция, която тѣ считаха за непревземаема. Така че, щомъ това препятствие бѣше преодолено, частитѣ отъ дивизията минаха вече по свършено свободна мѣстность.

2) Мѣстността. Мѣстността, която изглеждаше че ще бѣде голѣмо препятствие за нашето настѣпване, въ сжщност се оказа достѣпна за нашата пехота. Групитѣ, които се движеха въ горитѣ, запазени отъ дърветата отъ флангови действия, лесно можаха да настѣпватъ. Нашата пехота, като по-смѣла, имаше успѣхъ въ ржкопашния бой съ българитѣ, които иматъ по-слабъ нападателенъ духъ, и при това бѣха напълно лишени отъ артилерийска поддрѣжка.

3) Инициативата на пехотнитѣ части. Само една единствена атака, по нашето схващане, имаше решително значение за изхода на боя. Това бѣше атаката и бързото заемане на Шейновецъ и задържането на тая висота презъ цѣлия день, въпрѣки всичкитѣ контрѣатаки на българитѣ.

Въ момента, когато лѣвиятъ флангъ на 54-и колониаленъ полкъ завладѣ тая височина, къмъ 6 ч. 30 м., 122-а колониална дивизия стоеше още предъ Добро Поле, а 1-и колониаленъ полкъ бѣ прикованъ къмъ своя прѣвъ обектъ.

Българитѣ почувствуваха, колко голѣмо значение има за тѣхъ височината Шейновецъ, и колко лошо бѣ за тѣхъ владението на тоя връхъ отъ насъ. Завладяването на тоя пунктъ образува забигъ дълбоко въ тѣхната бойна линия клинъ, и я разкъсваше на две. Затова българитѣ направиха върховни усилия, за да си възвѣрнатъ височината, но французскитѣ групи се държеха здраво и се отбраняваха отчаяно.

Допущаше се, че атаката на Шейновецъ ще срещне сжщитѣ мжнотии, каквито срещна 122-а дивизия предъ Стояновата висота. Всѣко движение напредъ на 17-а колониална дивизия би било парализирано отъ съпротивата на тоя пунктъ. И операцията при Кравица щѣше да закѣснѣе.

Бързото заемане на Шейновецъ даде възможностъ да се настѣпи срещу Кравица по ешелонно, което е характерно за действията на дивизията.

Следъ заемането на Шейновецъ (6 ч. 30 м.), 96-а колониална дружина, подпомогната отъ огъня на картечницитѣ, разположени на тая височина, успѣ да заеме гребена (8 ч. 40 м.). Тая дружина съ своето действие даде възможностъ на 1-и колониаленъ полкъ да достигне Голакъ (14 ч.) и на 122-а дивизия да достигне Шарниера (14 ч. 30 м.).

Всички тия действия се извършиха благодарение почина, проявенъ отъ частитѣ на центъра. Последнитѣ, като оставиха плана за действие настрана, се хвърлиха въ атака по цель, която бѣше опредѣлена за тѣхния съседъ. Тоя начинъ на действие трѣбваше да бѣде усвоенъ отъ всѣка пехотна часть, която не бѣше свързана съ действията на ар-

тилерията, които биха я стѣснявали. Отъ това следва, че, преди всичко, важи само идеята — да се достигне указаниа обектъ, колкото се може по-скоро. Единствената мисль на началницитѣ на малкитѣ подѣления трѣбва да бѣде само стремлението напредъ, като за това се използватъ всички благоприятни случаи въ боя.

Моралниятъ елементъ.

При приключването на това изследване трѣбва да се хвърли свѣтлина и на най-важния факторъ за успѣха, постигнатъ отъ сръбската II армия, защото той господствува въ всички бойни действия. Тоя факторъ е голѣмото морално превъзходство въ войскитѣ на Съгласението.

Нѣкои слабо осведомени биха могли да кажатъ, поради невежество, а понѣкога и отъ заинтересованостъ, че Българскиятъ фронтъ се сгромолясалъ безъ съпротива. Тежкитѣ загуби, претърпѣни отъ дветѣ французски дивизии, опровергаватъ тая легенда.

На българитѣ, може би, е липсвалъ нападателенъ духъ, но, въпрѣки това, тѣ не бѣха единъ за пренебрегване противникъ — тѣ се сражаваха, оставайки на позициитѣ си. Тѣхната прѣва линия бѣ заета само следъ единъ кървавъ бой гърди съ гърди. На нѣкои мѣста съпротивата бѣше отчаяна. Имаше случай, когато картечни прислужници предпочитаха да бждатъ убити върху тѣхнитѣ картечници, отколкото да се предадатъ. Частитѣ отъ поддрѣжкитѣ контрѣатакуваха енергично и понѣкога съ успѣхъ.

При все това, изобщо взето, обаче, българитѣ никжде не проявиха така упорита съпротива, каквато много пжти е спирала атаката на Западния фронтъ. Изгубили началницитѣ си, изоставени сами на себе си, нѣкои отъ тѣхъ се бѣха поддали на страха.

Отъ французска страна пехотата бѣше обладана отъ високъ нападателенъ духъ. Тя излѣзе отъ своитѣ окопи презъ нощта, прегази българската прѣва линия, безъ да обръща внимание на преграднитѣ огньове, и зае обектитѣ си, както съ бой, тъй и чрезъ гѣвкавостъта на своитѣ действия. Тя противостоя на сериозни контрѣатаки, като се зацѣпваше здраво въ завладѣната мѣстностъ, за да даде възможностъ да се развие успѣха.

Въ боя при Добро Поле сж били силно проявени прекраснитѣ качества на куражъ, на решителностъ и на инициатива, присжщи на французската пехота презъ 1918 год. Най-после, трѣбва да се признае, че тукъ, собствено, победи най-ловката и най-храбрата пехота.

Навършват се вече десет години откакто войниците на генерал Рупеац, увънчавайки височините Шейновец и Кравица, отвориха на сърбитъ вратата на тяхното отечество.

Забравата покрива вече тия събития, ехото на които въ Франция бѣше много слабо.

При все това, обаче, тия бойни действия сж едни отъ най-славните презъ цѣлата война и съ решителенъ резултатъ, защото откриха на съгласенскитъ сили пътя къмъ победа.

Всичко това дава право на колониалната армия да се гордѣе съ тая голѣма победа, изкупена, уви, съ живота на толкова храбърци.

Въ момента, когато тия страни се приключаватъ, нека си спомнимъ за ония, които съ своята кръвъ начертаха това име върху скрижалитъ на нашата история и които спятъ подъ вѣковнитъ дървета на Шейновецъ.

Приложение № 1.

Загубитъ, понесени отъ пехотата на дивизията.

Части.	Офицери		Войници			Всичко			Общъ сборъ
	Убити	Ранени	Убити	Ранени	Изчезнали	Убити	Ранени	Изчезнали	
1-и колониаленъ полкъ . . .	6	9	133	301	2	139	310	2	451
3-и колониаленъ полкъ . . .	1	—	6	56	—	7	56	—	63
54-и колониаленъ полкъ . . .	3	12	55	295	31	58	307	31	396
95-а сенегалска дружина . . .	—	—	7	17	9	7	17	9	33
Всичко	10	21	201	669	42	211	690	42	943

Приложение № 2.

Постигнати резултати:

17-а колониална дивизия взе:

Пленници: 24 офицери, 130 подофицери, 900 войника.

Материали: 1 орджие 105 мм., 4 орджия 75 мм., 37 картечници, 8 минохвъргачки, 30 бомбохвъргачки, 742 пушки, 265 сандъци съ патрони, 1000 снаряда за минохвъргачкитъ, 420 мини, 300 парчета окопънъ инструментъ и пр.

Приложение № 3.

Заповедъ по 17-а пех. колон. дивизия, издадена отъ началника на сжицата.

Офицери, подофицери, ефрейтори и войници,
Непрестаннитъ победи на Западния фронтъ бѣха възбудили въ нашитъ сърдца горещото желание да се израв-

ните съ вашитѣ другари въ Франция. Това ваше желание вече се изпълни.

Предъ стрѣмнитѣ и залесени склонове на Кравица, по една мѣстность пресѣчена отъ оврази, всрѣдъ непроходими купища отсѣчени дървета и клоне, вие се хвърлихте въ атака противъ българскитѣ позиции съ единъ устремъ и съ една сила неудържими; вие завладѣхте всичкитѣ ви зададени цели, като поразявахте навредъ противника и като взехте отъ войскитѣ 100 пленници и го принудихте да остави въ ваши рѣце 5 полски орждия, 11 пехотни орждия и 40 картичници.

Пехотинци, артилеристи, пионери — всички се напреварваха съ своето усърдие и съ своитѣ усилия за осигуряване успѣха на атаката, възложена на дивизията. Азъ ви благодаря отъ все сърдце и азъ се гордѣя, че менъ се е паднала честта да ви командувамъ.

Отсега нататѣкъ вие вече нѣма да имате причина да завиждате на своитѣ другари отъ Западния фронтъ. Вие ще започнете, както и тѣ, подвижната война и ще продължавате вашитѣ успѣхи, на които 15-и септемврий ще означава славното начало, като едновременно съ това, тая дата ще украси съ една блѣстеща страница историитѣ на вашитѣ полкове.

Като отправяме нашитѣ дълбоки и братски почитания къмъ паметта на нашитѣ героични другари, паднали на платото Кравица, ние оставаме съ великото утешение, че можемъ да мислимъ какво тѣхнитѣ гробове ще означаватъ завинаги прага на вратата, която пехотинцитѣ отъ 17-а колониални дивизия, отвориха на своитѣ другари сърби — дълбоко трогнати, че могатъ отново да стѣпятъ на своята родна земя, огрѣна отъ зората на победата.

(п.) *Pruneau*, генералъ,
началникъ на дивизията.

Приложение № 4.

Извадки отъ заповѣдитѣ относно действията 1-и и 54-и колониални полкове.

1-и колониаленъ полкъ. — На 15-и септемврий 1918 год. 1-и колониаленъ полкъ, къмъ който бѣ придадена една (96 а сенегалска дружина), атакува неприятелскитѣ линии, които бѣха силно укрепени и закрити отъ гората, въ една планинска и мжнопроходима мѣстность. Подъ началството на подполковникъ Allard, тоя полкъ съ единъ неудържимъ устремъ завладѣ всички цели, които му бѣха посочени, и удържа всички заети пунктове, въпрѣки ожесточенитѣ и многократно повтаряни контѣратаки, като по такъвъ начинъ чрезъ своята самоотверженостъ и своята непоколебимостъ осигури пробива на неприятелския фронтъ

и даде възможность веднага да се започне развитието на успѣха отъ войскитѣ отъ втората линия.

54-и колониаленъ полкъ. — Въ заповѣдь № 87 отъ 29-и септемврий 1918 г. генералътъ, командуващъ съгласенскитѣ армии, обявява по армиитѣ следното:

54-и колониаленъ полкъ, подъ началството на полковникъ Dehove, къмъ който бѣше придадена 93 а сенегалска дружина, на 15-и септемврия 1918 год. атакува силноукрепенитѣ въ гориста мѣстность български позиции. Следъ като зае съ единъ великолепенъ устремъ първата линия, той продължи своето настѣпване, безъ да бжде задържанъ отъ многобройнитѣ контѣратаки, като по такъвъ начинъ осигури пробиването на неприятелския фронтъ и даде възможность да се започне веднага развитието на неговия успѣхъ отъ войскитѣ отъ втората линия.

Съ разрешението на автора, преведе отъ оригинала:
Сапунаровъ.
Полковникъ о. з.

ЙОРДАНЪ ВЕНЕДИКОВЪ,

полковникъ О. З.

Какъ трѣбва да се изучаватъ войнитѣ.

Поводъ да напиша тая статья ми даде хубавата книжка „Руско-турската война 1877-78 г.“ отъ майоръ Янчулевъ. Въ тая книга на единъ добъръ языкъ ясно и сбито сж изложени операциитѣ, и на всѣка операция е направена оценка, въ която сж изложени правилата по тактиката и стратегията. Авторътъ е единъ отъ нашитѣ млади генералщабни офицери, и съчинението му е одобрено за учебникъ въ Военното на Негово Величество училище. следователно, книгата отражава приетитѣ у насъ принципи и правила по военната наука. Направи ми впечатление, че, въпрѣки голѣмитѣ войни, които водихме, и въпрѣки техническитѣ изобретения и новитѣ стройове, тактиката и стратегията сж останали въ сжщото положение, въ което бѣха преди войнитѣ. Голѣмата бойна опитностъ отъ последнитѣ войни още не е проникнала въ теорията.

Ще се възползувамъ отъ оценкитѣ, дадени въ казаното съчинение, и отъ пропускитѣ, направени въ него, за да направя на нѣкои отъ критериитѣ една преоценка, наложена отъ последнитѣ войни. Бързамъ да заявя, обаче, че критиката съвсемъ не се отнася до съчинението на майоръ Янчулевъ. То е учебникъ, и авторътъ му и да има друго мнение, не е могълъ да излѣзе вънъ отъ приетитѣ правила и принципи. Прочие, моитѣ бележки се отнасятъ до приетитѣ критерии и методи за изучаване войнитѣ:

1) Причината на войната и политическата обстановка сж предадени доста добре въ всѣко отношение, освенъ по отношение на нашето възстание презъ 1876 г. Ролята на това възстание не е очертана добре. Не говоря отъ национално-патриотично, а отъ чисто научно и практично гледище. Накждето и да воюваме вбждеще, ние ще имаме да освобождаваме едновѣрци и едноплеменници, съ други думи ще бждемъ въ сжщото положение, както руситѣ презъ

1877 г. За това въпросътъ за възстанието отъ военно-политическо гледище е важенъ.

Презъ 1875 г. избухна възстание въ Херцеговина. То трая почти цѣла година и се разпрострѣ и въ Босна. Обаче, по своя характеръ това възстание само повдигна дипломатически Източния въпросъ, но не предизвика война. Тогава, въ 1875. г. нѣколко души българи революционери се събраха въ Гюргево, образуваха революционенъ комитетъ, който реши презъ май следната—1876—година да повдигне на всѣка цена възстание: съзаклетницитѣ сж убедени, че това възстание ще предизвика външна намѣса, която ще даде свободата на България *).

Предвижданията на комитета се сбжднаха. Нашето възстание предизвика въ Турция конвулсии, които струваха престола на двама султани и живота на единъ отъ тѣхъ, и доведоха Турция до анархия. Възстанието предизвика война на Турция съ Черна Гора, Сърбия, Русия и Ромъния. Поучително отъ военно гледище е, че споменатитѣ държави не се притекоха бърже на помощъ на възстаналитѣ българи и докато Турция бѣше въ анархия. Сърби и черногорци обявиха война едва единъ месецъ следъ усмирението на възстанието. руситѣ — следъ една година, а власитѣ — следъ година и половина.

Ако тѣзи държави или нѣкои отъ тѣхъ бѣха почнали борбата заедно съ избухването на възстанието, или докато то траеше, войната щѣше да се свърши бърже и много по-леко. Грѣшката за това е у генералнитѣ щабове на съюзницитѣ, а не у възстаницитѣ.

2) По плановѣтъ на войната.—За плана на турцитѣ авторътъ пише: „Зачатъци отъ плана за действията се намиратъ само въ размѣнената кореспонденция между султана и главнокомандуващия. Абдулъ Керимъ паши, отъ която се вижда, че последниятъ бѣше решилъ да отбранява дѣсния брѣгъ на рѣка Дунавъ. Прочие, другъ начинъ, освенъ отбраната. Турското командване не можеше да възприеме. Непредвиденото стечение на политическитѣ и военни събития бѣха поставили Турция въ положение да се колебае, да изгуби инициативата и ясниятъ погледъ върху предстоящитѣ действия, и въ такова помрачено състояние първата идея, която се показва приемлива и на която се спрѣ Турското командване, бѣше да се отбранява Дунава, а въ случай на неуспѣхъ — да се отбранява Балкана. Важното е, че нито

1) Въ съчинението на майоръ Янчулевъ е казано, че „презъ месецъ мартъ представителитѣ на Революционния комитетъ въ Букурещъ подготвиха идеята за общо възстание“. Това не е вѣрно. Още презъ 1875 г., есента, се образува новъ комитетъ въ Гюргево, и членоветѣ на тоя комитетъ подготвиха и повдигнаха възстанието, а не Букурещкия комитетъ.

главнокомандуваният, нито султанът, нито военният министър, който се намѣсваше активно въ командването, не поставиха целъ на отбраната. Никой, въобще, не знаеше, дали отбраната ще бѣде временна или упорита — съ целъ да се изтощи противника и следъ това да се мине въ общо настѣпление“.

Планътъ на турцитѣ не е таканеясенъ. Въ писмото отъ 8-и IV. 1877 г. на Султанската канцелария до великия везиръ той е изразенъ: „тъй като не може да се удържи всичката отбранителна линия по Дунава отъ Мачинъ до Видинъ, то съ почване на войната трѣбва да се завлѣче неприятеля вжтре въ страната и тамъ да се даде сражение. Ако неприятелътъ бѣде победенъ, то ще го заставимъ да мине обратно Дунава и ще го преследваме до Прутъ. Въ противенъ случай, като се оттеглимъ къмъ Балкана и като държимъ Бургасъ, Варна и други важни пунктове въ Балкана, трѣбва да не позволимъ на противника да се разпространи. За това трѣбва да разположимъ голѣмо число войска въ четиригълника Русе—Силистра—Шуменъ—Варна, като заемемъ на дѣсния флангъ линията Кюстенджа — Черна Вода и като отдѣлимъ достатъчно сили, които да заематъ на лѣвия флангъ линията Свищовъ—Рахово. За наблюдаване ромънцитѣ и за да се попрѣчи да се съединятъ руситѣ съ сърбитѣ, трѣбва да се има свободенъ отрядъ въ Видинъ“.

Отъ приведеното се вижда, че турцитѣ, макаръ и да устройватъ първата отбранителна линия на Дунава, предвиждатъ, че не могатъ да попрѣчатъ на руситѣ да минатъ рѣката, и смѣтатъ да ги завлѣкатъ навжтре и да ги разбиятъ. Въ случай на успѣхъ ще преследватъ руситѣ отъ татъкъ Дунава до р. Прутъ, а при неуспѣхъ, ще бранятъ Балкана, като държатъ главнитѣ си сили въ четиригълника, на изтокъ, и силни отряди — на линията Рахово — Видинъ.

Мисля, че планътъ, макаръ и неразработенъ въ подробности, е доста ясенъ. Турцитѣ се придържаха ъ него и, благодарение на това, можаха да се съпротивяватъ така дълго.

По-интересенъ е въпросътъ за руския планъ. Авторътъ е предалъ този планъ така: „Да се свърши войната, по възможностъ, по-скоро, като се премине Дунава съ изненада при Свищовъ, откъдето да се настѣпи бързо, безъ спиране, право къмъ Одринъ. Ако заемаването на този градъ не при-

нуди турцитѣ къмъ миръ, да се продължи настѣплението къмъ Цариградъ, да се завладѣе този градъ и да се диктуватъ условията за миръ“.

И наистина, генералъ Обручевъ въ записката за плана ето какъ го мотивира: „Можемъ да се спремъ предъ Цариградъ, само ако ни се даде такъвъ миръ, какъвто би ни дали, ако бѣхме въ Цариградъ. Да се спремъ на пжтя за Цариградъ би било гибелъ, и дипломатията не трѣбва да ни смущава“.

Когато Главнокомандуваният — великият князъ Николай — трѣгваше да поеме началството надъ армията, той попита Императора: коя трѣбва да бѣде крайната целъ на войната? Императорътъ му отговори кратко — Константинополъ.

Оценката, която авторътъ прави на двата плана, е въ пълно съгласие съ тогавашната наука, и както изглежда, и съ сегашната, обаче, както се каза, последнитѣ войни налагатъ една преоценка на приетитѣ критерии.

„Положителната страна на руския оперативенъ планъ — пише авторътъ — се заключава въ това, че той предвиждаше настѣпателни действия... Но, покрай тази положителна страна, въ руския оперативенъ планъ бѣше допусната една голѣма грѣшка: Рускиятъ генераленъ щабъ постави за обектъ на армията си географически елементи (Одринъ и Цариградъ). Той изпусна изпредвидъ, че целта на войната е да се сломи волята на противника и да се постави при условия да не може да се съпротивява, нѣщо, което не се постига съ заемаването на нѣкой безжизненъ географиченъ елементъ, който може да бѣде отнетъ по-после, а като се разбие живата сила на противника — армията му. Следователно, обектъ на руската армия трѣбваше да бѣде турската такава. Ние ще видимъ по-късно, че желанието на Руското командване да отиде по-скоро въ Цариградъ се показва много прибързано. За да можеше да се продължи пжтя до Цариградъ, необходимо бѣше, преди всичко, да се разбие турската армия и да се отхвърли въ нѣкоя крепостъ, където да се обкрѣжи и направятъ безвредна. Изпускайки изпредвидъ турската армия, Руското командване бѣ спрѣло въ своя маршъ къмъ Цариградъ, защото трѣбваше да отдѣли осемъ корпуса за противодействие срещу противника въ четиригълника и въ Плѣвенъ и да настѣпва по главното оперативно направление съ единъ корпусъ“.

Тъй като планътъ на нашата война противъ турцитѣ презъ 1912 г. бѣше съставенъ по идеитѣ, изказани отъ ав-

тора въ цитирания пасажъ, ние ще направимъ сравнение между него и руския планъ и ще видимъ къмъ какви резултати ни доведоха двата плана.

Планътъ на българитѣ презъ 1912 год. състоеше въ следното: „Съ II армия да се заслони крепостта Одринъ, а I и III армии да настѣпятъ и да потърсятъ решителна среща съ турскитѣ главни сили, които се предполагаше, че ще се съсрѣдоточатъ къмъ линията на р. Еркене*).

Относно по-нататъшнитѣ действия, началникътъ на Щаба на действащата армия, генералъ Фичевъ, пише: „Нуждата да водимъ война на Чаталджанския полуостровъ, между Черно и Мраморно морета, бѣ една изненада за Щаба на армията. Въ мирно време ние изучавахме предимно пограничитѣ зони на съседна Турция, и всичкитѣ ни комбинации се ограничаваха въ съседнитѣ на тѣхъ мѣстности. При сръдствата, съ които разполагаше малка България, Щабътъ на армията никога не бѣ изучавалъ една операция, която би имала за целъ Цариградъ**).

Обаче, не само слабитѣ сръдства бѣха причина да не се изучава една операция съ обектъ Цариградъ. Като говори за плана, генералъ Фичевъ пише: „Операционниятъ проектъ, споредъ усвоеното досега мнение, трѣбва да заключа всичкитѣ съображения и разпореждания до първата среща съ противника. Да се допусне идеята, както нѣкои сж свикнали да считатъ, че планътъ за цѣлата война е изработенъ заблаговременно въ мирно време, и предвижда всички случайности и начини за действие, е опасно заблуждение и може да ни доведе до погрѣшни умозаклучения“.

И тъй, рускиятъ планъ поставя за обектъ Цариградъ, — руситѣ сж направили своитѣ съображения за настѣпление до Цариградъ и преследватъ презъ всичкото време най-настойчиво изпълнението на тоя планъ, докато постигнаха целта.

Нашиятъ планъ, напротивъ, не предвижда никакъвъ край на войната. Мисля, че планътъ на всѣка война трѣбва да преждвижда, преди всичко, възможнитѣ изходи отъ войната, и, ако има изгледи да бждатъ тѣ по-благоприятни за насъ, ще предприемемъ войната; въ противенъ случай ще употребимъ всичко възможно, за да я избѣгнемъ или поне да не я предизвикаме.

Обаче, когато се постави за целъ да се търсятъ и биятъ живитѣ сили на противника, невъзможно е да се пред-

*) „Войната между България и Турция 1912—1913 г., томъ II—Лозенградската операция“, стр. 40.

**) „Отъ София до Чаталджа“ ръкописъ въ Военно-историческата комисия, стр. 432.

***) „Отъ София до Чаталджа“, стр. 81.

видятъ и разработватъ операциитѣ следъ първата и решителна среща. Твърде трудно е да се направятъ и съображения за тоя случай, макаръ че не е възможно, нито излишно, както казва началникътъ на Щаба. Защо? Защото ще трѣбва да видимъ, какво ще правятъ живитѣ сили на противника, нажде отстѣпватъ или кжде се събиратъ, или откжде се появяватъ нови сили, за да вземемъ решение и ние. Но въ такъвъ случай не отстѣпваме ли на противника инициативата? Не се ли оставяме да ни води противникътъ, въ която иска посока, и да ни принуди да приемемъ сражението, когато и кждето поиска?

Презъ 1912 г. нашиятъ лѣвъ флангъ (III армия) разби турския дѣсенъ флангъ при Лозенградъ и го принуди да отстѣпи на югъ. Тѣй като нашата I армия, въпрѣки успѣшнитѣ си бойове, съгласно директивитѣ, не само не настѣпи, но даже отдрѣпна напредналитѣ си части, то Абдулахъ паша предположи много основателно, че засилваме лѣвия си флангъ и напредваме съ него къмъ Бунаръ Хисаръ — Цариградъ. Убеденъ, че този маневъръ се привежда въ изпълнение още отъ 11-и октомврий, той заключи, че въ движението къмъ Цариградъ ще бжде изпреваренъ отъ българитѣ и заповѣда на войскитѣ си да се оттеглятъ на югъ и да се съсрѣдоточатъ чакъ около Айроболъ.

Какъ постѣпихме ние въ този случай?

Ако бѣхме поставили географически обектъ (Цариградъ), ние веднага следъ падането на Лозенградъ щѣхме да се насочимъ къмъ Цариградъ, щѣхме да изпреваримъ турцитѣ на линията Люле Бургасъ — Бунаръ Хисаръ. Щѣхме да ги отрѣжемъ отъ базата имъ Цариградъ и, като оставимъ по-големата частъ отъ войскитѣ срещу тѣхъ, както руситѣ срещу четирижгълника, съ една по-малка частъ щѣхме да заемемъ Цариградъ или да сключимъ износенъ миръ преди да влѣземъ въ него.

Обаче, обектътъ бѣше турската армия. Понеже на първо време, отъ една страна, нѣмахме никакви сведения за силитѣ на противника и за посокитѣ на отстѣпленieto на турцитѣ, отъ друга страна, победата се спечели съ изкусенъ стратегически маневъръ и съ твърде малко загуби, у нашето висше командване се сложи убеждението, че на линията Лозенградъ — Одринъ ние сме имали работа само съ турски авангарди, а главнитѣ сили или сж отстѣпили или се съсрѣдоточаватъ нѣкжде, но кжде, неизвестно. Поради това издаде се директива — армиитѣ да останатъ на мѣстата си, а Конната дивизия да настѣпи на изтокъ, за да търси турскитѣ главни сили.

Но командувачиятъ III армия, който разби турския дѣсенъ флангъ, прѣвъ узна, че при Лозенградъ сж бити главнитѣ турски сили, и видѣ, че разбитиятъ турски флангъ

отстъпва на югъ, той отгада намѣрението на турцитѣ да отстъпятъ на югъ, пренебрегна посоката къмъ Цариградъ и веднага даде заповѣдь на армията си — да завие съ лѣвото рамо напредъ и да се насочи въ сѣщата посока противъ турцитѣ. Отмѣни и настѣплението на Конната дивизия на изтокъ и я насочи така сѣщо на югъ, къмъ Баба Ески. Главното командуване удобри и усвои идеята на командувашия III армия.

Какво излѣзе отъ всичко това?

Абдулахъ паша бѣше заповѣдалъ на корпуситѣ си да се оттеглятъ на югъ, като бѣ увѣренъ, че българитѣ ще го изпреварятъ на линията Люле Бургасъ — Бунаръ Хисаръ. Българитѣ, обаче, поради спирането имъ отъ Главната квартира, въ началото, и поради маршъ маневъра на югъ, после, закъснѣха. Когато на 13-и октомврий донесоха на Абдулаха паша, че на линията Люле Бургасъ Бунаръ Хисаръ — нѣма българи, той отмѣни отстъплението на югъ, къмъ Айръболъ, и заповѣда отново да се заеме линията Люле Бургасъ — Бунаръ Хисаръ, на която нашата III армия изложи лѣвия си флангъ съвсемъ слѣпешката.

Едва следъ сражението при Люле Бургасъ българитѣ се запяха право къмъ Цариградъ, но бѣше вече късно.

И турскиятъ планъ бѣ пропитъ отъ идеитѣ на българския планъ. И турцитѣ бѣха обвзети отъ мисълта да водятъ настѣпателна война и да биятъ живитѣ сили на противника. Нашето висшо началство твърде хитро използва това имъ желание. То още при минаването на границата изкара напредъ своя центъръ — I армия. Турцитѣ повѣрваха, това сж българскитѣ главни сили, и се нахвърлиха върху тѣхъ. Тогава скритата задъ българския лѣвъ флангъ III армия грухна върху турския дѣсенъ флангъ и го разби. Следъ това вече турцитѣ си зададоха географически обектъ да пазятъ Цариградъ, да деблокиратъ Одринъ и пр.

Отъ казаното не следва, че на всѣка война трѣбва да се поставя географически обектъ. Съ единъ, два и три камъни зидъ не става, и отъ два — три примѣра не се вадятъ принципи, но трѣбва да се откажемъ и отъ непожтнатостта на принципа да се търсятъ и биятъ живитѣ сили на противника.

Има понѣкога такива мѣста, загубата на които парализира живота на държавата и особено на армията. Нѣма защо да търсимъ живитѣ сили на противника; достатъчно е да се насочимъ къмъ едно такова мѣсто, и тѣ сами ще се изпрѣчатъ отпреде ни.

Има случаи, когато ние по недостигъ на сили или други причини не можемъ да биемъ живитѣ сили. Напримѣръ, презъ 1877 год. руситѣ не можаха да биятъ скрититѣ въ четирижгълника отъ крепости турски главни сили. Руситѣ

оставиха главнитѣ си сили срещу тѣхъ, а съ сравнително малко войски стигнаха Цариградъ. Турцитѣ, макаръ че планътъ имъ предвиждаше да се завлѣкатъ навътре рускитѣ главни сили и да ги разбиятъ, не можаха да постигнатъ това и изгубиха войната, безъ да сж разбити тѣхнитѣ собствени главни сили.

3) Следъ като предава сбито и ясно състава и съсрѣдчението на войскитѣ на дветѣ страни, окупирането на Ромѣния отъ руситѣ и стратегическото имъ развърщане, авторътъ веднага минава къмъ преминаването на Дунава. Пропусната е борбата за завладяването на самия Дунавъ. Така сж постѣпили почти всички писатели. Само въ официалното издание на Руския генераленъ штабъ тая борба е описана подробно. Но, ако за чуждитѣ писатели тая борба е само дребни практически примѣри за отбрана на рѣка, за насъ тя е много поучителенъ епизодъ отъ войната. Ние живѣемъ въ епоха, въ която натискътъ на народитѣ е отъ северъ къмъ югъ. При това, ние днесъ сме въ положението на турцитѣ по отбрана на брѣга и въ положението на руситѣ по немане плавателни срѣдства. Следователно, борбата по отбраната на Дунава съ можщи плавателни срѣдства и завладяването му отъ руситѣ безъ такива срѣдства е двойно поучително за насъ. Турцитѣ разполагаха по Дунава съ 47 бронирани и небронирани параходи, платноходи и бойни лодки, въоръжени съ 77 орджия и обслужвани отъ 946 моряка. Срещу тѣхъ руситѣ можаха да отдѣлятъ отъ Балтийския и Черноморския флотъ и да пренесатъ по сухо 14 парни катери и бойни лодки. При тия неравни срѣдства, за да парализиратъ Турския флотъ, руситѣ бѣха принудени да строятъ батареи и да ги въоръжатъ съ тежки и полски орджия и подъ прикритието на тия батареи да строятъ минни заграждения, чрезъ които да осигурятъ мѣстата, избрани за преминаване и постройка на мостове. Примѣрътъ на руситѣ въ тая борба е не само поучителенъ, но и насърдителенъ.

4) На стр. 48 е казано, че положението на Предния отрядъ на генералъ Гурко южно отъ Балкана се усложнявало още отъ това, че българското население посрещало руситѣ съ възторгъ, и би станало жертва на турското варварство и отмъщение при отстъплението. Въпросътъ заслужава пообширно развитие, защото, наждето и да водимъ война, нашитѣ военоначалници ще се намѣрятъ въ положението на генералъ Гурко. Тѣ трѣбва да бждатъ подготвени да манипулиратъ разумно съ преданото мѣстно население.

Покрай осигуряване балканскитѣ проходи, главната целъ на Предния отрядъ на генералъ Гурко бѣше да повдигне воинственото българско население въ Южна България. По тоя въпросъ въ официалното руско издание, стр. 44, пише:

„Поднятиѣ мѣстнаго населенія совершилосѣ само собой, даже противъ желанія рускихъ начальниковъ и далеко не въ пользу ихъ операціи“.

И наистина, нито това население можеше да се противопостави на дебаркиралата въ Деде Агачъ армия на Сюлейманъ паша, нито Предниятъ отрядъ можеше да го защити. Генералъ Гурко се намѣри въ трагично положение. Споредъ даденитъ му директиви, той би трѣбвало да отстъпи на Балкана и да брани проходите. Но той не можеше да направи това заради населението. „Считамъ за свещенъ дългъ — пише той на Главнокомандувачия — да донеса на В. И. Височество, че нашето отстъпление ще се последва отъ избиване на всичкото българско население въ Стара-Загора, Казанлъкъ и селата въ долината на Тунджа. Тръпки ме побиватъ при мисълта, че нашето временно престояване ще стане причина за страшната участъ на населението“.

Така, Предниятъ отрядъ бѣ принуденъ да приеме бойоветъ при Стара-Загора и да претърпи поражение, което намира оправдание само въ това, че даде възможностъ на населението да избѣга на северъ отъ Балкана.

Следователно, въ такъвъ случай трѣбва да се предупреждава населението тайно, да се държи коректно и да се подбужда къмъ възстание само въ решителния моментъ.

5) На стр. 32 за третата атака на Плѣвенъ авторътъ пише, че макаръ да не били пристигнали очакванитъ подкрепления, Руската главна квартира отхвърлила идеята за обсадата на Плѣвенъ и решила да промѣни характера на действията и да предприеме нова атака. „Това решение — добавя авторътъ — бѣ взето и по други съображения, именно да се поднесе победа на Императора по случай именния му день — 30-и августъ“.

Наистина, у руситъ имаше традицията да ознаменуватъ празника на своя владетель съ победа или подвигъ, но тя не отива до такава нелепостъ. Ускоряваха или закъсняваха операцията съ нѣкой день и нищо повече. Въ дадения случай подкрепленията не бѣха пристигнали, освенъ една казашка дивизия и 20 обсадни орждия. Но затова пъкъ руситъ спечелиха и привлѣкоха подъ Плѣвенъ ромънската армия отъ 42 батальона, 30 ескадрона и 18 батареи, и силитъ на руситъ станаха два пѣти повече. Срещу 30,000 пушки, 3,000 сабли и 70 орждия турски, руситъ и ромънитъ разполагаха съ 75,000 пушки, 8,600 сабли и 424 орждия. Численото превъзходство, по онова време, когато Плѣвенъ още

не се смѣташе за крепостъ, напълно оправдаваше атаката и причинитъ на неуспѣха се криятъ другаде, а не въ недочакване подкрепленията.

б) Авторътъ завършва описанието на операциитъ съ влизането на руситъ въ Одринъ — 8-и януарий 1879 год., съ други думи, прекъсва тъкмо тамъ, кждето войната става най-интересна за насъ, защото се води тамъ, кждето настѣпваме презъ 1912 г. и кждето, може би, пакъ ще настѣпваме. Освенъ това, тъкмо краятъ на войната за насъ е поучителенъ, защото въ повечето случаи ние добре водимъ войнитъ, но зле ги завършваме. Въ дадения случай е любопитно да се види, какъ постѣпиха руситъ и какъ българитъ, когато стигнаха предъ Чаталджа.

Презъ 1879 г. главнитъ сили на турцитъ бѣха на Четирижгълника, а за защита на Цариградъ имаха твърде малко войски. И руситъ бѣха оставили голѣма частъ отъ войскитъ си срещу Четирижгълника, а само съ една частъ, изтощена, настѣпваха къмъ Цариградъ. Турскитъ войски предъ Цариградъ, Главното имъ командване и Правителството бѣха обзети отъ панически страхъ, и поискаха примирие и миръ на всѣка цена. Руситъ предложиха тежки условия, между които най-важнитъ бѣха: а) турцитъ да напуснатъ Чаталджанската укрепена линия и да се оттеглятъ задъ линията Кючукъ Чекмедже — Акъ Бунаръ и б) турцитъ да изпразнятъ крепоститъ отъ Четирижгълника въ Североизточна България. За да спасятъ Цариградъ, турцитъ приеха тѣзи условия. На 3-и февруарий, когато Английскитъ флотъ мина Дарданелитъ и хвърли котва при Принцовитъ острови, рускиятъ Главнокомандувачъ, подъ предлогъ да се постави на еднакви условия съ англичанитъ относно Цариградъ, премина чаталджанскитъ укрепления и зае Санъ-Стефано.

Ето какъ руситъ, безъ да разбиятъ турскитъ главни сили, съ стратегически маневъръ и преговори заеха и Чаталджа и Четирижгълника. Наистина, турцитъ успѣха да пренесатъ отъ Четирижгълника по море въ Цариградъ армията си и даже тежката артилерия отъ крепоститъ си въ Четирижгълника, но това не имъ помогна, защото последната удобна отбранителна линия — Чаталджа — бѣше въ ржцетъ на руситъ, при това и руситъ засилиха армията си предъ Цариградъ.

Презъ 1912 г. ние два пѣти развихме съвършено турскитъ главни сили. Остатѣцитъ отъ разбититъ турски войски, преследвани отъ неизморенитъ и съ високъ духъ наши I и III армии, се събираха задъ Чаталджанската укрепена позиция. Тѣзи отстъпващи, наистина, бѣха доста много ислени, но бѣха съвсемъ разстроени и при това поражавани най-жестоко отъ холерата. Въ Цариградъ и тоя

път бѣха обвзети отъ панически страхъ, и искаха на всѣка цена примиріе и миръ. Но българитѣ повърнаха тѣхнитѣ парламантиори и даже отхвърлиха посрѣдничество на великитѣ сили.

Защо българитѣ не се възползуваха да завладѣятъ Чаталджа чрезъ примиріето? Защото липсваше държавническа опитностъ на тѣхнитѣ дипломати и полководци — защото бѣха невежи. Не познаваха даже Руско-турската война, отъ която можеха да взематъ готовъ примѣръ. Но кой можеше да упрѣкне нашитѣ полководци въ това, че не сж изучавали Руско-турската война? Тѣ не само че сж я изучавали най-подробно, но сж я приживѣли като деца или даже сж участвували въ нея, обаче, тѣ сж я изучавали съ предразсѣждѣнитѣ на времето. Военната наука, включително и военната история тогава, а отъ съчинението, което разглеждаме, се вижда, че и днесъ се свежда къмъ даване сражения. А пъкъ сраженията по своето влияние върху изхода на войнната стоятъ на трето мѣсто следъ политиката и стратегията. Презъ 1885 г. сѣрбитѣ ни биха по цѣлия фронтъ. На Сливница ние само отбихме атакитѣ имъ, нито ги разбихме, нито ги преследвахме, но тѣ отстъпваха, т. е. изгубиха войната. Ние презъ 1912 г. спечелихме навсѣкжде победи, разбихме катастрофално турцитѣ при Лозенградъ и при Люле Бургасъ, но резултатитѣ отъ тѣзи победи изчезнаха при Чаталджа, защото, безъ да претърпимъ поражение, нашитѣ атаки бѣха отблъснати. Въ Голѣмата война Централниятъ съюзъ печели победи години наредъ, нанася катастрофални поражения, но тия победи само продължиха войната, защото никоя отъ тѣхъ не преследваше ясно опредѣлена цель, която мѣри да тури край на войната. Победитѣ не бѣха срѣдство да се тури край на войната — тѣ сами бѣха цель. Практическиятъ резултатъ отъ тѣхъ не отиваше по-далечъ отъ сломяване напора на противника, повдигане духа на своитѣ войски и привличане съюзници. Никога „изкуството само за себе си“ не е прилагано въ военното дѣло, както презъ Голѣмата война отъ Централнитѣ сили — блѣскави победи безъ практически резултати.

Трѣбва да се има предвидъ, че само ония победи, които постигатъ ясно опредѣлена стратегическа цель, сж полезни. Другитѣ или сж вредни или, най-малко, сж безполезно излагане на рискъ. Следователно, ще се атакува противника, само ако това се налага отъ стратегическото обстояние, въ противенъ случай по-добре е да се дочака или предизвика атаката на противника и тогава, ако трѣбва, да се контъратакува, защото да атакувашъ и да бждешъ отбитъ е поражение, а да бждешъ атакуванъ и само да се задържишъ на позицията е победа, а второто е много по-лесно отъ първото.

Изглежда, че ние не можемъ да се издигнемъ по-високо отъ тактиката. Всичката ни военна наука, както се каза, се върти изключително около даването сражения. А това не може да не окаже едностранчиво влияние, защото, който знае да свири на цигулка, търси да се състезава на цигулка, който може да скача, той се надскачва, а който знае само да устройва сражения, той, естествено, има склонностъ да ги дава и когато не трѣбва. Така нашитѣ полководци, като не бѣха учили и не познаваха другъ начинъ на печелене война, освенъ поражението на живитѣ сили на противника, предпочетоха да атакуватъ тия живи сили на противника, вмѣсто безъ кръвъ съ преговори да завладѣятъ укрепената имъ позиция.

* * *

Най-после, ще обърнемъ внимание още на единъ пропускъ на книгата, която разглеждаме. То е примѣрътъ на голѣмитѣ началници. Въ Руско-турската война, както въ класическитѣ времена, първитѣ полководци бѣха и първи войници.

На 15-и юний рускиятъ авангардъ мина Дунава и влѣзе въ Свищовъ, на 16-и юний самъ Императорътъ и главнокомандуващиятъ великъ князь посетиха Свищовъ. Следъ това Царътъ презъ всичкото време, докато трая кризата на войната, остана при действащата армия въ България и преживѣ заедно съ нея пораженията при Стара-Загора, Плѣвень и Елена. Нека не се забравя, че Императорътъ владѣеше $\frac{1}{6}$ отъ Земното кълбо и бѣше повелителъ на два милиона войници, отъ които само $\frac{1}{4}$ воюваше.

Преди да бжде построенъ моста на Дунава при Свищовъ, срѣдствата за пренасяне войски презъ Дунава бѣха недостатъчни. Реши се да се направи опитъ за преплаване Дунава. Пуснаха да преплаватъ 40 казаци. Съ тѣхъ плувна и генералщабниятъ генералъ Скобелевъ, а баща му, генералъ Скобелевъ, началникъ на казашката дивизия, го наблюдаваше отъ брѣга съ далекогледъ. Отъ четиридесеттѣ души само двама успѣха да преплаватъ — единиятъ отъ тѣхъ генералътъ — бждещиятъ герой на войната. Той, както Анибалъ, е най-добрия и най-храбрия полководецъ и най-добрия и най-храбрия войникъ.

Когато предстоеше на Предния отрядъ да настѣпи отъ Търново презъ Балкана, рекогносцировката на прохода Хайнъ Боазъ извърши самъ генералъ Раухъ съ сотня казаци, команда пионери и пр.

Тѣзи и много други примѣри сж повлияли твърде много за поддържане духа и добрия изходъ на тая продължителна война, и тѣ сж твърде поучителни за младитѣ офицери.

Отъ това, което казахме, не следва че Руско-турската война е водена отлично. Въ нея сж направени много и голѣми грѣшки, които много добре сж посочени въ съчинението на Янчулева и на други. Трѣбва да се забележи, обаче, че нейнитѣ добри страни не бѣха оценени и използвани отъ руситѣ.

* * *

Въ заключение ще кажемъ, когато се изучава или изследва критически една война, не трѣбва да се взематъ приетитѣ правила и принципи, да се проследи, доколко тѣ сж приложени въ войната и, споредъ това, да одобряваме или осждаме операциитѣ. Въ такъвъ случай науката би замръзнала въ едно състояние, когато, както срѣдствата, така и начинитѣ за действие се мѣнятъ постоянно. Трѣбва, напротивъ, да гледаме доколко събитията въ разгледаната война потвърдяватъ, корегиратъ или отхвърлятъ приетитѣ правила и принципи.

Всѣка война, даже и най-нищожната, и всѣко действие въ нея има значение на отдѣлния изстрелъ въ теорията за вѣроятността на стрелбата. Както всѣки изстрелъ допринася за по-голѣмо приближаване до вѣроятността на попадението, така и всѣко военно събитие допринася за потвърдяване, поправка или отхвърляне приетитѣ правила и принципи, които — не трѣбва да се забравя — не сж никога абсолютно вѣрни.

Най-после, да не се изпуска изпредвидъ, че военната наука е чисто приложна, и че отъ изучаването на всѣка война не трѣбва да извличаме само отвлѣчени теории, а и практически правила за насъ лично. Затова, когато описваме или изследваме една война, било въ Африка, Америка или кждето и да е, да не забравяме, че я пишемъ въ България, и за българския народъ следъ Великата война и следъ Ньойския договоръ. Колкото въ теорията си военната наука е международна, толкова приложението е народно и затова ние трѣбва да се стремимъ да създадемъ национална военна наука.

я.

7-а Рилска дивизия въ Междусъюзническата война.

(Тактическа студия).

Численостъ на дивизията.

За действие срещу сѣрбитѣ дивизията се състоеше отъ:

- а) 13-и полкъ — 4 дружини и 1 картечна рота;
- б) 26-и полкъ — 4 дружини и 1 картечна рота;
- в) 22-и полкъ — 4 дружини и 1 картечна рота;
- г) 14-и полкъ — 2 дружини и 1 картечна рота;
- д) 7-и с. с. артилер. полкъ — 9 с. с. полски батареи;
- е) 9-и не с. с. артилер. полкъ — 5 не с. с. полски батареи;
- ж) 2-и планин. артилер. полкъ — 2 с. с. планин. батареи;
- з) 5-и с. с. артилер. полкъ — 3 с. с. гаубични батареи;
- и) 7-а пионерна дружина;
- к) единъ взводъ конница;
- л) службитѣ на дивизията.

На 3-а бригада отъ дивизията (49-и и 50-и полкове) бѣше дадена самостоятелна задача, и действуваше къмъ Струмица—Валандово.

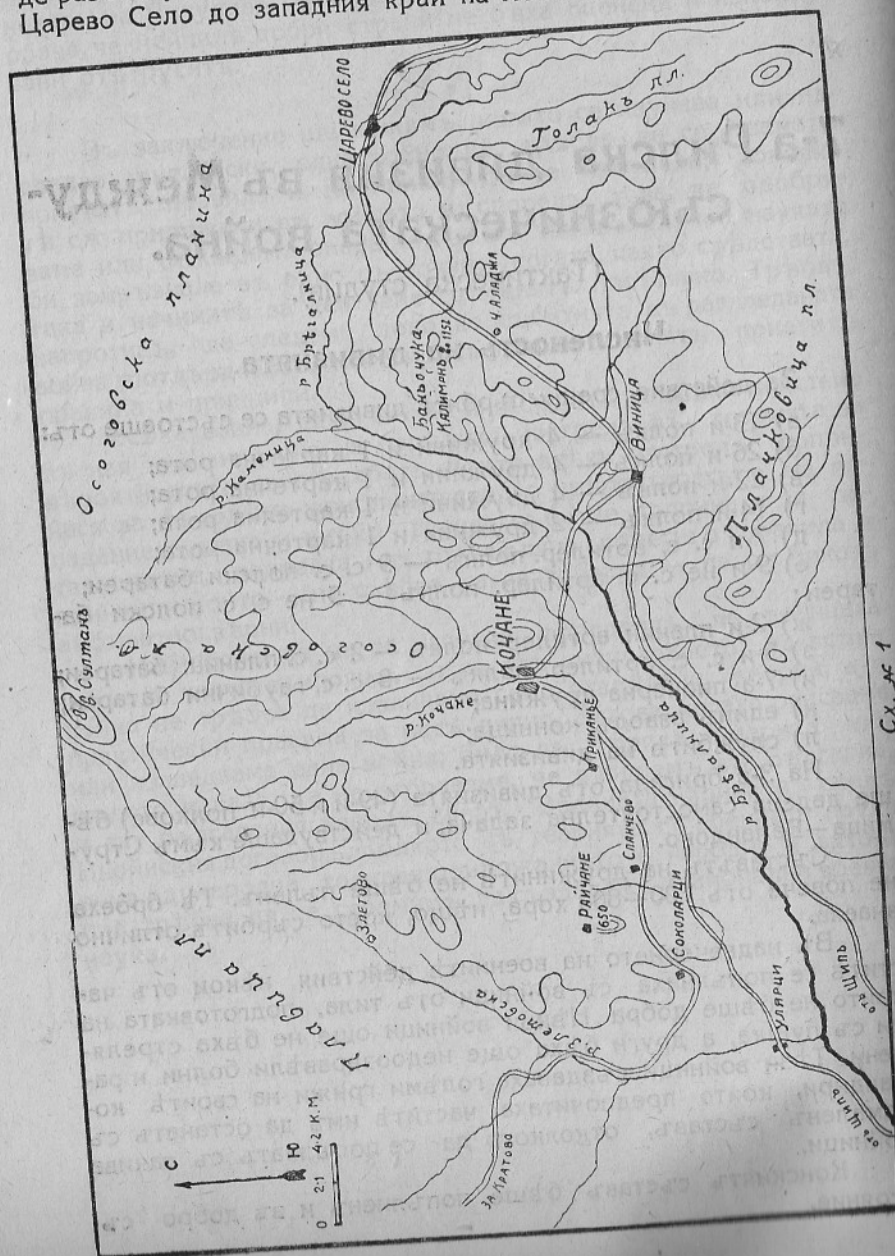
Съставътъ на дружинитѣ не бѣше пълень. Тѣ броеха не повече отъ 700—800 хора, нѣщо, което сѣрбитѣ отлично знаеха.

Въ надвечерието на военнитѣ действия нѣкои отъ частитѣ се попълниха съ войници отъ тила, подготовката на които не бѣше добра. Нѣкои войници още не бѣха стреляли съ пушка, а други бѣха още недооздравѣли болни и ранени. Тѣзи войници създаваха голѣми грижи на своитѣ командири, които предпочитаха частитѣ имъ да останатъ съ намалень съставъ, отколкото да се попълватъ съ такива войници.

Конскиятъ съставъ бѣше попълненъ и въ добро състояние.

Операционен театър.

Действията на дивизията се развива върху единъ твърде разнообразенъ теренъ — долината на р. Бръгалница, отъ Царево Село до западния край на Кочанското поле.

Въ западната частъ операционниятъ театъръ свършва съ Злетовската рѣка, задъ която се издигатъ планинскитѣ гребени, по които следваха сръбскитѣ позиции. На изтокъ театърътъ се опира до почти непроходимитѣ Лукаръ и Влахина-планина. На северъ се издига Осоговскиятъ масивъ, а на югъ се изпрѣчва почти отвесно Плачковица-планина.

Въ западната частъ на театъра се намиратъ: Кочанското поле и гребенитѣ, представлящи южнитѣ контрфорси на Султанъ тепе. Тѣзи гребени, като успоредни помежду си, много спомагатъ за една опорна отбрана на посоката Злетово—Кочане—Царево-Село.

Източната частъ на театъра представя лабиринтъ отъ планински гребени, долини и върхове, които я правятъ мъчнопроходима. Най-високъ връхъ тукъ е Баньо-чука, който господствува надъ Калиманското плато. Въ източната частъ е и малкото поле на Царево-Село.

Операционниятъ театъръ въ всичката си дължина се прорѣзва отъ р. Бръгалница, която събира водитѣ си отъ Малашевскитѣ балкани и се влива въ р. Вардаръ. Въ горното и срѣдното си течение тя е малка планинска рѣка, която се минава въ бродъ настѣжде. Въ време на дъждъ рѣката лесно приижда, и тогава минаването ѝ въ бродъ е невъзможно.

Други рѣки въ операционния театъръ сж: р. Злетовска и р. Каменица, дѣсни притоци на р. Бръгалница. Поради малководието си тѣ нѣматъ никакво военно значение.

Цѣлиятъ операционенъ театъръ е общо беденъ съ пжтища. Презъ него минаватъ следнитѣ шосета:

1) Царево-Село—Кочане—Соколарци много добро, ново шосе съ всички необходими съоръжения. То бѣше главната и единствена артерия на дивизията за съобщението ѝ съ тила.

2) Кочане—Щипъ—Ново-Село шосе, грижливо поддържано, безъ наклони, тѣй като минава по Кочанското поле.

Освенъ това, въ западната частъ на театъра има много почвени пжтища, по които движението е възможно въ всѣко време, за всички родове войски, поради пѣсчливата почва. Не е така съ източната частъ на театъра, кждето, благодарение на планинския характеръ на мѣстността и слабата населеностъ, липсватъ всѣкакви пжтища, освенъ шосето Царево-Село—Кочане. Населението въ цѣлия театъръ е чисто българско.

Населението въ западната частъ на театъра е много богато. Кочанското поле произвежда най-добрия въ цѣлия Балкански полуостровъ оризъ. Освенъ това, тукъ има въ изобилие и сѣно.

Не е така, обаче, съвсично източната част на театъра, където средствата сж оскудени.

Населенитѣ мѣста сѣ застроени въ долините, и се състоятъ отъ низки, малки, направени отъ кирпичъ и плетъ кѣщи, поради което тѣ нѣматъ никакво военно значение.

Съсредоточение на дивизията при почване военните действия.

На 18-и май дивизията получи заповѣдъ да трѣгне отъ с. Коджа Чешме, на Саросския заливъ, кждето по-голѣмата ѝ частъ бѣше на бивакъ, и да се съсредоточи въ околности-тѣ на гр. Кочане.

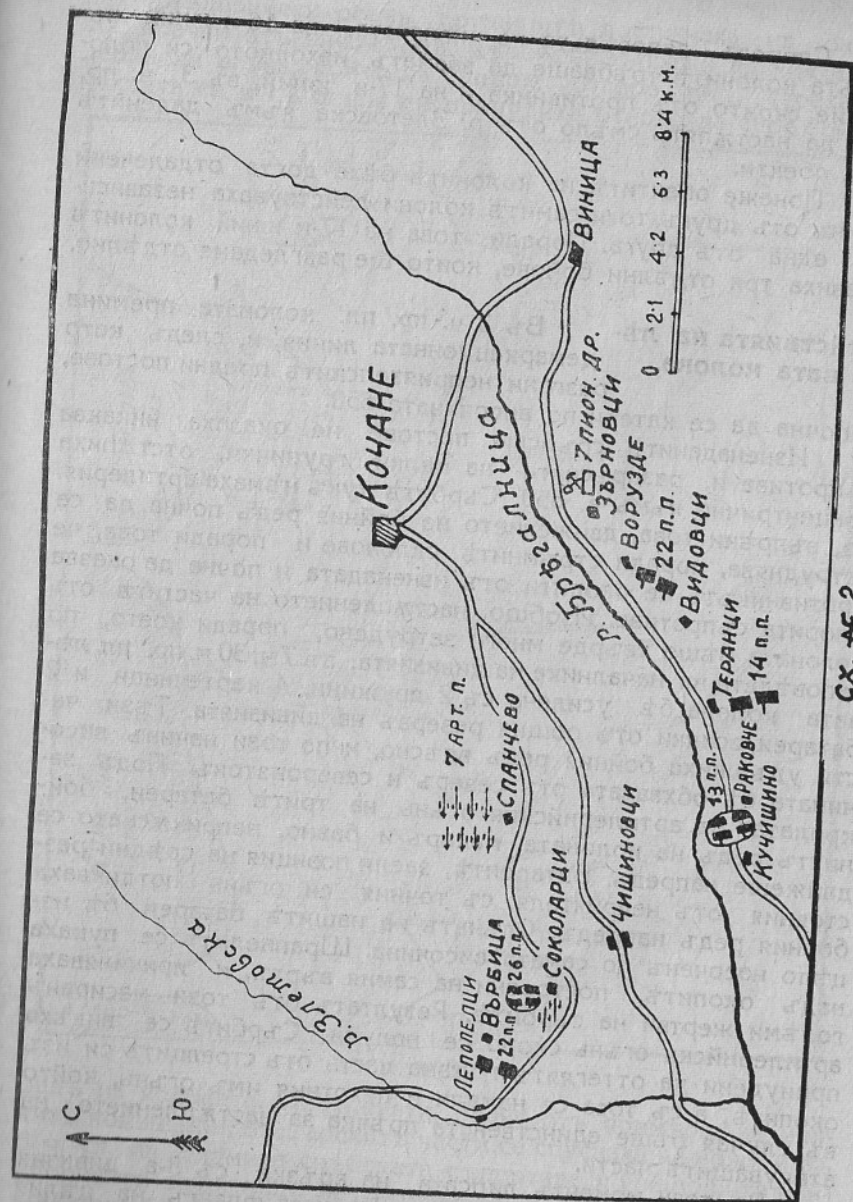
Към 16-и юний частитѣ отъ дивизията бѣха съсрѣдо-
точени както е показано на схема № 2.

Атаката на сръбските позиции.

(17-и и 18-и юний 1913 год.)

Срещу 7-а дивизия бѣха разположени части отъ Шумадийската дивизия, I призивъ, и части отъ Дринската дивизия, I призивъ. Тѣ бѣха поставили постове по демаркационната линия, която отиваше по р. Злетовска. По-назадъ сѣрбитѣ имаха отдѣлна дружина, като резервъ на преднитѣ постове. Още по-назадъ бѣха укрепенитѣ позиции на главнитѣ сили, върху които бѣ работено още презъ пролѣтѣта. Тѣ следваха по гребена на в. Кара-дагъ, свършващъ съ в. 650. Между политѣ на този гребенъ и Злетовската рѣка има една съвършено открита равнина, широка около три клм., по която никакво движение не може да се извърши открито. Злетовската рѣка, както се казва, не представя никаква прѣчка за движението на всички родове войски. Единствената прѣчка въ случая бѣше тази, че лѣвиятъ брѣгъ на рѣката, бидейки много стрѣменъ, не позволява минаване презъ рѣката на всѣко мѣсто, а трѣбва това да стане по пѣтищата, каквито има доста много.

На 16-и юний, към пладне, началникът на 7-а дивизия получи оперативна заповедъ по IV армия № 12 отъ 15-и юний, съгласно която армията на 17-и юний, въ 3 ч. пр. пл. трѣбваше да настѣпи срещу сърбитѣ. Споредъ тази заповѣдъ, на дивизията се заповѣдваше да заеме в. 550, северно отъ с. Тахонъ. Въ изпълнение горната заповѣдъ, началникътъ на дивизията заповѣда да се формиратъ три колони, които бѣха насочени: дѣсна колона (4 дружини, 3 полски с. с., 1 планин. батареи и 1 рота пионери) — къмъ височинитѣ около с. Дрѣнакъ; срѣдна колона (4 дружини, 3 полски с. с. и 1 планин. батареи и 1/2 рота пио.

лѣва колона (2 дружини, 1 полска с. с. батарея и 1 взводъ пионери) — къмъ височината 650, западно отъ с. Улярци; за общъ резервъ бѣха оставени само 4 дружини и 2 батареи.

Споредъ заповѣдта по дивизията, на 16-и юний вечеръта колонитѣ трѣбваше да заематъ изходното си положение скрито отъ противника и на 17-и юний, въ 3 ч. пр. пл., да настѣпятъ смѣло отъ р. Злетовска къмъ даденитѣ имъ обекти.

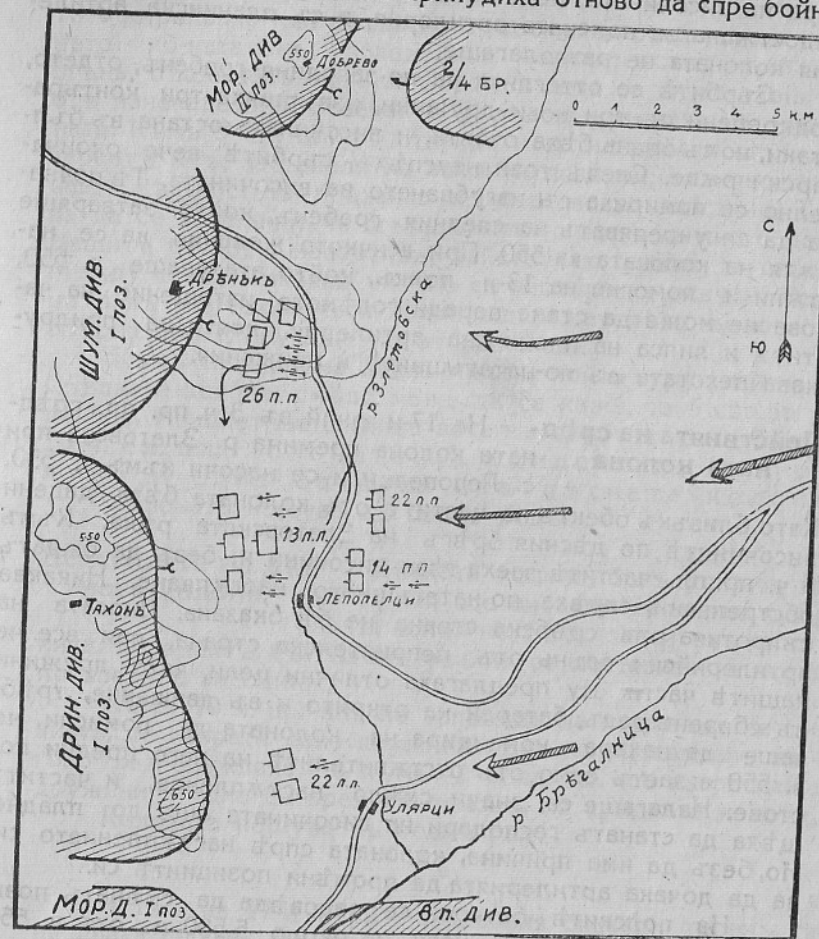
Понеже обектитѣ на колонитѣ бѣха доста отдалечени единъ отъ другъ, то и самитѣ колони действуваха независимо една отъ друга. Поради това на 17-и юний колонитѣ развиха три отдѣлни бойове, които ще разгледаме отдѣлно.

Действията на лѣвата колона. Въ 3 ч. пр. пл. колоната премина демаркационната линия и, следъ като разгони неприятелскитѣ предни постове, започна да се катери по височината 650.

Изненаданитѣ сръбски постове не оказаха никаква съпротива и, разпрѣснати на малки групички, отстъпиха концентрично къмъ в. 650. Сърбитѣ тукъ нѣмаха артилерия, но, въпреки това, движението на бойния редъ почна да се затруднява, поради стрѣмнитѣ склонове и поради това, че противникътъ се окопоти отъ изненадата и почна да оказва упорита съпротива. Изобщо, настѣплението на часгитѣ отъ колоната бѣше твърде много затруднено, поради което, по заповѣдта на началника на дивизията, въ 7 ч. 30 м. пр. пл. лѣвата колона бѣ усилена съ 2 дружини, 4 картечници и 2 батареи, зсички отъ общия резервъ на дивизията. Тѣзи части удѣлжиха бойния редъ вдѣсно, и по този начинъ височината бѣ обхваната отъ северъ и североизтокъ. Подъ закрилата на артилерийския огънь на тритѣ батареи, бойниятъ редъ на колоната, макаръ и бавно, неприкжснато се движеше напредъ. Батареитѣ, заели позиция на срѣдни разстояния отъ неприятеля, съ точния си огънь потдикваха бойния редъ напредъ. Огънятъ на нашитѣ батареи бѣ изцѣло насоченъ по самата височина. Шрапнелитѣ се пукаха надъ окопитѣ, построени на самия върхъ, и причиняваха голѣми жертви на сърбитѣ. Резултатъ отъ този масиранъ артилерийски огънь скоро се получи. Сърбитѣ се видѣха принудени да оттеглятъ голѣма частъ отъ стрелцитѣ си изъ окопитѣ, а съ това се намали и пехотния имъ огънь, който въ случая бѣше единствената прѣчка за настѣплението на атакуващитѣ части.

Въ този моментъ липсата на връзка съ 8-а дивизия особено силно се чувствуваше. Лѣвиятъ флангъ на цѣлия боенъ редъ бѣше откритъ и търпѣше загуби. Всичко това налагаше да се заеме часъ по скоро в. 650 и да се избѣгнатъ по този начинъ излишнитѣ загуби. Ето защо командирътъ на лѣвата колона заповѣда—частитѣ да атакуватъ височината. Въ сѣщото време се заповѣда на батареитѣ да усилятъ огъня по височината. Подъ прикритието на масо-

вия артилерийски огънь, дружинитѣ достигнаха на около 100 крачки отъ височината. Сърбитѣ, въпреки адския артилерийски огънь, който се силѣше отгоре имъ, стоеха по мѣстата си, и съ огъня си принудиха отново да спре бойния

Сх. № 3.

редъ на колоната. Подтикнати, обаче, отъ примѣра на малкитѣ командири, българскитѣ части се спуснаха на ножъ и въ 6 ч. сл. пл. сломиха сръбската съпротива и унищожиха най-упорититѣ защитници на височината. Ударътъ на четиритѣ дружини бѣше толкова стремителенъ, щото сърбитѣ въ своитѣ сведения казватъ, че сж били атакувани отъ една българска дивизия.

Първата работа на командиритѣ, които бѣха на в. 650 бѣ да организиратъ нейната отбрана срещу едно сръбско нападение, което бѣше повече отъ вѣроятно. За тази цель

се пристъпи към събиране и организиране пръснатите войници, а след това бяха приспособени набързо заетите окопи. Артилерия, при всичкото желание, не можа да се изкара на височината, понеже местността беше съвършено недостъпна за полската артилерия, а съ планинска артилерия колоната не разполагаше.

Сърбитът се оттеглиха на по-западния гребен, отдето, подкрепени съ три нови дружини, извършиха три контратаки, но съ огън бяха отбити, и височината остана въ български ръце. След този неуспех, сърбитът вече окончателно се помириса съ изгубването на височината. Той почнаха да се укрепяват на следния гребен, който затваряше пътя на колоната за 550. При всичкото желание в. 550, стъпи и помогне на 13-и полк, който атакуваше. Това не може да стане поради големия изтощение на частите и липса на планинска артилерия, която да придружава пехотата въ по-нататъшните ѝ движения.

Действията на срѣдната колона

На 17-и юний, въ 3 ч. пр. пл., срѣдната колона премина р. Злетовска при с. Лепопелци и се насочи към в. 550. Като близък обект на частите от колоната бяха дадени височините по дѣсния брѣг на Златовската рѣка. Към 6 ч. пр. пл. частите заеха тези височини и, без да бждат обстрелвани, спрѣха по нататъшното настѣпване. Никаква съпротива от сръбска страна не бѣ оказана. Липсата на артилерийски огън от неприятелска страна, при все че нашите части му предлагаха отлични цели, като дружини въ сборен ред, батареи на открито и въ движение, трѣбваше да накара командира на колоната да помисли, че в. 550 е зает само от отстъпители на него предни постове. Налагаше се, значи, смѣло настѣпление, и частите щѣха да станат господари на височината още до пладне. Но, без да има причина, колоната спрѣ настѣплението си, за да дочака артилерията да промѣни позициите си.

На полските батареи се заповѣда да смѣнат позициите си и да заемат нови, на около 5,500 м. от в. 550. Заемането на новите позиции, благодарение препятствията, които се срещнаха, стана много бавно. Едва към 10 ч. батареите заеха местата си и откриха ураганен огън по в. 550. Сръбската артилерия още не се обаждаше, въпреки това, обаче, колоната, залегнала на три клм. пред в. 550, почиваше.

Сърбитът схващаша, че срѣдната колона настѣпва много бавно и твърде умѣло се възползуваха от това. Той насочиха всички свободни части към в. 650, където кипѣше боят, а към 11 ч. 30 м. пр. пл. командирът на срѣдната колона заповѣда да се продължи настѣпването. Дружини

те се привдигнаха и настѣпиха на около 1,000 кр. от височината, но повече не можеха да мръднат, поради силния пехотен и картечен огън. Въпреки, че батареите заеха позиция въ полето и на разстояние около 3,200 м., откъдето обстрелваха най-ефикасно сръбските позиции, настѣпването по-нататък, вследствие неприятелския ураганен огън, бѣше невъзможно. Сърбитът вече се бѣха окопитили от изненадата, и резервите бързо пристигнаха на височината. Към 5 сл. пл. те откриха и артилерийски огън. Батареите им, застанали на закрити позиции, отлично познаваха местността, проявиха веднага своето действие. Трѣбваше да се забележи, че огънът им се водѣше много добре. Нашите батареи, напротив, действаха всѣка за себе си. Между това, нѣкакво униние се забеляза у всички. Войниците въ разговорите си предвиждаха неуспѣха. Колоната се обърна от атакуваща на отбраняваща.

Към това време падна мракът, който тури край на боя. Срѣдната колона, смѣло може да се каже, че бѣше загубила боя. Инициативата бѣше вече въ сръбски ръце. Към 10 ч. сл. пл. колоната бѣ усилена съ две дружини и една батарея от дѣсната колона.

Колоната нощува въ боен ред.

Действията на дѣсната колона.

Дѣсната колона, без усилия, въ 9 ч. пр. пл. зае височините около с. Дрънак, които не бѣха заети от противника. Батареите съ голѣми усилия се поставиха на позиция по заетите височини.

Към 10 ч. пр. пл., по заповѣд на началника на дивизията, се изпрати една дружина към с. Лепопелци, въ негово разпореждане, а към 7 ч. сл. пл. се изпратиха две дружини и една батарея въ помощ на срѣдната колона.

Колоната нощува въ боен ред.

* * *

И тъй, на 17-и юний 7-а дивизия спечели терен само на двата фланга, но при все това не можа да изпълни възложената ѝ задача. През нощта началникът на дивизията получи заповѣд, че въ негово подчинение се дава 2./4. бригада, която действуваше вдѣсно от 7-а дивизия. През нощта сърбитът сполучиха да съберат значителни сили на фронта срещу Дрънак и в. 550. Като приковаха на местото ѝ срѣдната колона, на 18-и юний, на разсъмване, те настѣпиха съ около два полка въ междината между дѣсната и срѣдната колони на дивизията, обхванаха нищожните части, заемащи височините около Дрънак, и ги заставиха да отстъпят на лѣвия брѣг на Злетовската рѣка. Пет нескороострелни и три гаубични батареи, които пристигнаха на

бойното поле, следъ като бѣха изминали предния день около 60 клм., откриха веднага огънь по енергично настѣпващитѣ сърби и ги заставиха да прекратятъ преследването на отстъпващата дѣсна колона. Тогава сърбитѣ се насочиха въ обходъ на срѣдната колона, и началникътъ на дивизията, който не разполагаше съ войски, за да се противопостави на този обходъ, заповѣда и срѣдната колона да отстъпи на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка. Но въ този моментъ се получи заповѣдъ отъ Щаба на армията за прекратяване на военнитѣ действия. Войницитѣ отъ 13-и полкъ се изправиха въ окопитѣ и издигнаха бѣли флагове. Нашитѣ парламентъори съобщиха на сърбитѣ за получената заповѣдъ, но тѣхниятъ боенъ редъ, предшествуванъ отъ два конни полка, продължаваше да настѣпва и следъ прекратяване стрелбата отъ наша страна. Една дружина отъ 14-и полкъ и картечната рота по собствена инициатива откриха огънь по настѣпващитѣ гъсти маси, които претърпѣха голѣми загуби. Конницата въ безредие повърна назадъ, но пехотата продължи настѣпването си, достигна окопитѣ на 13-и полкъ и обяви войницитѣ за пленници.

Останалитѣ части безредно отстъпиха къмъ Злетовската рѣка.

Паниката бързо овладѣ почти всички части на дѣсната и лѣвата колони. Почна се едно бѣгане отъ хора, коне безъ яздаци, орждия — всичко се устрени къмъ селата Върбица и Соколарци. Нищо не можеше да спре изумѣлитѣ хора. Следъ половинъ часъ, обаче, благодарение на това, че сърбитѣ не преследваха, и благодарение усилията на командиритѣ, редътъ въ частитѣ можа да се възстанови. За това даде пръвъ починъ една батарея, която спрѣ всрѣдъ морето отъ изумени хора на позиция североизточно отъ с. Върбица. Скоро около тази батарея се събра едно ядро пехотинци, което се организира и образува ариегардъ на дивизията. Задъ последната частитѣ се оттеглиха на линията Райчани — Соколарци, кждето започнаха да се устройватъ. Началникътъ на дивизията заповѣда да се оттеглятъ на тази линия, както лѣвата колона отъ в. 650, така и 2./4. бригада. Последната получи заповѣдта чакъ на 19-и юний, сутринта, и започна отстъплението си подъ силенъ неприятелски артилерийски огънь, който ѝ причини значителни загуби.

Отъ страна на сърбитѣ не се забелязваше никакво движение. Двудневнитѣ ожесточени бойове имъ бѣха причинили много загуби и бѣха намалили значително настѣпателния имъ поривъ.

Критически разборъ. — Трѣбва да се изтъкне допуснатата още отъ самото начало грѣшка — разхвърлянето на

частитѣ отъ дивизията на единъ широкъ фронтъ отъ 14 клм. — 7-а дивизия получи опредѣлена задача — да заеме височината 550, северно отъ с. Тахонъ. Началникътъ на дивизията, намѣсто да атакува височината съ частъ отъ силитѣ си, а останалитѣ му войски да бждатъ готови за маневриране, формира три колони, които се насочиха въ радиални посоки — да атакуватъ височинитѣ около с. Дрънакъ и върхове 550 и 650. При това насочване, колкото се отиваше по напредъ, толкова се губѣше идеята за решителенъ ударъ въ най-важното мѣсто; разстоянията между отдѣлнитѣ колони постоянно се увеличаваха, и на противника се даваше възможность да се вмѣкне въ междинитѣ и оттамъ да действа противъ фланговетѣ. Насоченитѣ ексцентрично части се лишаваша отъ възможността взаимно да си помагатъ. Ето защо на 17-и юний частитѣ отъ дивизията се ангажираха въ бойове на отдѣлни колони, които не водѣха къмъ опредѣлена цель. Разхвърлянето на частитѣ отъ дивизията презъ тоя день бѣше бацила на бждещия ѝ неуспѣхъ.

Относно разпредѣлянето на силитѣ трѣбва да се каже, че съставътъ на тритѣ колони бѣше еднакъвъ. Лѣвата колона, която първоначално се състоеше отъ две дружини, скоро се усили съ още две дружини, и по този начинъ ние бѣхме еднакво силни въ тритѣ посоки, безъ последнитѣ да сж еднакво важни. Много ясно е, че едно такова разпредѣляне на силитѣ е въ разрѣзъ на освѣтения отъ военната история принципъ за съсредоточаване на усилията. Такова разпредѣляне на силитѣ е осждено отъ Наполеона съ афоризма: „Който иска да бжде еднакво силенъ въ всички посоки, той въ сжщото време е навсѣкжде еднакво слабъ“. При това началникътъ на дивизията бѣше изпусналъ изпредвидъ да запази въ ржцетѣ си единъ силенъ резервъ, съ който да влияе на боя, и то не само да поддържа колонитѣ си, ако тази поддръжка бѣше възможна, но и да може съ него да произвежда решителенъ ударъ. Той бѣше запазилъ резервъ четири дружини и две батареи, отъ които две дружини бѣха употребени още въ началото на боя за усиление лѣвата колона. По този начинъ резервътъ послужилъ като снабдително мѣсто за войски, откъдето се задовляваха моментнитѣ нужди на боя. Началникътъ на дивизията, който скоро изразходва резерва си, нѣмаше войски, съ които да влияе на борбата, и остана обикновенъ зритель на онсва, що вършеха неговитѣ колони. Този начинъ на употреба на войскитѣ показва, че началникътъ на дивизията не е мислилъ да произведе решителна атака съ една най-пестеливо запазена маса. Изобщо, отъ разпредѣлянето

на войските се вижда, че няма идея за маневриране, че не се разчита на единъ решаващ моментъ, на единъ последенъ, но смъртоносенъ ударъ.

Въ случая успѣхътъ на дивизията се основаваше на изненадата. Последната се постига, между другото, съ бързина и внезапностъ въ изпълнението и има за целъ, главно, да отнеме възможността на противника навреме и целесъобразно да употреби огъня и резервите си. За изненада на противника и третѣ колони на 17-и юний едновременно се нахвърлиха и въ скоро време прѣснаха преднитѣ постове на сърбитѣ, но командирътъ на срѣдната колона, колоната, която трѣбваше да нанесе решителния ударъ, не можа да се проникне отъ голѣмото значение на изненадата и спрѣ предъ в. 530. Той остана като хипнотизиранъ предъ височината, само защото бѣше узналъ отъ пленници, че задъ височината има цѣла дивизия. Безъ да си зададе въпроса, какво прави неприятелската дивизия задъ височината, защо тя бездействува, защо не реагира, защо мълчи артилерията ѝ, той заповѣда едно методично и бавно настѣпване срещу илюзорната противникова дивизия, когато условията искаха бързина въ действията.

Фланговитѣ колони действително достигнаха поставенитѣ имъ обекти, но по-нататъкъ тѣ не направиха нищо. Разстоянието до срѣдната колона бѣше голѣмо, и не можеше да ѝ се съдействува, а и началникътъ на дивизията, следъ като разхвърли частитѣ си по цѣлия фронтъ, не взе никакви мѣрки, за да организира поне отчасти свръзката между тѣхъ.

Заслужава да се подчертаятъ съгласуванитѣ действия между артилерията и пехотата на лѣвата колона, на което се дължи успѣхътъ ѝ на 17-и юний. Артилерията на тази колона навреме схващаше нуждитѣ на пехотата и съсрѣдоточаваше своя огънь срещу ония съпротиви, които прѣчеха на безспирното ѝ напредване. Пехотата, отъ своя страна, използваше всѣко добито надмощие и напредваше непрекъснато. Такива съгласувани действия, обаче, между пехотата и артилерията въ срѣдната колона ние не виждаме. Артилерията въ тази колона се намираше на голѣмо разстояние, огънятъ ѝ не бѣше точенъ и бѣше безъ ефектъ противъ дълбоко окопания противникъ. Презъ време на артилерийската подготовка, която не бѣше ръководена умѣло, командирътъ на колоната чакаше да се подготви атаката, а пехотата въ това време напълно бездействуваше. Тукъ се изпусна изпредвидъ, че артилерията не е способна да унищожи предварително противника, за да остане на пехотата само да заеме окопитѣ му, а трѣбва работата на артилерията да бѣде въ хармония съ движението и съ огъня на

пехотата, т. е. да има свръзка между пехотата и артилерията.

По поводъ действията на отбраната, трѣбва да се каже, че нашиятъ неуспѣхъ се дължи, главно, на умѣнето на сърбитѣ да използватъ мѣстността и на устойчивостта имъ да поддържатъ най-интенсивенъ огънь до последния моментъ. Доброто ръководство на артилерийския огънь и бързото му насочване по опаснитѣ цели, своевременното притегляне на части отъ незаstraшенитѣ участъци срещу заstraшенитѣ такива и своевременното усиление на последнитѣ съ части отъ резерва, всичко това показва, че командването е чувствувало напълно пулса на боя и е давало насока на действията съобразно неговитѣ желания.

Необяснимо е, обаче, защо сърбитѣ не се възползваха отъ успѣха си на 17-и юний и не предприеха енергично преследване на нашитѣ части. „На война неизползуванетоъ отъ своята победа е много по-лошо, отколкото да бѣдешъ разбитъ. Да се бие противникътъ е почти нищо; трѣбва непременно и да се повали, да се смаже“.

Отстъплението на 7-а Рилска дивизия.

Следъ оттеглянето си отъ Злетовската рѣка, 7-а дивизия, по инициативата на своя началникъ, зае за упорита отбрана, линията с. Соколарци — с. Райчане. До пладне на 19-и юний отъ страна на сърбитѣ не се забелязваше нищо. Личеше, че тѣ иматъ голѣми загуби. Частитѣ отъ дивизията при най-голѣмо спокойствие заемаха мѣстата си, определени отъ началника на дивизията.

Къмъ пладне се получи донесение отъ командира на 2./4. бригада, съ което донасяше, че лѣвиятъ флангъ на бригадата подъ натиска на противника къмъ 7 ч. се е оттеглилъ, и че срещу бригадата му действуватъ повече отъ три полка съ артилерия. На бригадата се заповѣда да отбранява височинитѣ източно отъ с. Турско Рударе.

На 20-и юний, сутринта, частитѣ отъ дивизията бѣха по мѣстата си при пълно спокойствие. Тѣй като бездействието на неприятеля поставяше подъ було намѣренията му, на частитѣ отъ дивизията се заповѣда — да изпратятъ напредъ разузнавателни отряди. Отъ действията на последнитѣ се установи, че къмъ 11 ч. сърбитѣ почнали настѣпление срещу дивизията съ около шестъ полка и една конна бригада. При това главнитѣ усилия на сърбитѣ бѣха насочени къмъ в. 650, който се намираше въ центъра на позицията и доминираше надъ цѣлия участъкъ на дивизията. Къмъ 4 ч. сл. пл. напорътъ на сърбитѣ срещу в. 650 стигна своя максимумъ. Тѣ успѣха да достигнатъ на 200—100 м. отъ нашитѣ окопи, но, посрещнати съ силенъ пехотенъ

огънь, се оттеглиха на 400—500 м. отъ позицията. Къмъ 11 ч. сл. пл. сърбитъ предприе нощна атака срещу височината 650. Атаката, вѣроятно, недобре подготвена, скоро бѣ отбита, но голѣма частъ отъ защитниците на височината започнаха да я напускатъ, безъ да има за това нѣкакви причини. Частъ отъ войници минаха презъ артилерийската позиция и всѣха паника между артилерийскитѣ части.

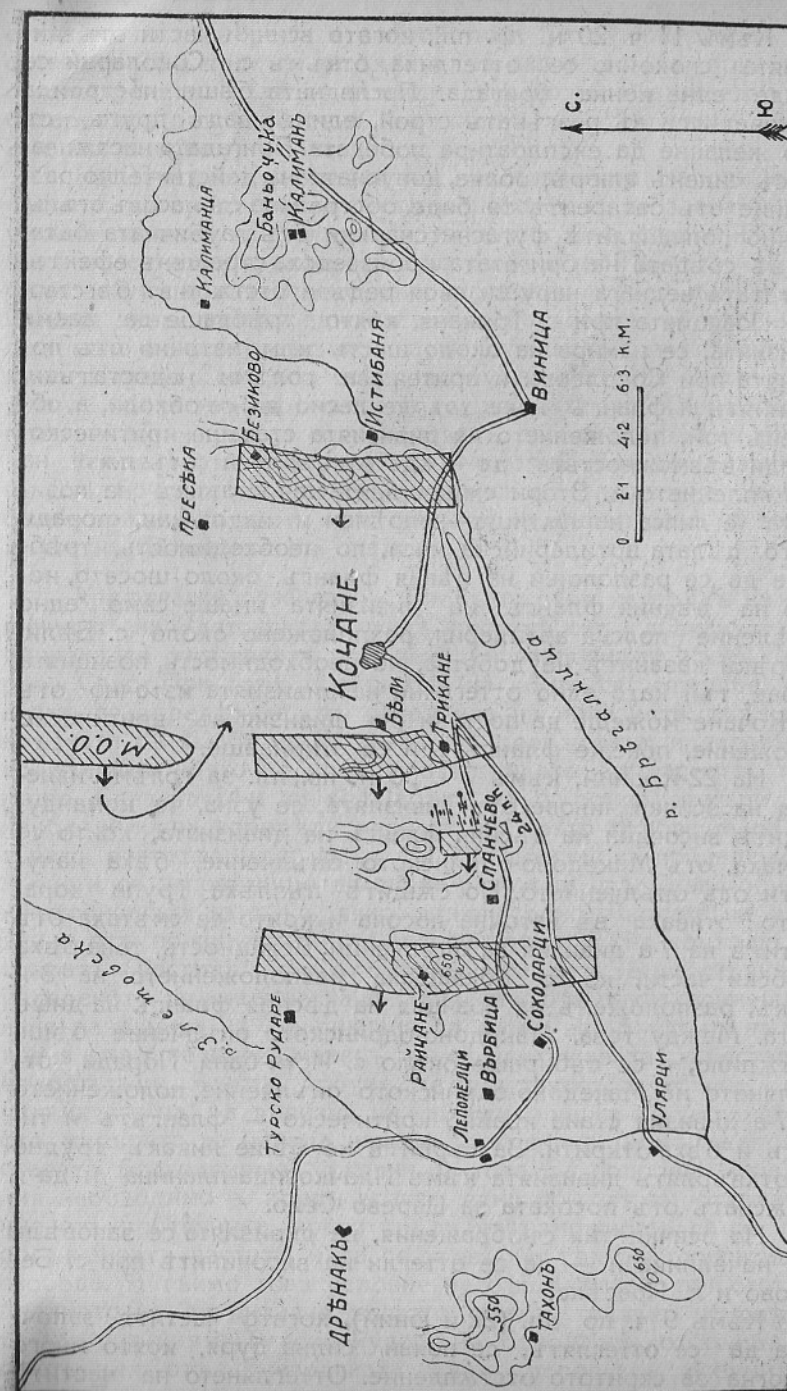
На 21-и юний, къмъ 1 ч. пр. пл. вълнението стана много голѣмо. Едни говорѣха, че в. 650 е заетъ отъ сърбитѣ, други — че 26-и полкъ е плененъ отъ противника. Предвидъ тѣзи слухове, командирѣтъ на 2./7. бригада даде заповѣдъ на батареитѣ отъ неговия участъкъ (лѣвия) — да се снематъ отъ позицията и да отстъпятъ къмъ Кочане.

Къмъ 4 ч. пр. пл. вече по полето между с. Соколарци и с. Спанчево, при най-голѣмо спокойствие, отстъпваха къмъ гр. Кочане 18 батареи и безброй коли, безъ да се знае защо става това. Всѣщностъ по позицията владѣеше пълно спокойствие. Отъ страна на сърбитѣ не се забелязваше никакво движение.

Къмъ 6 ч. пр. пл. сърбитѣ предприе енергично настѣпване къмъ в. 650, поддържано отъ силенъ артилерийски огънь. Положението на нашитѣ части, останали безъ артилерийско съдействие и неокопани добре, почна да става критическо. Сърбитѣ водѣха атака съ около една дивизия — Шумадийската дивизия, 1 призивъ. Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. 13-и полкъ, останалъ наполовина, лишенъ отъ по-голѣмата частъ отъ командирѣтъ си, започна да напуска височината. Оттеглянето на полка отъ височината стана по заповѣдъ на командира на бригадата, който ясно видѣ, че съ частитѣ, съ които разполага, не ще може да задържи височината. Оттеглянето на частитѣ стана въ отличенъ редъ.

Къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл. началникѣтъ на 7-а дивизия, следъ като направи опитъ за обратно заемане на в. 650, заповѣда на частитѣ да се оттеглятъ на позиция при с. Трикане. За прикриване отстъплението на дивизията, началникѣтъ на артилерията ешелонира частъ отъ нея по следния начинъ: въ първа линия, при с. Спанчево, остави две скорострелни батареи, съ заповѣдъ — да откриятъ масовъ огънь по височината южно отъ с. Соколарци, съ цель да не позволяватъ излизането на батареи на тази висота. Въ втора линия бѣха поставени две полски скорострелни батареи и една гаубична, които получиха заповѣдъ да стрелятъ отъ височинитѣ северно отъ с. Соколарци съ същата цель. Благодарение на тѣзи мѣрки на командира на артилерията, отстъпващитѣ части бѣха осигурени отъ опасностъ.

Освенъ това, за прикрытие на отстъпващитѣ части бѣ оставенъ и 24-и полкъ, който, като зае хребета източно отъ с. Спанчево, служеше за ариергардъ на дивизията.

Към 11 ч. 20 м. пр. пл., когато всички части от дивизията спокойно се оттеглиха, откъм с. Соколарци се зададе една конна бригада. Последната беше построила полковете си въ разгънатъ строй, единъ задъ другъ, съ явно желание да експлоатира победата. Бригата настъпваше съ силенъ алюръ, обаче, допусната на действително разстояние отъ батареитъ тя биде обстреляна съ масовъ огънь. Удачно попадналитъ фугасни снаряди отъ гаубичната батарея въ срѣдата на бригадата произведоха страшенъ ефектъ. Бригата веднага наруши своя редъ и отстъпи въ бѣгство.

Позицията при с. Триканя, която трѣбваше да заеме дивизията, се намира на около шестъ клм. източно отъ позицията при Соколарци и притежава голѣми недостатѣци. Дѣсниягъ ѝ флангъ може твърде лесно да се обходи, а, обходенъ той, положението на дивизията ставаше критическо поради възможността да бѣде отхвърлена отъ пѣтя на отстъплението ѝ. Втори съществень недостатѣкъ на позицията е липса на пѣтища — напрѣчни и надлъжни, поради което цѣлата артилерийска маса, по необходимостъ, трѣбваше да се разположи на лѣвия флангъ, около шосето, когато на дѣсния флангъ на дивизията имаше само едно отдѣление полска артилерия, разположено около с. Бѣли. Въпрѣки казанитъ неудобства, по необходимостъ, позицията се зае, тъй като едно оттегляне на дивизията източно отъ гр. Кочане можеше да постави 8-а дивизия въ критическо положение, понеже флангътъ ѝ се откриваше.

На 22-и юний, към 7 ч. 30 м. пр. пл. за голѣма изненада на всички чинове отъ дивизията, се узна, че командувачитъ височини на дѣсния флангъ на дивизията, които се заемаха, отъ Македоно-одринското опълчение, бѣха напуснати отъ опълчението. По сѣшитъ пѣплѣха групи хора, които отиваха въ източна посока и които се смѣтаха отъ частитъ на 7-а дивизия за опълченци. Всѣщностъ, това бѣха сръбски части, които обхващаха разположението на 8-и полкъ, разположенъ на позиция на дѣсния флангъ на дивизията. Между това, Македоно-одринското опълчение бѣше отстъпило, и се събираше около с. Исти-бана. Поради оттеглянето на Македоно-одринското опълчение, положението на 7-а дивизия стана крайно критическо — флангътъ и тилътъ ѝ бѣха открити. За сѣбитъ не бѣше никакъ трудно да отхвърлятъ дивизията къмъ Плачковица-планина и да я откъснатъ отъ посоката за Царево Село.

По всички тия съображения, на дивизията се заповѣда отъ началника ѝ — да се оттегли на височинитъ при с. Безиково и с. Пресѣка.

Към 9 ч. пр. пл. (22-и юний), когато частитъ започнаха да се оттеглятъ, се появи силна буря, която много помогна за скритото отстъпление. Оттеглянето на частитъ

стана въ пълень редъ и спокойствие. Като ариергардъ бѣ оставенъ 22-и полкъ, на който се заповѣда да прикрива отстъплението и да се оттегли отъ позицията заедно съ батареитъ отъ участѣка на полка на 23-и юний към 2 ч. пр. пладне.

На 23-и юний началникътъ на дивизията заповѣда — частитъ да продължатъ отстъпването си и да заематъ удобна позиция на Калиманското плато. Отъ страна на сѣрбитъ не се забелязваше никакво движение. Тъ като че ли бѣха загубили съвършено съприкосновението съ дивизията. Сѣщия день, поради едно фалшиво донесение, че дѣсниягъ флангъ е обходенъ, всички части започнаха оттеглянето си къмъ Царево Село. Но скоро заблуждението за обхода на фланга бѣ разяснено; частитъ се върнаха на Калиманското плато и започнаха да се укрепяватъ съ най-голѣма енергия.

Времето отъ 25-и юний до 4-и юлий дивизията, заедно съ 2./4. бригада и Македоно-одринското опълчение, което бѣше придадено къмъ нея, прекара въ укрепяване на позицията на Калиманското плато.

Критически разборъ. — Следъ първия неуспѣхъ на 7-а дивизия на Злетовската рѣка, частитъ отъ дивизията започнаха да отстъпватъ отъ позиция на позиция къмъ Царево Село. При това, позициитъ, на които се спираше дивизията, се опредѣляха отъ началника на дивизията, тъй като връзката съ Щаба на IV армия бѣ прекъсната, и заповѣдъ по армията, която да урежда оттеглянето на частитъ, нѣмаше. Едва на 24-и юний Щабътъ на IV армия намѣри за необходимо да опредѣли линията, на която трѣбваше да се спратъ отстъпващитъ части. На 7-а дивизия съ придаденитъ ѝ части се заповѣдаше да заеме участѣка отъ Сива Кобила, изключително, до с. Гърляно, включително. Липсата на указания отъ по-горната инстанция за линиитъ, на които да се спиратъ частитъ при оттеглянето си, отъ една страна, и издаденото положение на 8-а дивизия, отъ друга, принуждаваха началника на 7-а дивизия да заема най-близкитъ въ неговия тилъ позиции, макаръ че тѣ притежаваха съществени недостатѣци. Ясно е, прочие, че при такова оттегляне, началникътъ на 7-а дивизия ни най-малко не се е ржководѣлъ отъ мисълта да напада наново противника, щомъ се представятъ благоприятни условия за това. За подобни нападения необходимо е, преди всичко, едно по-голѣмо отдалечение отъ противника, което ще даде възможностъ да се реорганизируютъ частитъ и да се възвърне тѣхната оперативна свобода. А тъкмо това условие не бѣше спазено при отстъплението на 7-а дивизия, защото следъ първия неуспѣхъ тя зае позицията Турско Рударе — Соколарци, отстояща на шестъ клм. отъ Злетовската рѣка, после зае позицията Бѣли-Трикане, отстояща на шестъ клм. отъ линията Рай-

чане — Соколарци, и най-после, зае позицията Пресѣка—Безиково, на шест кил. отъ линията Бѣли—Триконе. По този начинъ началникътъ на дивизията не можа да се откъсне съ дивизията си отъ противника, да извади частитѣ си отъ влиянието на последния, да ги усили и да ги подготви за нови активни действия. Предвидѣ слуховѣтѣ, че в. 650 е заетъ отъ сърбитѣ, командирътъ на 2./7. бригада даде заповѣдь на батареитѣ отъ неговия участъкъ да се снематъ отъ позицията и да отстъпятъ къмъ Кочане.

По този поводъ трѣбва да се изтъкне, че съ нищо не може да се оправдае това оттегляне на артилерията, което лиши позицията отъ артилерията въ най-важния моментъ на боя и косвено помогна за създаване на суматоха, отъ която духътъ на частитѣ силно отпадна. Доброволно прекратяване на боя и оттегляне може да стане само следъ сериозно изучаване на обстановката, когато командирътъ е убеденъ, че въ никакъвъ случай боятъ не обещава успѣхъ. Въ конкретния случай командирътъ на 2./7. бригада не проучи добре обстановката и, обхванатъ отъ психиката на своитѣ войници, заповѣда на артилерията да се оттегли, безъ да се налагаше това. Ето голѣмото значение на командиритѣ въ време на война, особено когато духътъ на войскитѣ е превитъ, и съ това е турено начало на най-разнообразни проявления на обратната страна на човѣшката натура, кждето, на първо мѣсто, личи инстинктътъ за самосъхранение, изразени почесто у командиритѣ съ липса на съзнание за поемане отговорностъ. Въ такъвъ случай, повече отъ всѣки другъ, командирътъ трѣбва да стои високо надъ общата маса, да не се увлича отъ желанията и схващанията на тѣлпата, да има ясна представа за онова, което се върши напредъ и въ страни, и, като опитенъ лѣкаръ, правилно да диагностира и безъ колебание да предпише най-отровното, но най-лѣковитото лѣкарство. Въ случая, командирътъ на 2./7. бригада ни дава напълно отрицателенъ примѣръ на командувашъ, който, безъ да провери известието за заемането на в. 650 отъ сърбитѣ, заповѣда снемането на артилерията отъ позицията ѝ и изпращането ѝ назадъ.

Оттеглянето на дивизията отъ позицията Райчани—Соколарци се извърши подъ прикритието на петтѣ батареи, заели позиция при с. Спанчево, и току-що пристигналия къмъ дивизията, отъ армейския резервъ, 24 и полкъ (1./3. бригада). Щастливо изключение отъ досегашната употреба на артилерията на 7-а дивизия прави масовото действие на петтѣ батареи, които прикриваха отстъпването на дивизията. Тѣзи батареи, организирани и командувани отъ началника на артилерията, съ огъня си държаха въ респектъ, както сръбската артилерия, така сжщо повърнаха назадъ и сръбската конница и по този начинъ осигуриха за дивизията спо-

койно отстъпване. Всичко това иде да покаже, че отстъпването подъ натиска на противника, макаръ и тежко, въ никакъвъ случай не трѣбва да се счита непоправимо. Оттеглянето въ такъвъ случай става подъ прикритието на запазенитѣ още резерви. Усилени последнитѣ съ артилерия и картечници, заематъ подходящи мѣста назадъ и приематъ отстъпващитѣ части, а следъ това прикриватъ оттеглянето до опредѣлено време.

Оттеглянето отъ линията Бѣли—Триконе, което започна на 22-и юний въ 9 ч. пр. пл., се наложи поради обхода на дѣсния флангъ на 7-а дивизия. Самото отстъпване се извърши подъ прикритието на появилата се буря и оставения 22-и полкъ, който въ досегашнитѣ действия срещу сърбитѣ имаше само успѣхи, и който бѣше получилъ заповѣдь да остане на позицията си до 2 ч. пр. пл. на 23-и юний. Трѣбва да признаемъ, че тѣзи мѣрки, взети за гарантиране спокойното оттегляне на частитѣ отъ дивизията, напълно хармонизиратъ съ предписанията на теорията по този въпросъ, която изисква оттеглянето да става подъ прикритието на запазенитѣ отъ морални сътресения части, които оставатъ на позиция до опредѣленъ часъ.

Много правилно началникътъ на дивизията при отстъпването на частитѣ указваше точно позицията, къмъ която трѣбваше да отстъпятъ тѣ, и пжтищата, по които трѣбваше да следватъ. Оттеглянето е труденъ маневъръ, който изисква строги разчети, за да не се обърне въ безредно бѣгство. Такива разчети въ 7-а дивизия не липсваха.

Отбраната на 7-а дивизия.

Калиманската позиция.

Следъ оттеглянето на 7-а дивизия на линията на Бѣли—Триконе, частитѣ отъ дивизията заеха за отбрана Калиманската позиция. Последната се опредѣля отъ гребена и височинитѣ, които затварятъ отъ северъ и отъ западъ Калиманското плато. Платото, което съставя частъ отъ фронта на позицията, има подковообразна форма, твърде изпъкнала на западъ и лесно уязвима отъ кръстосания артилерийски огънь, нѣщо, което е най-сериозниятъ недостатъкъ на позицията. Най-високата точка отъ гребена, която затваря Калиманското поле отъ изтокъ, е в. Баньо-чука (1152). Дѣсниятъ флангъ на позицията се опира на р. Брѣгалница, която тече въ единъ дълбокъ долъ, а лѣвиятъ — възвиза на югоизтокъ, като гребенътъ тукъ се скопчва съ масива на Голакъ-планина. Скатовѣтѣ на платото къмъ Кочанското поле сж стръмни, а тѣзи къмъ тила — полегати, тъй че маневрирането на частитѣ въ тила на позицията е лесно.

Като недостатък на позицията може да се посочи самотната височина, която се намира пред позицията и която трудно може да се заеме за отбрана, тъй като е изложена на флангов и тилен артилерийски огън. Височината, наречена през време на действията „Предният пункт“, е от голямо значение, поради това, че от нея се наблюдава цялата вътрешност на позицията. Друго неудобство е това, че позицията има само един път за съобщение — шосето Царево Село — Кочане.

Изобщо взето, позицията има голяма отбранителна стойност.

Организиране на позицията. От 24-и юний до 4-и юлий, когато почнаха тъй наречените Калимански бойове, станаха някои размествания на частите, които трябваше да отбраняват позицията. Съзвездие от 30-и юний отбраната се организираше както следва:

Дъсен участък — генерал-майор Генов (21 дружини 8 батареи, 1 пионерна дружина и 2 телеграфни станции) — трябваше да отбранява участъка к. 1239, на старата граница, — с. Драмча — с. Блехово. Височините по левия бряг на р. Каменица трябваше да се заемат като предни пунктове.

Лев участък — полковник Енчев (16 дружини, 6 батареи, 1 пионерна рота) — трябваше да укрепи и отбранява височините от Баньочука по двете страни на шосето, до с. Гърлена, включително. Като предни пунктове трябваше да бъдат заети височините при с. Калиманица.

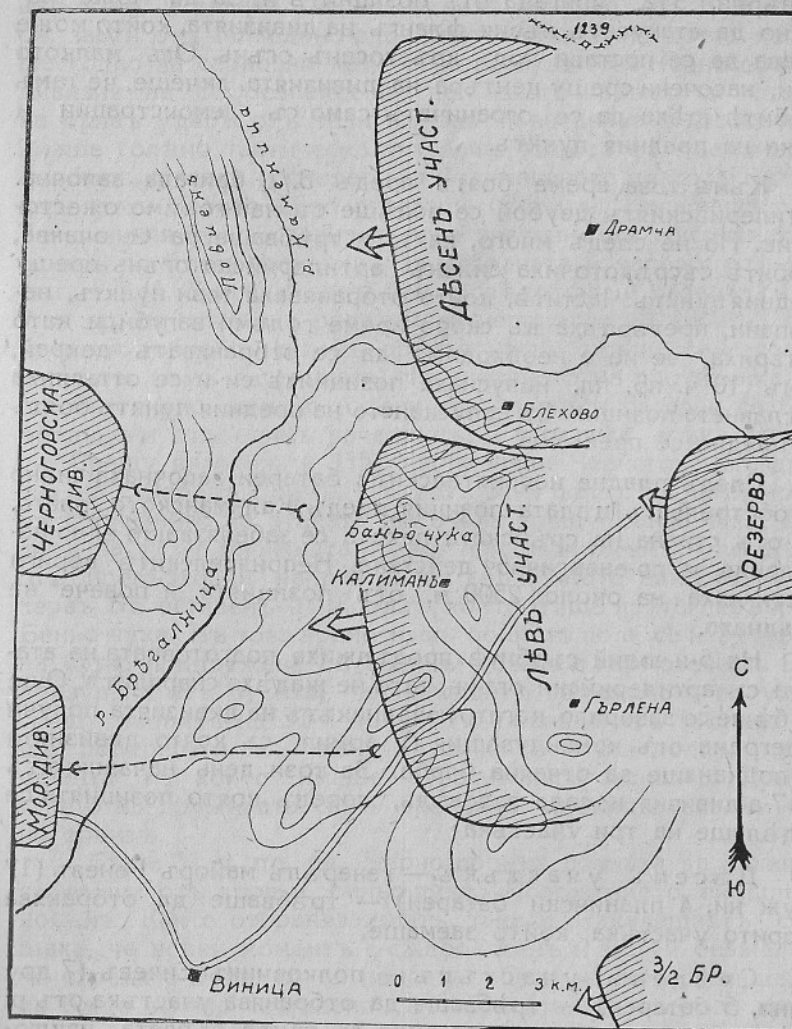
Резерв — 3 дружини, 1 $\frac{1}{2}$ батареи и $\frac{1}{2}$ пионерна рота — около с. Бигла.

И тъй, на дивизията, усилена с Македоно-одринското опълчение и 2./4. бригада, се даваше участък за отбрана с фронт около 20 клм. Отбраната, обаче, на Калиманската позиция се възлагаше на войските, влизащи в левия участък.

И така, отбраната на позицията се възложи на 17 дружини, но техният състав в никой случай не беше по-голям от 600—700 ножа, тъй че защитниците възлизаха на около 10,000 души.

Предвид неуспехите на II армия, на 1-и юний командувачият IV армия заповяда на началника на 7-а дивизия да изпрати артилерията си към Черната скала. Началникът на дивизията, обаче, помоли да се остави артилерията на Калиманската позиция, защото оттеглянето ѝ

ще се отрази зле върху духа на частите от дивизията. На негова отговорност артилерията бѣ оставена на Калиманската позиция.

СХ. № 5

Сръбските атаки. Към 4-и юлий частите от 7-а дивизия бѣха успѣли вече да се окопаят на новите си позиции, когато сръбите настѣпиха съ значителни сили.

На 4-и юлий, на разсъмване, големи неприятелски колони настѣпиха въ походен редъ по Кочанското поле, добре

наблюдавани от частите на 7-а дивизия от високите позиции. От насочването на сръбските сили ставаше ясно, че противникът този ден си бѣ поставил задача да отхвърли 3/2. бригада от позициите ѝ, за да може по-късно да атакуват лѣвия фланг на дивизията, който може тогава да се постави под кръстосан огън. От малкото сили, насочени срещу центъра на дивизията, личеше, че там сръбитѣ щѣха да се ограничат само съ демонстрации и атака на предния пунктъ.

Къмъ това време боятъ предъ 3/2. бригада започна. Артилерийскиятъ двубой се водѣше съ най-големо ожесточение. Но не следъ много, както и трѣбваше да се очаква, сръбитѣ съсрѣдоточиха силенъ артилерийски огънъ срещу предния пунктъ. Частитѣ, които отбраняваха този пунктъ, не-окопани, претърпѣха въ скоро време голѣми загуби, и като намѣриха, че не е необходимо да се отбраняватъ докрай, къмъ 10 ч. пр. пл. напуснаха позициите си и се оттеглиха на главната позиция. Съ напускането на предния пунктъ боятъ до пладне се прекъсна.

Следъ пладне неприятелските батареи започнаха силно да обстрелватъ цѣлата позиция предъ Калиманското плато. Но отъ страна на сръбската пехота се забелязваше едно нежелание за по-енергично действие. Неприятелските вериги достигнаха на около 2500 м. отъ позицията и повече не мръднаха.

На 5-и юлий сръбитѣ продължиха подготовката на атаката съ артилерийски огънъ, като не жалѣха снаряжитѣ. Още не бѣше се зазорило, когато началникътъ на дивизията получи телеграма отъ командувачия IV армия, съ която дивизията се подканяше за отчаяна борба. За този денъ началникътъ на 7-а дивизия издаде заповѣдъ, споредъ която позицията се подѣляше на три участъка:

Дѣсенъ участъкъ — генерълъ майоръ Геневъ (17 дружини, 4 планински батареи) — трѣбваше да отбранява упорито участъка, който заемаше.

Срѣденъ участъкъ — полковникъ Енчевъ (7 дружини, 5 батареи) — трѣбваше да отбранява участъка отъ р. Брѣгалница до каменистата чука съ тритѣ дървета, изключително.

Лѣвъ участъкъ — полковникъ Митовъ (10 дружини, 5 батареи) — трѣбваше да отбранява влѣво до р. Драгобращъ.

Въ 4 ч. пр. пл. сръбитѣ настѣпиха по цѣлия фронтъ. Но следъ малко можа да се схване, че главните усилия на противника сж насочени къмъ в. Баньо-чука, който се зае-

маше отъ 2./4. бригада. Къмъ в. Баньо-чука се насочваше цѣлата Черногорска дивизия. Сръбската главна квартира, вѣроятно, е знаела, че височините северно отъ Калиманци сж заети отъ Македоно-одринското опълчение, което не бѣше годно за сериозно маневриране, и за това Черногорската дивизия не се безпокоеше, че излага лѣвия си флангъ на единъ ударъ отъ тази посока. А височината Баньо-чука имаше голѣмо тактическо значение, защото съ заемането ѝ сръбитѣ ставаха господари на Калиманското плато, и пътятъ имъ къмъ Царево Село оставаше откритъ. Началникътъ на 7-а дивизия бѣше схваналъ това значение на височината и, освенъ че бѣше назначилъ за отбраната ѝ надеждните войски — 2./4. бригада, задъ нея съсрѣдоточи и резерва си. Въ 9 ч. пр. пл. нѣколко реда гъсти неприятелски вериги, подкрепени добре съ силенъ артилерийски огънъ, се насочиха напредъ, къмъ височината. Настѣпването на противника бѣше безспирно, защото и този денъ нашитѣ батареи не бѣха обединени отъ единъ началникъ, и стреляха всѣка за себе си. Срезу височината 1152 настѣпваше Черногорската дивизия на генералъ Гоичъ. Цѣлиятъ 31-и полкъ бѣ ангажиранъ въ отбиването на атаката, насочена срещу Баньо-чука. Другитѣ части на дивизията стоеха приковани къмъ мѣстата си отъ превъзходни неприятелски сили. Като единственъ резервъ бѣ оставенъ 21-и полкъ, който бѣше притегленъ къмъ Баньо-чука. Въ това време надъ бойното поле се изви страшна буря, придружена съ силенъ дъждъ и гърмотевици. Възползувани отъ бурята, черногорцитѣ се понесоха въ ударъ срещу окопитѣ на 31-и полкъ. Но последниятъ току-що бѣше подкрепенъ съ една дружина отъ 8-и полкъ, предъ фронта на който имаше относително затишие. Пристигането на дружината спрѣ временно настѣпването на черногорцитѣ.

Бѣше 11 ч. пр. пл. Черногорцитѣ почнаха да заливатъ съ вѣлни отъ хора в. Баньо-чука. Положението висѣше на косъмъ. Както отбраняващиятъ, така и атакуващиятъ свъщаха, че всѣки моментъ е съдбоносенъ, и за туй безжалостно стреляха бойните си припаси. Още малко оставаше, за да бѣде всичко свършено съ отбраната. Но въ този критически моментъ пристигна предната дружина отъ 21-и полкъ, която веднага бѣ насочена да отбие черногорцитѣ. Между това, батареите на височината 1152 развиваха трѣскава деятельность. Изкарали орждията си на открита позиция, тѣ съ своя огънъ съперничеха на небесните гърмове. Огънътъ на батареите силно разколеба черногорцитѣ, и тѣ спрѣха. Този психологиченъ моментъ не бѣше изпуснатъ отъ защитниците. Съ пристигането на дружината отъ 21-и полкъ, храбритѣ варнеци и приморци заедно се вдигнаха отъ окопитѣ. По-страшни и по-силни отъ върлуващата буря, тѣ върхлетѣ-

ха върху гжститѣ неприятелски маси. Ченогорцитѣ, обаче, не трепнаха. Тѣ дочакаха удара. Черногорското упорство бѣ сломено отъ нашия ножъ. Скоро атакуващитѣ обърнаха гърбъ и бързо се спуснаха надолу, къмъ Брѣгалница, преследвани съ огънь. Отъ проливния дъждъ рѣката бѣ придошла. Предъ това непреодолимо препятствие и следъ ужасния бой съ ножъ, отстъпващитѣ бѣха обвзети отъ страшна паника. Въ лудото бѣгство презъ рѣката се издавиха всички ранени и множество здрави черногорци.

Къмъ 5 ч. 30 м. сърбитѣ предприеха атаки и срещу лѣвиятъ флангъ на 7-а дивизия. Понеже тукъ противникътъ настѣпваше съ голѣми сили, положението скоро стана сериозно. И тукъ сърбитѣ достигнаха до 200—300 крачки отъ окопитѣ на 22-и полкъ, но съ ураганенъ пушеченъ и картеченъ огънь тѣ бѣха принудени да залегнатъ. По-късно, когато се забеляза едно малко разстройство въ неприятелскитѣ редове, което показваше, че духътъ на атакуващитѣ е сломенъ, тракийци скочиха отъ окопитѣ си и се понесоха въ контъратака. Сърбитѣ не дочакаха удара и се разбѣгаха.

На 6-и юлий, още отрано сутринта, противникътъ почна боя съ силенъ артилерийски огънь, масиранъ предимно въ участъцитѣ на 8-и и 22-и полкове. Но сърбитѣ не настѣпиха съ пехотата си. Имаше пълно несъответствие между действията на артилерията и пехотата имъ. Докато сръбската артилерия развиваше най-силна дейностъ, пехотата настѣпваше бавно и нерешително. Едва вечерята сърбитѣ настѣпиха стремително срещу участъка на 22-и полкъ и достигнаха на 200—300 крачки, но, контъратакувани отъ сжщия полкъ, тѣ бѣха принудени да отстъпятъ въ най-голѣмо безредие.

Следъ този неуспѣхъ сърбитѣ опитаха щастието си на 10-и и на 11-и юлий, като атакуваха окопитѣ на 22-и, 8-и и 31-и полкове, но и тѣзи атаки бѣха сжщо неуспѣшни.

И така, всички атаки, започнати на 4-и юлий отъ почти цѣлата сръбска армия срещу участъка на нашата 7-а дивизия, бѣха отбити. Сърбитѣ бѣха морално потресени; тѣ не разполагаха съ никакви свежи части. Сръбскиятъ поривъ окончателно бѣ сломенъ на Калиманското плато. Сърбитѣ преминаха къмъ отбрана.

Ни 18-и юлий бѣ начертана демаркационната линия, а на 28-и юлий, по силата на даденитѣ нареждания, полковетѣ съ развѣти знамена и музики, напуснаха Калиманци — брилянтьтъ на най-новата бългурска военна история.

Критически разборъ. — За да се победи на война, нужно е да се поставя винаги твърдо и ясно целта на действието, и всички — отъ генерала до редника — да се стремятъ упорито да я достигнатъ. Това най-сжщественно

условие именно липсваше при организиране отбраната на Калиманската позиция. Въ отдадената заповѣдь за отбрана сж указани само участъцитѣ, които частитѣ трѣбва да отбраняватъ, безъ, обаче, да се посочва крайната целъ на отбраната. Никой отъ командиритѣ не знаеше, какво ще се върши при успѣшна или неуспѣшна отбрана. Този въпросъ никой не си зададе, а вниманието на всички бѣше съсрѣдоточено къмъ задържане на повѣренитѣ имъ участъци. По този начинъ се изпусна изпредвидъ, че отбранителниятъ бой, както и нападателниятъ има за крайна целъ унищожаването на противника, което се постига не съ приковаване къмъ даденитѣ участъци за отбрана, а съ настѣпване.

По отношение разпредѣлението силитѣ на отбраната трѣбва да се забележи, че и тукъ бѣше допусната голѣма грѣшка. Отъ разполагаемитѣ сили, началникътъ на 7-а дивизия назначи въ бойна частъ 27 дружини и 14 батареи, а остави въ свое разпореждане само 3 дружини и 11¹/₂ батареи, ешелонирани при Черната скала, Царево Село и с. Бигла. Като се има предвидъ, че силата на отбраната се състои въ могъществото на нейния огънь и контъратаки, трѣбва да се признае, че разпредѣлянето на силитѣ на бойната частъ и резерва е неправилно. Началникътъ на 7-а дивизия не използва почти половината отъ артилерията си — представителка на огъня, а останалитѣ три дружини въ езервъ — представителки на контъратакитѣ — бѣха толкова малко, че съвсемъ не можеха да влияятъ на борбата и да й дадатъ желаната развръзка. И тукъ „страхътъ отъ пространството“ бѣше обхваналъ началника на дивизията, който разпръсна усилената си дивизия на единъ грамаденъ фронтъ, съ едничкото желание да насити повѣрения му участъкъ съ войски, образувайки една неприкжсната линия.

Относно мѣстото на резерва трѣбва да се изтъкне, че то бѣше определено следъ една обстойна преценка на разнитѣ участъци отъ позицията. При наличието на шосето, своевременно и бързо вкарване на резерва въ действие къмъ с. Баньо-чука — най-чувствителниятъ пунктъ на позицията — бѣше напълно гарантирано. Но на резерва, както и на частитѣ отъ бойната частъ, не бѣше дадена задача — обстоятелство, което показва, че старшиятъ командиръ не е ималъ единъ ясно установенъ планъ за действие.

Отъ усилията, които сърбитѣ развиха на 4-и юлий срещу предния пунктъ на позицията, се вижда голѣмото значение на преднитѣ пунктове, изобщо. Въ дадения случай частитѣ, които заемаха този пунктъ, принудиха противника да се развърне отдалече, да разкрива силитѣ си и да губи време въ подготовката на атаката, която малко по-късно, поради нашето оттегляне отъ предния пунктъ, останана безцелна. Изобщо, ползата отъ преднитѣ пунктове,

особено въ планинска мѣстностъ, е голѣма. Въ случая, предниятъ пунктъ на 7-а дивизия изигра ролята на буферъ, който се омекчи ударътъ на сърбитѣ. Действията срещу този пунктъ накараха сърбитѣ да гледатъ на защитниците на Калиманската позиция не като на хора, които при първия натискъ ще избѣгатъ, а като на войници, които иматъ още много сили у себе си за упорита и продължителна борба.

Отбраната на в. Баньо-чука на 5-и юлий е класически примѣръ, както за дружни действия на артилерията и на пехотата, така сжщо и на употребата на резерва. Последниятъ (21-и полкъ) биде хвърленъ въ контъратака въ момента, когато черногорцитѣ бѣха доближили на двеста метра отъ височината и когато бѣха най-разколебани отъ огъня на батареитѣ. Самата контъратака бѣ произведена съ рѣдко мжжество, резултатъ отъ което бѣ натикването на черногорцитѣ въ придошлата р. Брѣгалница. Този бой завърши съ пѣленъ неуспѣхъ за атаката, и даде право на отбраната да се смѣта напълно за победителка.

Но и тукъ трѣбва да забележимъ, че действията на нашата артилерия много отстъпваха на сръбската такава. Нашата артилерия не можа презъ цѣлия день на 5-и юлий да вземе надмощие надъ сръбската и по този начинъ да осигури за нашата пехота свободна разправа съ последната. Причината за това се криеше въ липсата на една ясно поставена целъ и липсата на единъ общъ артилерийски началникъ, който да координира разпокъсанитѣ действия на батареитѣ.

Каза се, че, по искането на командира на 7-а дивизия, дадената заповѣдь отъ командувачия IV армия за оттеглянето на артилерията отъ Калиманската позиция бѣ отменена. По този поводъ трѣбва да се изтъкне дълбокото схващане на общото положение, което началникътъ на дивизията е ималъ въ дадения моментъ. Дълбокото съзнание за голѣмото значение на Калиманската позиция и мжеството и твърдостта, съ които началникътъ на дивизията пое отговорността за нейното задържане, сж едни отъ главнитѣ причини, задето позицията остана докрай въ наши рѣце. Тѣзи качества сж необходими за всѣки воененъ, защото случаетъ, когато характерътъ на началника става единственъ решаващъ факторъ въ време на война, сж много, а колебанията сж пагубни за дѣлото и за авторитета на командувачето. Безполезна е храбростта на войницитѣ, когато този, който командува, е слабъ умствено и душевно и води частта тамъ, дето чувствата го влѣкатъ. Наистина, всѣки може да си представи, какви биха били последицитѣ отъ това, ако началникътъ на 7-а дивизия не притежаваше такъвъ ха-

раakterъ и други ценни качества, които го издигатъ високо.

Калиманци е грандиозна и пълна съ блѣсъкъ епопея. Отъ дѣлото, което се извърши тамъ, лѣха само честъ и слава за изпълнителитѣ и за родната армия. Благодарение на безпредѣлната преданостъ, на силнитѣ морални връзки между войницитѣ и командиритѣ, на чудната упоритостъ и мжжество на защитниците, тѣ бѣха като гранитна скала, която всичко се разбиваше. Това тѣхно мжжество, поради което заслужено станаха легендарни герои — „Титани калимански“ — се дължи на високото съзнание за дълга. Тамъ, на Калиманица, рилци се биеха, за да запазятъ роднитѣ си стрѣхи, които бѣха близко задъ тѣхниятъ тилъ, и съ силния си духъ тѣ попълниха своята малочисленостъ. Въ този бой се вижда, колко е голѣмо значението на моралнитѣ сили, на духа, и, благодарение на тѣзи нравствени мотиви, усилията на почти цѣлата сръбска армия бѣха разбити.

КАЦАРОВЪ ДИМИТЪРЪ,
генералъ-майоръ, о. з.

5-и нескоростреленъ артилер. полкъ въ Балканската война 1912—1913 год.

(Спомени на командира на полка).

ПРЕДГОВОРЪ.

Написахъ тѣзи спомени за 5-и не с. с. артилерийски полкъ, който имахъ честта да командувамъ презъ Балканската война, и който полкъ взе участие въ всички действия на 4-а Преславска дивизия.

При написването имъ послужи ми като основа дневникътъ на полка и други мои бележки, записани при разни случаи презъ време на войната.

Повечето отъ мислитѣ, изказани въ споменитѣ върху действията на артилерията въ боя, сж писани непосредствено следъ Балканската война, подъ влиянието на господстващитѣ тогава възгледи, потвърдени отъ тая война. И, макаръ че Голѣмата война внесе редъ измѣнения въ много отъ тѣзи възгледи, азъ не намѣрихъ за необходимо да правя промѣни въ моитѣ тогавашни схващания по употребата на полската артилерия, вървайки, че казаното отъ менъ нѣма да увреди въ нищо началата, легнали съ основитѣ на нашитѣ нови правилници за действие на артилерията въ боя.

Военната наука отъ Голѣмата война насамъ силно еволюира. Едно, обаче, си остава въ своята основа неизмѣнно — това е природата на човѣка, който води войната. И тъй като победата трѣбва да я търсимъ въ подвижната война, тъй присъща на природата на нашия войникъ и на нашия народъ, то нѣкои отъ възгледитѣ по употребата на артилерията, изтъкнати въ моитѣ спомени, ще запазятъ, вървамъ, своето значение и за вбждеще време.

Много нѣща въ тѣзи ми спомени сж недописани...; други пъкъ, възможно е, да сж зле или погрѣшно записани, ала тѣзи, които съ добро желание прочетатъ книгата, ще схванатъ, вървамъ, стремежа ми да бжда правдивъ въ изложението си.

Съ надежда, че тия спомени ще възбудятъ интересъ у по-младитѣ офицери отъ артилерията, не взели участие въ войнитѣ, решихъ се да представя книгата за напечатване. Съ това изпълнявамъ и единъ дългъ къмъ командувания отъ менъ полкъ, действията на който заслужава да бждатъ отдѣлно отбелязани.

Мобилизация.

Желанието ми, като воененъ, е било, въ случай на война да командувамъ сжщата частъ, която въ мирно време съмъ обучавалъ и подготвялъ за война. И мисля, че това е единъ принципъ, който трѣбва да се стремимъ, по възможностъ, да не нарушаваме при мобилизация. Тогава въ боя всѣки ще пожъне това, което е посѣлъ презъ дългия мирновременъ периодъ. Ала това мое желание не можа да се сбъдне. Следъ седемгодишна служба въ 2-и артилерийски полкъ, преведенъ бѣхъ на сжщата длъжностъ — помощникъ на командира на полка — въ 5-и артилерийски полкъ, въ гр. Шуменъ, три месеци преди обявяването на Балканската война.

И на 17-и септемврий 1912 год., когато се объяви мобилизацията, поехъ командването на 5-и не с. с. артилер. полкъ, отъ който полкъ само орждията съ сбруята и бойния комплектъ бѣха налице.

Далечъ ще бждемъ отъ истината, ако кажемъ че мобилизацията се извърши споредъ сжществуващия въ полка мобилизационенъ планъ. Преди всичко, разпредѣлението на хората по батареитѣ не бѣ възможно да стане споредъ мобилизационнитѣ списъци — това бѣ работа, която не бѣше мислимо да се извърши въ опредѣления срокъ — за половинъ день едва се намѣриха въ списъцитѣ имената на стотина души отъ явилитѣ се запасни. За менъ това не бѣ изненада. Азъ добре знаехъ, че още при повикванията на запаснитѣ войници презъ редъ години, било за обучение, било за частична мобилизация, разпредѣлението имъ съвсемъ не ставаше споредъ воденитѣ въ частитѣ списъци, а чисто и просто се построяваха на групи споредъ специалноститѣ си и се раздѣляха по брой между батареитѣ. Мобилизационниятъ планъ би могълъ лесно да се изпълни и работата — да се ускори, ако въ съобщенията на запаснитѣ войници бѣ указанъ не само полка, но и батареята, въ която трѣбва да се яви запасниятъ войникъ. И не единъ пътъ азъ бѣхъ и

долагалъ и донасялъ по тоя въпросъ въ битността ми още като помощникъ на командира на 2-и артилерийски полкъ, завеждащъ мобилизационното дѣло, но, въпреки това, полковитѣ окръжия не бѣха означили въ своитѣ списъци батареитѣ, въ които трѣбваше да се явятъ войницитѣ.

Териториалното попълване на частитѣ отъ нашата войска привързва населението още отъ детинство къмъ тѣзи близки до тѣхнитѣ села и градове части. При мобилизация хората постѣпватъ пакъ въ сѣшитѣ полкове, и по тоя начинъ у войника се внедрява оная привързаностъ къмъ своята частъ и онзи другарски духъ, който крепне и се развива най-вече при службата въ една и сѣща войскава частъ. И, благодарение на тази именно подходяща занасъ система за попълване на армията, нашитѣ войници отъ запаса още въ първитѣ два—три дни на мобилизацията съ голѣмо въодушевление и на голѣми маси се струпваха въ казармения дворъ, но, чакайки дълго да ги намѣрятъ въ списъцитѣ и имъ укажатъ батареята, въ която трѣбва да се яватъ, почнаха да се прѣскачатъ изъ града — бъркотията дебнѣше да настѣпи всѣки моментъ още въ началото на мобилизацията. Тогава помолихъ командира на скорострелния артилер. полкъ, полковника Манова, да зарѣжемъ всѣкакво търсене на хора по списъцитѣ и да почнемъ едно масово разпредѣляне на запаснитѣ войници по батареитѣ, като предостави на менъ тази работа. Той одобри това мое предложение.

Казармениятъ дворъ се бѣ обърналъ на единъ разбърканъ роякъ отъ пчели: викъ, шумъ между едноселчани войници и запасни, и никой нищо не чува. Трѣбваше, преди всичко, тази тѣлпа отъ хора да се вземе въ рѣка, да се застави да слуша и изпълнява, каквото ѝ се каже. Качихъ се на една височка маса всрѣдъ тѣхъ и, колкото ми гласъ държи, изкомандувахъ: „Мирно! Войници отъ запаса, не сме се събрали тукъ на сватба, а на война. Строй се веднага! Въ първа редица мѣрачитѣ, въ втора — прислужниците, въ трета — яздачитѣ, въ четвърта — мастеровитѣ!“.

На фланговетѣ на редицитѣ поставихъ по единъ под-офицеръ, които обаждаха: „Тукъ мѣрачи! тукъ яздачи!“ и т. н. Командитѣ отъ батареитѣ, които поемаха опредѣленитѣ имъ запасни, запозѣдахъ да застанатъ срещу запаснитѣ, по на десетина крачки батарея отъ батарея. И работата трѣгна твърде гладко и бързо. При това по-младитѣ набори се даваха въ батареитѣ на скорострелния полкъ, а отъ 17-и до 24-и набори — въ нескорострелния полкъ. За попълване недостига бѣха дадени и нѣколко набори отъ конницата.

Обърна ми вниманието при разпредѣлянето на запаснитѣ, че числото на нестроевитѣ бѣ значително, особено

бивши писари и ординарци, прекарвали почти всичката си служба изъ щабоветѣ, което не би трѣбвало да се допуска. Отъ такива войници нѣмаха нужда батареитѣ.

И така, още въ първитѣ три—четири дни по-голѣмата частъ отъ хората се явиха и разпредѣлиха. Опредѣленитѣ за полка квартири въ града, благодарение на хубавото време, не се заеха; па и въ интереса на службата по-добре бѣ войницитѣ да сж събрани на едно мѣсто, а не прѣснати изъ града. За тази целъ войницитѣ се настаниха въ навеситѣ, отъ които бѣха изкарани орждията, и се постла слама, на която да спятъ. На петия день батареитѣ бѣха попълнени вече съ хора.

Конетѣ сжщо дойдоха навреме, тъй като Шуменската дивизионна областъ е богата съ коне. Отначало тѣ се приемаха отъ една комисия, но на третия день се назначи още една, и работата трѣгна по-бързо. Да се прави грижливъ изборъ на конетѣ бѣ немислимо. Къмъ петия день батареитѣ бѣха почти попълнени и съ коне.

Отъ скорострелния полкъ за кадъръ на нескорострелнитѣ батареи се дадоха само по единъ свѣрхсроченъ под-офицеръ, по единъ сроченъ младши подофицеръ и по единъ бомбардиръ на батарея. Всѣки може да си представи сътакъв малък кадъръ, какви усилия трѣбваше да се вложатъ, за да се формира и води на война единъ артилерийски полкъ.

Още отъ втория день, щомъ почнаха да постѣпватъ запаснитѣ войници въ батареитѣ, разпредѣли се работата между тѣхъ и се почна стѣкмязаного, премѣрване на сбруята, стѣкмяване орждията и бойнитѣ припаси и пр. Направи ми впечатление, още като разпредѣляхъ войницитѣ, че запаснитѣ отъ старитѣ набори, които попълниха нескорострелния полкъ, макаръ хора здрави, бѣха доста натежнѣли. Това не бѣше никакъ желателно относно яздачитѣ, като се има предвидъ, че всички коне въ полка бѣха дребни. Тежестъта на яздача, заедно съ конското снаряжение — седло, хомотъ и пр. — надминаваше чувствително 100 кгр., което е вече много за малък конь, на който, освенъ това, пада се да тегли повече отъ 300 кгр. отъ общата тежестъ на запрегнато орджие.

Частъ отъ хомотитѣ (сто) не бѣха още преправени, сир. намалени за по-дребни коне, та трѣбваше набързо да се преправятъ въ работилницитѣ. Но и преправенитѣ хомоти се оказаха голѣми за мѣстнитѣ коне, и чрезъ много подлагания възглавнички и кече едва се нагодиха дочѣкжде, а презъ всичкото време на походитѣ пакъ се явяваха протривания и набивки отъ хомотитѣ.

Много отъ дървенитѣ ленцици (седла) бѣха разнебитени, което при походитѣ предизвикваше набивка по гър-

боветъ на конетъ. Значителна частъ отъ яздачитъ бѣха запасни войници отъ конницата, незапознати съ дървения ленчикъ, и не умѣха да заседлаватъ съ него. Учеа се на тая работа презъ време на похода, а туй не можеше да не се отрази върху гърбоветъ на конетъ.

Още преди войнитъ азъ бѣхъ изтъкналъ въ „Воененъ журналъ“ и въ „Военни известия“ (год. XX, бр. 136) недостатъцитъ на хомота и на дървения ленчикъ, и предлагамъ намѣсто хомотъ да се въведе шлея (повой), а, намѣсто ленчика — кожено седло. И действително, за новата скорострелна матриална частъ ленчикътъ бѣ замѣненъ съ кожено седло, но хомотътъ задържанъ, въпрѣки това, че шлеитъ бѣха вече изпитани и тѣхнитъ преимущества установени. Налагаше се поне за нескорострелнитъ полкове, които при мобилизация щѣха да се попълватъ съ мѣстни малорѣстни коне, да се изхвърли хомотътъ. За тази цель нито нѣкакви голѣми парични срѣдства бѣха нуждни, нито пъкъ нѣкаква особена майстория: на повоя се пришива единъ нагрѣдникъ, и шлеята е готова. Освенъ по-голѣмитъ удобства, които дава шлеята, облекчаваше се и врата на коня съ цѣли 20 кгр. Но въ нашата млада армия мжно се прокарваха нѣкои нововедения. Въвеждането на шлеитъ стана едва следъ Балканската война.

Изобщо, конското снаряжение на полка бѣ доста износено. Мжно бѣше всичко това да се подтегне и приведе въ редъ само за четири—петъ дни. Сарачитъ работѣха де-нощно, и каквото можа, поправи се. Все пакъ въ походитъ имаше често кжсания по сбруята, а пъкъ материали за поправката ѝ бѣха съсемъ недостатъчни. Грѣшка бѣ сжщо, дето на времето здравата козинява конска торба бѣ замѣнена съ платнена, която никакъ не траеше.

Материалната частъ на полка се състоеше отъ най-старитъ круповски нескорострелни орждия, които бѣха вече изкарали две войни — Руско-турската (1877-78 г.) и Сръбско-българската (1885 г.). Руситъ ги пленили отъ турцитъ и следъ Освободителната война останали у насъ. Нѣкои отъ тѣхъ сж били извадени отъ водитъ на Дунава, кждето сж били хвърлени отъ турцитъ. По тѣхъ имаше доста неизправности. Повечето отъ обтюраторитъ (плочи и прѣстени) не бѣха премѣрени. Изгубенъ бѣ навикътъ за правилното имъ и точно премѣрване, и не единъ пжтъ въ време на бойоветъ се появяваше проривъ на газоветъ, опасенъ за самитъ прислужници. Поправиха се и всички почти неизправности по лафетитъ, раклитъ и предницитъ.

Относно парковитъ коли има да забележа, че тѣ, въ сравнение съ реквизиранитъ отъ Шуменската околностъ коли, бѣха и по-тежки и по-неудобни.

При улагането на бойнитъ припаси оказа се, че сандѣчетата сж разнообразни — нѣкои отвжтре бѣха дървени, и снарядитъ не влизаха въ тѣхъ добре. На много отъ сандѣчетата капацитъ не можеха да се затварятъ и трѣбваше да се пиятъ, да се махнатъ подложкитъ и пр., за да се хванатъ въ тѣхъ снарядитъ.

*

Но най-много, което ме замисляше, това бѣ офицерскиятъ съставъ на полка. Повечето отъ младитъ поручици, които поеа батареи, имаха слаба практика по стрелбата и, изобщо, по командването на батарея. Това азъ забелязахъ презъ време на тримесечното ми прибаване въ полка, както и при лѣтнитъ учения и стрелби. При това, въ всѣка батарея имаше само по единъ офицеръ за взводенъ командиръ, и то отъ запаса, намѣсто по трима. Въ командно и стрелково отношение тѣхната подготовка бѣ твърде недостатъчна. Времето, съ което разполагахме, бѣ твърде кратко, за да се развие тѣй необходимата духовна връзка между началници и подчинени. Въодушевението, обаче, у всички бѣ голѣмо, и вѣрата въ победата — неполебима. Полкътъ трѣгна безъ медицински лѣкаръ. Такъвъ се изпрати едва презъ време на примирието на Чаталджа.

Върху много негодни при мобилизацията, притури се и тази, че четири отъ батареитъ: 1-а, 3-а, 5-а и 6-а трѣбваше да се мобилизиратъ отъ подофицеритъ, тѣй като батареитъ командири, поручицитъ: Сивриевъ Димитъръ, Ранчевъ Ранчо и Пейковъ Стефанъ бѣха командировани още първия день изъ окръга да получаватъ и изпращатъ коне за нѣкои отъ южнобългарскитъ дивизии. Тѣзи офицери се върнаха два дни преди полкътъ да потегли въ походъ. Командирътъ на 1-а батарея, поручикъ Йовковъ Василъ, сжщо не взе почти никакво участие въ мобилизиране на батареята си, понеже бѣше завеждащъ прехранването на скорострелния полкъ, и презъ всичкото време бѣ отнетъ по уреждането смѣтки и разни въпроси по продоволствието.

Командирътъ на 1-о артилер. отдѣление, майоръ Савовъ Василъ, бѣ домакинъ на стария полкъ и, като такъвъ, бѣ прѣтрупанъ съ работа по предаване смѣткитъ, получаване и разпредѣляне разни предмети отъ реквизиционнитъ комисии и пр. Все пакъ откъсваше по малко време, за да помогне на своитъ батареи при стѣкмяването имъ.

Командирътъ на 2-о артилер. отдѣление, подполковникъ Дворяновъ Панайотъ, се яви на 20 и септемврий въ полка и помоща за достѣкмяването, особено на 5-а и 6-а батареи, на които батареитъ командири отсъствуваха.

И всички назначени въ батареитъ старши подофицери отъ действителна служба (а тѣ бѣха само по единъ) най-

усърдно работѣха день и нощ по стѣкмяването на батареитѣ, въ нѣкои отъ които презъ първитѣ дни на мобилизацията нѣмаше нито единъ офицеръ.

Но най-болното мѣсто при мобилизацията на полка бѣ *облѣклото*. Голѣмъ бѣ недостигътъ отъ облѣкло и снаряжение, а нѣмаше откъде да се попълни. Сжщото бѣ и съ въоръжението. Липсваха следнитѣ най-главни предмети отъ облѣклото, снаряжението и въоръжението, когато полкътъ потегли въ походъ:

Шапки . . . 360 броя	Раници 545 броя
Шинели . . 680 "	Сухарни торби 875 "
Куртки . . . 360 "	Поясни ремѣци 150 "
Панталони . . 820 "	Платница за палатки . . 700 "
Ботуши . . . 800 чифта	Офицерски палатки . . . 10 "
Царвули . . . 500 "	Подкови 2000 "
Навуца . . . 715 "	Клинци 20000 "
Сабли . . . 225 броя	Пистолети 77 "
Бинокли . . 12 "	Бризенти 60 "
Смазка за сбруята—нѣмаше никаква	
Разни закони и положения—нѣмаше	
Телефони—нѣмаше никакви.	

Всѣки може да си представи, колко голѣмъ е билъ недостигътъ, като има предвидъ, че щатното число на хората въ полка бѣ 1109 души.

Надявайки се, че въ казармата ще получатъ облѣкло, запаснитѣ войници бѣха дошли отъ дома си въ стари, износени вече дрешки. Никой не си бѣ взелъ ямурлукъ. А липсата на шинели силно се почувствува, щомъ почнаха дъждоветѣ, толкова повече, че полкътъ нѣмаше и палатки. Но азъ останахъ очуденъ, когато въ време на походитѣ забелязахъ, че въ нѣкои пехотни полкове, даже обознитѣ войници бѣха облѣчени въ ново формено облѣкло, а въ командования отъ менъ полкъ нѣмаше даже за строевитѣ войници поне по една куртка или шинелъ. Това неравномѣрно разпредѣляне на облѣклото между частитѣ не говори твърде похвално за грижитѣ на интендантството, които грижи изпитахме много скоро — още въ Шуменъ останахме безъ хлѣбъ. А раздадениятъ на войницитѣ сухаръ, като неприкосновенъ запасъ, бѣ тъй приготвенъ, че още на първия преходъ се сдоби.

Алуминени манерки за вода полкътъ сжщо нѣмаше. Още презъ 1905 год. азъ бѣхъ изтъкналъ въ „Воененъ Журналъ“, колко необходимо е да се снабди нашия войникъ съ единъ алуминенъ сждъ за вода. Въ 2-и артилер. полкъ, кждето по-рано служехъ, бѣхъ успѣлъ, въ битността ми домакинъ, да набавя за една частъ отъ войницитѣ алуминени манерки, но повечето отъ артилерийскитѣ части нѣмаха та-

кива. На полка се дадоха, и то само на една частъ отъ войницитѣ, тенекиени манерки, които лесно се разваляха, рждяха се и още въ първитѣ нѣколко дни на похода станаха негодни.

Какъ много бѣ необходимо още да иматъ войницитѣ и *походни котлети*, било като рускитѣ, било като германскитѣ — за преваряване вода, за подгряване, па и за готвене при нужда на храната. Липсата на котле особено се почувствува при избухването на холерата.

За въоръжение на полка се дадоха *пистолети*, и то само 54, намѣсто полагаемитѣ се 131. За съжаление, хората отъ запаса не бѣха обучавани съ този пистолетъ, а известно е, че, за да се владѣе добре това отлично оржие, иска се доста голѣмъ навикъ. Ето защо презъ време на похода наредихъ, между другитѣ занаятия, да се запознаятъ войницитѣ и съ пистолета, за да могатъ да го владѣятъ при носене караулната и други служби; стрелба, обаче, не успѣхме да произведемъ.

На полка липсваха и *инструменти*: *ковачески, сарачески, дърводѣлски и др.* Съ такива се снабдихме отъ реквизиранитѣ и купенитѣ отъ пазара, и то отъ най-разнообразенъ видъ.

*

Съ идването на конетѣ почна се и *прековаването* имъ въ полковата ковачница, кждето се изпратиха всички запасни ковачи за усиление състава ѝ. По недостигъ на подкови, наредихъ да се прековаватъ само тѣзи коне, подковитѣ на които бѣха повече износени. За презъ похода можахме да вземемъ само по две—три запасни подкови на конь въ джобчетата на потницитѣ. Другъ запасъ отъ подкови нѣмаше. Благодарение само на здравитѣ като стомана копита на нашия мѣстенъ конь, не се почувствува тъй скоро липсата отъ запасни подкови. Но къмъ Чаталджа конетѣ взеха да обосяватъ, а подкови липсваха. Докаранитѣ такива отъ България и складирани на гаритѣ Синекли и Черкеской били разграбени отъ частитѣ.

Тукъ нѣма да се спирамъ за останалитѣ предмети отъ конското снаряжение, като смазка за сбруята, четки, чесала, юлари и други, които сжщо липсваха и които оттукъ-оттамъ се набавиха и то въ ограничено количество. Сжщото бѣше и съ царвулитѣ и съ навоитѣ и съ много други предмети отъ облѣклото и снаряжението.

Но менъ ме силно бозпокоеше *голѣмиятъ недостигъ на платница за палатки*. За 700 души отъ войницитѣ нѣмаше платница. А и малкото количество, което ни се даде, бѣ гнило и изпокъсано. За тази голѣма липса на платница азъ доложихъ веднага въ Щаба на дивизията, и молѣхъ да ни се дадатъ поне за двама войници едно платнище. Таки-

ва, обаче, не се дадоха, понеже нѣмало откъде да се взематъ, а ми обещаха, че ще се има предвидъ това обстоятелство при разполагането на почивка, като на полка ще се даватъ, по възможностъ, жилищни мѣста. Но, както ще видимъ по-нататкъ, пехотнитѣ части, които влизаха обикновено преди артилерията въ селата, заемаха квартиритѣ, и за насъ обикновениятъ подслонъ бѣше подъ открито небе, на дъжда, безъ палатки. Никакви мои оплаквания предъ началството не бѣха въ състояние да уредятъ този въпросъ. И за очудване бѣше, че, като почнаха дъждоветѣ и измокриха войницитѣ до кости, все пакъ заболяванията бѣха сравнително малко.

Още на третия день на мобилизацията наредихъ—батареитѣ да почнатъ кратки занятия съ постѣпилитѣ войници въ батареитѣ, главно действия при орджията и запрягане на конетѣ, за да се съешатъ и попривикнатъ да теглятъ дружно. При действия при орджията, мѣрачитѣ трѣбваше да се понапрактикуватъ въ поставяне на новитѣ за тѣхъ стоманени мѣрници съ вътрешни стѣбла и дълги мѣрници, които за тѣхъ бѣха новостъ.

Къмъ петия день конетѣ бѣха вече разпредѣлени въ батареитѣ по орджия и впрегове, сбруята горе-долу примѣрена, и батареитѣ можаха да запрегнатъ съ всичкитѣ си орджия по единъ—два пѣти и да направятъ учение въ полето.

Всичкиятъ конски съставъ на полка бѣ отъ реквизиранитѣ коне, мѣстна порода, дребнички, но яки, непридирчиви къмъ храната, привикнали къмъ суровия зименъ климатъ. Най-тежкитѣ походи азъ изкарахъ съ тѣзи кончета, и не мога да се оплача отъ службата имъ. За себе си избрахъ единъ мѣстенъ жребецъ, докаранъ отъ единъ стражаръ, животно здраво като стомана, пѣргаво, послушно и съ силни алюри. И дветѣ войни ме носи презъ всичкото време, и ми се е случвало по цѣлъ день и по цѣла нощъ, дето се казва, да не слѣза отъ гърба му, и пакъ умора у него нѣмаше.

Отъ гореизложеното се вижда, че полкътъ трѣбваше да трѣгне въ походъ зле облѣченъ и полустѣкменъ: по-големата частъ отъ войницитѣ бѣха въ собствено облѣкло и обуца, които, както споменахъ по-горе, бѣха съвсемъ износени. Мнозина отъ тѣхъ — повече отъ една трета — бѣха съ капели, каскети и домашни шапки, намѣсто съ фуражки. Само високитъ духъ у всички чинове отъ полка крепѣше въ едно цѣло всички този сборъ отъ хора — много отъ които бѣха вече въ напреднали години и по-големата частъ отъ които нѣмаха нито единъ едничекъ отличителенъ знакъ върху себе си, че сж войници.

За щастие, времето презъ всичкитѣ дни на мобилизацията бѣ добро, и това облекчи и ускори работата.

Считайки, че е необходимо да дамъ нѣкои, макаръ и кратки, упѣтвания за предстоящата походна и бойна служба на полка, азъ издадохъ следната заповѣдь:

За изпълнение. — Презъ време на похода и боя да се вземе за точно изпълнение следното:

При марша. — Строга дисциплина при колоната и обоза и непозволяване никому да се отдѣля отъ командата. Черпенето и пиенето вода презъ похода да става въ най строгъ редъ и надзоръ, по начинъ, опредѣленъ отъ батареинитѣ командири.

На позицията. — Бързина и скритностъ при разузнаването и излизане на позиция. Установяване сигурни свръзки между началстващитѣ лица и елементитѣ на батареята. Зорко следене за противника и перипетитѣ на боя. Тамъ, кждето трѣбва — действие, безъ да се чака заповѣдь — проявяване разумна инициатива. Въ случай че нощта завари батареята на позиция, да се поддържа най-тѣсна свръзка съ пехотата около насъ. Готовностъ на батареята за близка и по-далечна стрелба.

Въ боя читѣ на подчиненитѣ сж обърнати къмъ началника. Нека той бжде образецъ за подражание.

На бивака. — Правилно и акуратно разбиване и окопаване на палаткитѣ, коновѣзъ и парка. Нареждане обоза въ пѣленъ редъ на установеното мѣсто. Правилно издѣлбаване огнища за кухнитѣ. Вземане всички мѣрки, щото храната да бжде готова навреме. Щомъ се пристигне на бивака, да се изкопаватъ и указватъ на всички чинове отходнитѣ мѣста.

Да се следи най-строго, щото всѣки да отива по нужда тамъ, кждето е опредѣлено. За това ще е отговоренъ дежурниятъ по полка офицеръ.

Началстващитѣ лица ще наблюдаватъ работата по устройване на бивацитѣ и квартиритѣ и ще почиватъ последни.

Въ бивака и по квартиритѣ да се пази строгъ редъ, чистота и тишина. Никой да не се отдѣля безъ разрешение отъ мѣстото за почивката. За слама, вода и пр. да се отива подъ команда.

По стѣкмяването и облѣклото. — Войницитѣ да бждатъ облѣчени, обути и стѣкмени спретнато. Сбруиването и стѣкмяването на конетѣ да бжде грижливо и спретнато. Особено внимание да се обърне на премѣрването на сбруята и се следи и поправа презъ всичкото време на похода, понеже всички коне сж реквизирани.

За стѣкмяването на обоза да се положатъ особени грижи и надзоръ отъ батареинитѣ командири.

Походъ.

На 25 и септемврий, въ 10 ч. пр. пл., полкътъ, построенъ въ казармения дворъ, бѣ готовъ за походъ. Тамъ се бѣха събрали семействата, а сжщо познати и близки на офицеритѣ и войницитѣ, за да ги изпратятъ.

Свещеникът прочете кратка молитва, и всички от дълбочината на сърдцето си помолихме Бога да ни даде победа.

Виждайки какъ полкътъ е зле облеченъ, у менъ се яви едно колебание — дали да минемъ по правия пътъ изъ града, или да заобиколимъ нѣкжде по края, за да не излагаме предъ гражданството нашата нищета. Но, като се обърнахъ къмъ полка, за да дамъ команда за тръгване, и като видѣхъ пълнитъ съ довѣрие погледи на войниците, устремени къмъ менъ, като видѣхъ сериознитъ имъ лица, озарени отъ величието на подвига, който ни предстоеше, азъ почувствувахъ благодарностъ въ душата си, че съдбата ми е опредѣлила да командувамъ тѣзи доблестни войници, погледътъ на които, като че ми говорѣше: „Господинъ подполковникъ, не се вълнувайте, че сме зле облечени и зле стѣкмени; ние сме клетва дали, че ще изпълнимъ честно своя дългъ. Водете ни смѣло напредъ!“

И азъ съ трепетъ на душата си можахъ да имъ кажа само тѣзи думи:

„Братя! На великъ подвигъ ни праща Отечеството. Ние отиваме на война да освободимъ своитъ братя. Бждете храбри, бждете послушни, и Богъ ще благослови дѣлото ни. За Негово Величество Царя и за България ура!“

И полкътъ потегли презъ гр. Шуменъ по пътя за Преславъ. Много китки дадохъ шуменскитъ девойки на войниците, и, може би, тукъ-тамъ и нѣкоя сълза се пролѣ.

И ето ни на класическия пътъ, водещъ отъ Плиска и Преславъ презъ Върбишкия проходъ за Цариградъ. И мисли за едно потънало задъ булото на вѣковетъ минало трепетно вълнуваха въ това време душата ми. Тукъ е люлката на Първото българско царство. Преди хиляда години по този сѣщия този пътъ сѣ се движили българскитъ пълчища на Крума, на Омортага, на Симеона, имайки отпреде си отдалечената и примамлива целъ — Цариградъ. Азъ пръвъ пътъ минавахъ презъ тѣзи мѣста, и погледътъ ми се впираваше въ пространството — като че искаше да проникне въ дълбинитъ на миналото и да оживотвори храбритъ конници на Крума и Омортага, които разнасяли въ далечни краища славата на българското оржие.

Минаха 50 минути отъ тръгването ни, и азъ дадохъ първата малка почивка на полка, която нарочно продължихъ повечко, за да иматъ време началстващитъ лица да огледатъ хора, коне и оржия и да се поправятъ неизправноститъ, които всѣки пътъ въ началото на похода се появяватъ.

Вървимъ по-нататкъ. Ето селото Чаталларъ (Крумово), ето и р. Тича до него. Нови спомени за нашето славно ми-

нало се роятъ въ мисълта ми. Тукъ е намѣрена грамадната Омортагова колона, на която е издълбанъ надписъ, че ханъ Ивиги Омортагъ, по воля Божия архонъ, основалъ крепостъ при р. Тича и потеглилъ на война срещу гърцитъ. Той построилъ мостъ на р. Тича и го украсилъ съ два медни лъва. И много други спомени минаваха въ това време презъ ума ми, но време бѣ да провѣря какъ отива движението. Спрѣхъ се до моста на Тича и пропуснахъ цѣлия полкъ. Внимателно управлявахъ конетъ си яздачитъ; прѣхтѣха и теглѣха задозолително и кончетата. Грижливо следѣха движението и давахъ непрестанно своитъ упътвания и командиритъ на отдѣленията и на батареитъ, и взводнитъ и водачитъ на оржията, и всички проявявахъ старание, което изглеждаше донѣкжде като отсъствието на опитностъ у мнозина отъ тѣхъ.

Съ малки почивки, които давахъ по-често, като презъ пръвъ походъ, полкътъ пристигна въ Преславъ следъ пладне и се разположи на бивакъ на южния край на градеца. Повечето отъ войниците по нѣмане палатки, намѣстихме по квартири. За вечеря имъ се приготви вкусна, топла храна, но, намѣсто хлѣбъ, имъ даде се сухаръ, понеже Интенданството въ Шуменъ не било приготвило достатъчно хлѣбъ. Войниците бѣха здрави, но по конетъ въ всички батареи се забелязваха протритости по гърдитъ отъ голѣмитъ хомоти, които нѣмаше вече кжде да се скжсяватъ и стѣсняватъ. Направиха се нови подлагания отъ кече по възглавничитъ на хомотитъ, а протрититъ мѣста заповѣдахъ на ветеринарния лѣкаръ да се мажатъ съ пиоктенинъ. Отъ дългата практика около конетъ, знаехъ, че това лѣкарство способствува за бързото заздравяване на тѣзи повърхностни протривания, безъ да се вади конътъ отъ запрежка. Погълнатъ всецѣло въ работа, не ми остана време да разгледамъ нѣкогашната столица на великия Симеонъ, развалинитъ на която по туй време почиваха дълбоко подъ земята. И, когато презъ нощта излѣзохъ отъ палатката си, за да видя, какво е времето и да обиколя бивака, стори ми се, че нѣкакви сѣнки летятъ изъ въздуха, издавайки жаловни звукове. Но не бѣха това никакви сѣнки, каквито моето въображение отначало си рисувахе, а прелетни птици, които, предчувствайки, че времето ще се промѣни, бѣха, потеглили на югъ, къмъ мѣстата, кждего расте черниятъ пиперъ. Тѣхнитъ тѣжовни крякания придаваха една таинствена загадъчностъ на тъмната септемврийска нощъ.

*

Макаръ и въ продължение на единъ само преходъ, все пакъ забелязахъ нѣкои нарушения на дисциплината въ полка. Войници отъ нѣкои батареи бѣха се отдѣлили безъ раз-

решение по близките край пътя кръчми и бяха си напълнили манерките с ракия. Някои даже бяха пийнали повече. Това аз забелязах и ги накарах да излѣят ракията на земята. Отъ частните си сръдства им върнахъ по колкото пари бяха дали на кръчмарите и ги предупредихъ, че ако си позволят втори пътъ подобно нѣщо, ще бждатъ дадени подъ сждъ. Това стана достояние въ цѣлия полкъ, и, за щастие, презъ цѣлата война нѣмахъ нито пиянъ войникъ, нито отдѣляне отъ командата безъ разрешение, нито бѣгство. Единъ едничекъ случай въ първите дни на войната, това бѣ избѣгването на единъ войникъ отъ полка, когато намѣриха да скита изъ околността на Лозенградъ, изгубилъ и ума и дума отъ страхъ при първите артилерийски изстрели, вѣроятно разстроенъ душевно.

Друго, което забелязахъ презъ време на похода, бѣ своеобразните наказания, които единъ отъ батареините командири налагаше на подчинените си. За нѣкакво провинение отъ страна на единъ подофицеръ — водачъ на оръжие, батареиниятъ командиръ го бѣ наказалъ да върви пешъ, като съ едната ръка води коня си, а съ другата да държи стремето на яздача отъ предния впрегъ на оръдието. Обърна ми вниманието това несжществуващо въ Дисциплинарния уставъ наказание, което, унижавайки подофицера въ очите на подчинените му, можеше само да го озлоби; повикахъ настрана батареиния командиръ и го предупредихъ въ никакъвъ случай и по никакъвъ начинъ да не налага непредвидени въ Дисциплинарния уставъ наказания. Тази моя забележка, обаче, не му въздействува. По-после имаше оплакване противъ него, че си позволявалъ да бие не само канонираните, но и подофицерите, което ме накара да взема по отношение на този офицеръ по-строги мѣрки въ границите на закона и на моята властъ.

Имайки, изобщо, предвидъ, че, за да може полкътъ да развие успѣшни действия въ боя, първото условие е всички чиновци отъ полка да бждатъ проникнати отъ редъ и дисциплина, счетохъ за нужно да издамъ следната заповѣдъ по полка отъ бивака при Преславъ:

§ 1.

„По поддръжане реда и дисциплината 5-и не с. с. артилерийски полкъ, който бѣ безъ всѣкакъвъ кадъръ, се формира само отъ запасни войници, при това най-старите набори. Много отъ тѣхъ не сж служили даже въ артилерията, а самиятъ началнически кадъръ е съвсемъ недостатъченъ. Сжщо и конетѣ сж всички отъ реквизицията. Полкътъ ни засега е безъ всѣкакви мирни и бойни традиции.

За да дадемъ на цѣлия този сборъ отъ хора, коне и оръдия образъ на една бойна частъ, която съ достоинство да изпълни дълга си, еднакво съ старите артилерийски части, предстои ни една сериозна и обмислена работа.

Преди всичко, войниците трѣбва да се приучатъ на дисциплина и редъ, безъ които никакви по-нататъшни действия сж

немислими. Походътъ, почивките и боята сж школата, където се внедряватъ у чиноветѣ всички воински добродетели.

Нека всички началствуващи лица въ полка — отъ бомба-нира до подполковника — напрегнатъ всичките си усилия за поддръжане реда и дисциплината. Нека приложимъ всички разумни сръдства, за да постигнемъ въ батареите, отдѣленията и полка онази духовна и материална спойка, която, съ Божията помощъ, ще ни обезпечи победата. Нека ни е на добъръ часъ!“

§ 2

„За сведение и изпълнение.

Батареините командири да съобщатъ на войниците си, че сж взети отъ държавата строги мѣрки, за да се запази реда въ страната и спокойствието на тѣхните семейства. Освенъ това, наредено е да се образуватъ повсемѣстни благотворителни дружества за помагане на ония семейства, които сж останали безъ поддръжка, за да не гладуватъ и бедствуватъ въ тѣзи тържествени минути, когато тѣхните синове сж повикани да жертвуватъ живота си за общото благо на Отечеството.“

*

Пътятъ отъ Преславъ до с. Върбица, споредъ дадения отъ дивизията маршрутъ, взехме въ два прехода. Минахме презъ твърде живописния и гористъ проходъ на р. Камчия. Ношувахме въ с. Бейгирли и на следния день, къмъ 10 ч. пр. пл. бѣхме вече въ с. Върбица.

По-голямата частъ отъ отредените за полка квартири, отбелязани, както се следва, съ тебеширъ по вратите, бѣха заети отъ пехотата, и само една малка частъ отъ войниците на полка можа да се подслони по квартири, и то много нѣтъсно. Всички останали хора останаха на бивакъ подъ открито небе, а следъ пладне почна да вали ситенъ дъждъ.

Понеже на следния день предстоеше да минемъ презъ Върбишкия проходъ, и тъй като за пътя нѣмахъ никакви сведения, щомъ пристигнахме въ Върбица, изпратихъ разузнавачи да го изучатъ. Тѣ се бѣха изкачили до превала, и вечерята се върнаха и доложиха, че пътятъ е много разбитъ, особено следъ минаването на 5-и с. с. артилер. полкъ, но, ако не минатъ преди насъ нѣкои обози, които да го развалятъ повече и, ако не вали презъ нощта дъждъ, ще можемъ да минемъ, макаръ и съ припрегане на нѣкои мѣста. Това ме много озадачи, и азъ трѣбваше да видя старшия началникъ — командирътъ на 2-а бригада — и да го помоля да нареди, щото всички обози, освенъ кухните, да следватъ задъ колоната. Той даде нуждната наредба за това, която, за съжаление, не се изпълни на следния день. Разреши сжщо пехотните отдѣления да ледватъ между оръдията и да помагатъ.

Сжщия день събрахъ командирите на отдѣленията и на батареите при мене, и обсъдихме редъ въпроси по службата и по поддръжане реда и дисциплината. Привлѣкохъ

имъ вниманието да вникватъ отблизо и да взематъ при сърдце нуждитъ на войницитъ си; да следятъ зорко за своевременната поправка и чистене на сбруята; за прековаването на конетъ и за тяхното лѣкуване, защото при твърде слабата опитностъ на мастеровитъ въ батареитъ и недостатъчния медицински и ветеринаренъ персоналъ, офицеритъ отъ батареитъ трѣбва не само да разбиратъ и отъ сарачество и отъковка, и отъ даване първа медицинска помощъ, било на войникъ, било на конь, но при нужда и сами да извършатъ необходимитъ работи. Следъ това изслушахъ докладитъ имъ за нуждитъ на батареитъ. Всички изтъкнаха, главно, липсата на облѣкло и платница, които, за съжаление, отъ никъде не можехме да си набавимъ. Доложи ми се, че два отъ конетъ се оказали съ хроническа куцота, и азъ наредихъ да се предадатъ въ Върбишката община и върнатъ въ Шуменъ.

Бѣхъ наредилъ още отъ първия бивакъ при Преславъ, щомъ войницитъ се нахранятъ и си починатъ, да се произведатъ действия при орждията съ прислужниците, а яздачитъ да си гледатъ конетъ и да чистятъ и подтягатъ сбруята. Това редовно се изпълняваше на всички биваци, и войницитъ постепенно се втягаха въ работа.

Презъ Върбишкия проходъ. Отъ Върбица до Исупли, където, споредъ разписанието, дадено отъ дивизията, трѣбваше да пристигнемъ сжщия денъ, сж само 20 клм. по въздушна линия. Пжтьтъ, обаче, е обикновенъ, междуселски, криволича твърде много изъ Балкана, така че действителното разстояние не ще да е по-малко отъ 30 клм. Да се вземе това разстояние въ планината за единъ денъ, есенно време, отъ току-що формиранни части, е възможно, разбира се, но при единъ твърдъ, съ добра настилка пжть и, по възможностъ, добро време. Докато бѣхме още въ Шуменъ, чувахъ, че пжтьтъ билъ ужъ поправянъ изъ прохода отъ околното население, когато се обяви мобилизацията, и презъ него минали нѣкои войскови части, които бѣха взели участие въ Шуменскитъ крепостни маневри. Това донѣкъде ме успокояваше, и мислѣхъ си, щомъ 5-и с. с. артилер. полкъ е миналъ преди насъ, ще гледаме и ние криво-лѣво да превалимъ. И трѣгна полкътъ на 28-и септемврий, съгласно наредбата на старшия началникъ — командирътъ на 2-а бригада, въ 7 ч. 30 м. пр. пл., отъ бивака при Върбица. Обозитъ, обаче, на 8-и и 19-и полкове, въпрѣки наредбата на бригадни командиръ, бѣха нахълтали въ прохода и бѣха допринесли още повече за съвършеното разбиване и разкалване на пжтя *).

*) Обознитъ коли бѣха натоварени и съ колелата на колоязданата команда. Тази команда презъ време на Балканската война бѣше само една тежестъ за армията.

Оказа се, че пжтьтъ е билъ поправенъ отъ населението, като тукъ-тамъ изъ дупкитъ е била насипана малко прѣстъ, примѣсена съ малко чакълъ, безъ да бжде отъпкана или отрамбована, отъ което пжтьтъ на значителна дълбочина се бѣше грозно разкалялъ. Поради дъждоветъ, които бѣха паднали по-обилно въ планината, а сжщо и на постоянната есенна мъгла по тѣзи мѣста, повреждането на пжтя е почнало още при преминаването на първитъ войскови обози. И като се е имало това предвидъ отъ Щаба на дивизията, далъ не е било възможно да се изпрати Пионерната дружина два-три дни по-рано да извърши поне най-необходимитъ поправки на пжтя *), и дали не е могло да се складира своевременно на превала по малко фуражъ за конетъ на частитъ, който фуражъ да се изкара откъмъ южната страна (Исупли), откъдето пжтьтъ бѣ по-сухъ, тъй като отъ такъвъ, особено отъ сѣно, се почувствува голѣма нужда, най-вече за конетъ на артилерийскитъ и обознитъ части. Но да оставимъ всички тия разсждания на страна, и да видимъ какво ставаше съ батареитъ. Тѣ водѣха борба, и то доста тежка, въ каловетъ на Върбишкия проходъ. Обозитъ на пехотнитъ части бѣха задрѣстили на много мѣста прохода. Трѣбваше да ги отиѣстваме встрани, за да минатъ орждията, колелетата на които потѣваха въ лепкавата калъ до главинитъ. Прислужницитъ, които тикаха орждията, и пехотнитъ войници, които помагаша около тяхъ, потѣваха въ калъта до колѣне. Лицето и облѣклото имъ бѣ тѣй изплескано съ калъ, че не се различаваше едното отъ другото. Орждия и коне приличаха на валма отъ калъ. Преднитъ орждия вземаха коне отъ спрѣлитъ по-отзадъ ракли и припрѣгаха. Съ неимовѣрни усилия, запрегнати съ по четири, петъ, даже и съ по шесть въпрѣга, орждията едва плѣха крачка по крачка. Мѣстнитъ кончета, които, за съжаление, нѣматъ нуждната маса, напѣваха всичкитъ си сили. Съ изпъкнали отъ орбититъ имъ очи, съ изкорубени като джга гърбове — признакъ, че теглятъ най-добросъвѣстно, — тѣ покорно напѣгаша последнитъ си силици, за да измъкнатъ орждията отъ локвитъ. Тѣ попогледваха сегисъ-тогисъ къмъ яздачитъ и като че искаха да имъ кажатъ: не ни се сърдете, че тѣй бавно пѣплимъ; не виждате ли, че се мжчимъ не по-малко отъ васъ и даваме всичко, каквото можемъ, но що да сторимъ — това сж силицитъ

*) По-после узнахъ, че Пионерната дружина била изпратена да поправи пжтя, но работила само една нощъ. Следи, обаче, отъ работата ѝ не забелязахме. Та какво ли може да се поправи въ една тъмна нощъ!

ни. И тѣзи силици на нашитѣ мѣстни кончета бѣха къмъ своя краенъ предѣлъ. Отъ дългата си строева служба азъ познавахъ, докѣде сж предѣлитѣ на издържливостѣта, когато конѣтъ тегли. Знаехъ, че тайната на тази издържливост се крие въ дишането му *), което при обикновено движение ходомъ по равенъ пѣтъ бива отъ 30—40 пѣти въ минута, а при изкачване стрѣмнини—до 70; ако не му се даде своевременно почивка, дишането още повече се усилва, следъ което често пѣти последва задушаване, и конѣтъ пада **). И, за да не пресилимъ вѣнъ отъ всѣкаква мѣрка конския съставъ и да доведемъ конетѣ си до негодностъ, преди още да се е почнала войната, презъ цѣлия день азъ не слѣзохъ отъ коня си. Обикаляхъ по цѣлия проходъ, нагоре и надолу, орджията, които бѣха въ движение, спирахъ ги, щомъ забележехъ преумора, и давахъ необходимитѣ упѣтвания на началствуващитѣ лица. До 7 ч. 30 м. сл. пл. съ усилия, които съставятъ крайния предѣлъ на това, което човѣкъ и конь при такива обстоятелства можеха да дадатъ, измъкна се цѣлата 1-а батарея на превала и половината отъ 2-а. На 2-о артилер. отдѣление пратихъ заповѣдь — да върнатъ хората и конетѣ въ с. Върбица за нощуване, тъй като отъ дѣжда, който рѣмоли цѣль день, войницитѣ бѣха измокрени до кости, и гѣстата мѣгла, като черно було, лежеше по цѣлата планина. Кѣсно, дори до полунощъ, се чуваха изъ прохода викове за изтегляне на нѣкое заѣгнало въ каловетѣ орджие или ракла, и едва ли нѣкой почива тази нощъ. И на менъ, както тогава, тъй и днесъ, когато пиша тѣзи спомени, е обяснимо, защо въ подобни случаи нѣкои болезнено чувствителни офицери може да изпаднатъ въ отчаяние и даже да посегнатъ на живота си. Такива случаи имахме въ началото на Голѣмата война, при изваждане артилерията на позиция на в. Локва, кѣдето сжщо така трѣбваше да се преодоляватъ съ свѣрхчовѣшки усилия, кални като блата и стрѣмни планински пѣтища.

Топла храна за хората, които се бѣха изкачили на превала, нѣмаше, нито пѣкъ бѣше възможно да имъ се докара такава чакъ отъ Върбица. На превала имаше три — четири каракачански колиби, направени отъ прѣти, кѣдето се подслониха частъ отъ войницитѣ. Конетѣ, за да не истинатъ, останаха съ потницитѣ си на гърба, и имъ се даде само овесъ. Сѣно, както казахъ, нѣмаше, но батареинитѣ командири бѣха наредили яздачитѣ да имъ събератъ по малко шума и клонки, които тѣ охотно гризѣха.

*) При спокойствие конѣтъ диша отъ 10 до 12 пѣти въ минута.

**) Доколко е ускорено дишането, се познава по движението на слабинитѣ (паховетѣ) и по ноздритѣ на коня.

Виждайки, че ще закъснѣемъ съ пристигането си въ Исупли единъ — два дни, а, докато минатъ обозитѣ ни, може би, и три дни, азъ изпратихъ отъ Върбишкия превалъ следната шифрована телеграма до началника на дивизията:

„Пѣтътъ презъ Балкана грозенъ; закъснение три дни“.

На следния день, 29-и септемврий, рано сутринѣта се изпратиха отъ превала войницитѣ и конетѣ да помагатъ за изтеглянето на останалитѣ орджия и ракли. До 2 ч. сл. пл. се измъкна орджие по орджие и 3-а батарея. Следъ това 1-а и 2-а батареи се изпратиха по ешелонно за с. Исупли, а по-късно, следъ като си поотпочина, изпрати се и 3-а батарея. Този день храна за пристигащитѣ на превала батареи, а сжщо и сѣно за конетѣ се изпрати, по мое искане, отъ Исупли.

На 29-и септемврий вечерѣта цѣлото 1-о артилер. отдѣление вече бѣ събрано въ Исупли, но тѣй разстроено, че пѣтуването по-нататѣкъ безъ почивка бѣ невъзможно. Липсата, при това, на облѣкло и палатки за хората се отразяваше твърде зле. Пехотата, която си имаше палатки, бѣ заела буквално всички квартири, а за артилерията не оставаше нищо. Войницитѣ нощуваха на поляната. Даже сламата, приета срещу квитанция за 5-и не с. с. артилер. полкъ, била взета отъ пехотата, по заповѣдь на командира на 2-а дружина отъ 8-и полкъ. Това ми донесе съ рапортъ завеждащиятъ прехраната на полка. Сжщата дружина, по нареждане на дружинния си командиръ, бѣ окупирала опредѣленитѣ отъ старшия началникъ и надписани за насъ квартири, макаръ че нашитѣ квартириери доложиха за това на дружинния командиръ, но той не искалъ и да чуе. За всичко това азъ донесохъ съ рапортъ до командира на 2-а бригада, който бѣше началникъ на колоната.

Не мога тукъ да не изтъкна, че, преди да почнатъ бойоветѣ, нѣкои пехотни началници проявиха голѣмъ егоизъмъ, сиречъ, гледаха тѣмъ и на тѣхнитѣ части да е добре, а за тѣхната сестра по орѣжие — артилерията — не искаха и да знаятъ. Тѣ почнаха да я ценатъ и братски да сподѣлятъ съ нея и залѣка и подслона едва следъ бойоветѣ, когато видѣха нейната помощъ.

*

Съ не по-малко трудности премина Върбишкия проходъ и 2-о не с. с. артилер. отдѣление. Като видѣ състоянието на пѣтя, командирѣтъ на отдѣлението, подполковникъ Дворяновъ, ме помоли да искамъ разрешение отъ началството — отдѣлението да мине презъ Котленския проходъ. Но тѣй като отъ дивизията не се получи навреме отговоръ,

той помоли да му се отпуснатъ волове отъ болниците на дивизията, които болници бѣха почнали да пристигатъ въ Върбица. Отпуснати му били 120 чифта волове, съ които запрегнаха частъ отъ орждията. Съ голѣми усилия и трудности батареитѣ бѣха измъкнати до върха. Това е продължило цѣль день. Отъ превала воловетѣ сж били върнати обратно, въ Върбица. На следния день отдѣлението се спусна въ Исупли.

*

Презъ време на преминаването презъ прохода имаше набити деветъ коня и то главно отъ хомотитѣ. Единъ конь бѣ тѣй силно раненъ въ задния кракъ, че трѣбваше да се остави въ Исупли. Имаше и три—четири коня съ слаби разтежения на сухожилията и други незначителни наранявания, които скоро заздравѣха. Но между войниците, поради простуда, у десетина души се прояви диария, а единъ отъ тѣхъ бѣ съ признаци на дезинтерия, и трѣбваше да го оставимъ въ селото на лѣкуване. По орждията и раклитѣ, като оставимъ на страна боята, която бѣ доста олющена, имаше счупени и изкривени подпорни дѣски, болтове, ключалки и др. по-дребни повреди. Но сбруята бѣ повече пострадала. Освенъ че бѣше потънала въ калъ, но имаше и доста изпокъсани ремъци, повои, теглича и др. повреди. Доколкото батареитѣ разполагаха съ срѣдства и време, почисти се всичко и се направиха необходимитѣ поправки още на бивака въ Исупли.

Най-сетне, и времето се поразведри, огрѣ и Слънчице, и войниците се измиха и поизчистиха отъ каловѣтѣ, по-лепнали на дебели пластове по дрехитѣ и по лицата имъ.

И колкото и мжчително да бѣше преминаването презъ Върбишкия проходъ, колкото и голѣми да бѣха трудности-тѣ, все пакъ полкътъ ги превъзмогна, макаръ и съ голѣмо изтощение. Само високиятъ духъ и твърдата воля у всички началстващи лица въ полка можаха да поддържатъ бодростъ у войниците и да запазятъ отъ окончателно изчерпване силитѣ на конетѣ, та и последното орждие да пристигне безъ особено голѣмо закъснение на бивака въ Исупли.

И азъ не можехъ да не бжда признателенъ и благодаренъ отъ тази усърдна дейность на всички мои подчинени: офицери, подофицери и войници. Вѣрата у мене, че въ предстоящитѣ бойни действия полкътъ нѣма да се посрами, порастна още повече.

*) Полкътъ закъснѣ само съ единъ и половина дни, а не съ три дни както предполагашъ отначало, и както бѣхъ телеграфиралъ на началника на дивизията. Настигнахме пехотнитѣ части навреме. Три дни следъ насъ пристигна и 3-а бригада. Тя идѣше отъ по-далечни мѣста.

Къмъ мѣстото на съсрѣдоточаването. Изпълнявайки дадения маршрутъ, полкътъ тръгна отъ Исупли презъ Мокренъ за с. Александрово (Бургуджи) по ешелонно. 1-о артилер. отдѣление тръгна въ 8 ч. пр. пл., а 2-о, което не бѣше отпочинало още отъ трудното пжтуване презъ Върбишкия проходъ, тръгна въ 12 часа по пладне. Пжтътъ минава презъ твърде вълниста мѣстность, която е разклонение на Котленската планина и по севернитѣ склонове, дори до с. Мокренъ, бѣ доста каленъ. Но за войниците и за конетѣ, които бѣха издържали вече единъ труденъ изпитъ въ Върбишкия проходъ, тази калъ на така наречения Мокренски проходъ бѣ лесно преодолювана, толкова повече, че и времето бѣше добро.

Въ Мокренъ се получи телеграма отъ началника на артилерията въ III армия, съ която нареждаше — картечитѣ да се предадатъ на команданта въ с. Мокренъ, което се изпълни. Тази мѣрка не бѣше лоша, защото шрапнелътъ успѣшно замѣнява картеча за най-близка стрелба, но, ако това бѣ разпоредено въ Шуменъ, въ кутиитѣ на картечитѣ щѣхме да туримъ по единъ шрапнелъ. Докато предадемъ картечитѣ, на конетѣ се даде по малко сѣно. Още въ първитѣ дни на похода бѣхъ наредилъ, щото на малкитѣ почивки да се дава на конетѣ по две—три хапки сѣно отъ ржка, а въ случай че наблизо има и повечко вода, да имъ се дава съ водопойнитѣ ведра и по нѣколко глѣтки вода. Презъ службата си, като батареенъ командиръ, всѣки пжтъ съмъ практикувалъ подобно подхранване и освежаване съ вода конетѣ, което ги значително подбодрява. Наредилъ бѣхъ сжщо, при добри и равни пжтища, яздачитѣ да слизатъ сегистъ-тогистъ отъ конетѣ и да ги водятъ. Конетѣ тегли добре, и когато нѣма яздачъ на гърба му. При това, като облекчимъ товара на подседлания конь съ 70—80 клг., запазватъ се по-добре и силитѣ му. Смѣняването отвреме-навреме яздата съ ходене е подбодряване и за самитѣ яздачи. По този начинъ се намаляватъ запарванията и протриванията на седалищата имъ.

Като минавахме презъ Мокренъ, обърна ми внимание, че въ фурнитѣ се печеше хлѣбъ за войсковитѣ части, и всичката работа по приготвянето на хлѣба: месене, печене и пр. се извършваше отъ жени и девойки. И не само работѣха усърдно тѣзи яки и добри българки, но бѣха тѣй жизнерадостни и работата придружаваха съ такива хубави народни пѣсни, че не можехъ да не спра коня си за малко и да имъ се порадвамъ. И не само въ Мокренъ, а въ всички села и градовце, презъ които минахме, не само че нѣмаше никакво униние ни у женитѣ, ни у мжжетѣ, а, напротивъ, явно се проявяваше едно голѣмо въодушевление и вѣра, че ще победимъ. И такъвъ единъ подемъ на духа у цѣлия

български народъ едва ли ще доживѣя да видя втори пътъ. Това бѣше напластена съ вѣкове духовна, физическа и материална енергия, която сега се туряше въ действие. И тази енергия, или по-добре, нека кажемъ по артилерийски, жива сила на българския народъ, при удара си съ живата сила на противната страна, даде единъ великолепенъ резултатъ, който, уви! ние, поради липса на мъдростъ, не можахме нито да оценимъ, нито спечеленото съ потоци отъ кръвъ да запазимъ.

*

Следния день — 2-и октомврий — по единъ сравнително добъръ пътъ и при добро време ние бѣхме вече въ с. Мидирисъ — въ района, опредѣленъ за съсредоточаване на дивизията. Тукъ полкътъ имаше едnodневна почивка, която се използва за учение. Батареинитѣ командири занимаваха усърдно войницитѣ съ действия при орджията, обръщайки внимание по даване посоки при стрелба отъ закрыта позиция. Това бѣше боленъ въпросъ при нескоро-стрелнитѣ орджия още отъ мирно време. При прокарване посоки съ вехитѣ, освенъ бавежъ, правѣха се често и грѣшки. Мѣрачитѣ, освенъ това, бѣха отвикнали и позабравили да работятъ съ квадранта. Стоманенитѣ мѣрници, които бѣха замѣнили старитѣ, а сжщо и мѣрецитѣ за вземане спомагателни точки въ едно по-широко поле и за по-лесно пренасяне огъня, бѣха сжщо непознати на по-старитѣ мѣрачи. Изгубенъ бѣше и навикътъ за точно и бързо поставяне дистанционнитѣ запалки и затягане съ ключа прикривкитѣ имъ. Това обстоятелство, както ще видимъ по-сетне, въ бойоветѣ, особено при Карагачъ, бѣ причина за случилитѣ се преждевременни прѣскания. Сжщото бѣ и съ дърпането на запалната връвъ, при което често се явяваха усѣчки. И върху редъ още работи по стрелбата: пълнене, еднообразно дотикване снаряда и заряда и пр. батареитѣ трѣбваше старателно да поработятъ, като използватъ при почивкитѣ всичкото почти време и преди пладне и следъ пладне за действия при орджията. Самитѣ войници проявяваха старание да нагонятъ това, що бѣха позабравили, или пъкъ бѣше ново за тѣхъ. При тѣзи занятия и батареинитѣ командири се упражняваха въ пристрелки по разни цели.

За купуване на войницитѣ тютюнъ и др. нѣкои необходими за тѣхъ нѣща се изпрати въ Ямболъ една команда, която, следъ изпълнение на поржчката, своевременно се завърна.

Но, освенъ грижитѣ ми за полка, ето и една друга, не твърде приятна за мене работа. Получихъ заповѣдъ отъ Щаба на дивизията да организирамъ хлѣбопечене. Само това ми не достигаше. Сънъ не ме хващаше, като гледахъ

какъ войницитѣ ми сж необлѣчени, необути, нестѣкмени, и отъ заранъ до късна вечеръ бѣхъ погълнати въ работа да поуредя, да стѣкмя и подготвя полка, било въ материално, било въ строево отношение, сега трѣбваше всичко настрана да оставя и да събирамъ брашно и дърва, хлѣбопекарници да реквизирамъ, хлѣбари между войницитѣ и между населението да търся, като че интендантство съ редица свои органи не сжществуваше. Но, за щастие, отървахъ се отъ това поржчение, понеже на 4-и октомврий, въ 3 ч. сл. пладне, последва неочаквано заповѣдъ — полкътъ да замине за с. Гидикли. Въ всѣки случай това нежелателно за менъ поржчение ми отне почти цѣлъ день време въ подготовяне работата съ кметове и хлѣбари.

Обърна ми внимание, че по всичкитѣ мѣста, презъ които минахме, кждето бѣха квартирували или би-акирали войсковы части, вътрешноститѣ на заклания за храна на войницитѣ добитъкъ не бѣха закопани и почнали бѣха да се разлагатъ и пълнѣха въздуха съ зловония. Около бивацитѣ и населенитѣ мѣста бѣ много замърсено и отъ човѣшки изпражнения. Рѣдко имаше правени отходни мѣста, но и тамъ, кждето имаше такива изкопани, нечистотиитѣ не бѣха затрупани при отпътуването на частитѣ. Защо полковитѣ лѣкари поне не бѣха обърнали върху това внимание, не можахъ да си обясня. А пъкъ лѣкари имаше по двама, даже по трима въ полкъ. Ако даже въ турската армия нѣмаше холера, то дали тя нѣмаше пакъ да ни споходи при подобно неспазване на първоначалнитѣ хигиенични условия?

Обърна ми сжщо вниманието и това, че въ селата, кждето бѣха ношували нѣкои войсковы части преди насъ, имаше раздърпани и изгорени плетища отъ войницитѣ, изпокрадени кокошки, даже въ с. Александрово бѣха се вмъкнали въ една кръчма и бѣха изпили и изпоразлѣли виното отъ бѣчвитѣ. Всичко това не правѣше добро впечатление.

*

И така, полкътъ, безъ никакво закѣснение, макаръ и малко изморенъ, но неразстроенъ, пристигна въ района на съсредоточаването на дивизията. Изминатото отъ гр. Шуменъ до с. Мидирисъ разстояние въ продължение на шестъ маршови дни е равно на около 150 клм. На день, значи, сж изминавани срѣдно по 25 клм. При това полкътъ премина презъ два балкански проходи — Върбишкиятъ и Мокренскиятъ, първиятъ отъ които бѣше извънредно труденъ. За единъ току-що формиранъ и полустѣкменъ артилерийски полкъ, съ орджия, запрегнати изключително съ мѣстни коне, смѣтамъ, че това е единъ напълно задоволителенъ походъ. Походитѣ на новоформиранитѣ артилерийски части презъ време на

Балканската война не трябва да се мърятъ съ походитѣ, извършени отъ артилерийски части презъ време на Сръбско-българската война, тъй като при последната нѣмаше подобни новформиранія, и батареитѣ тръгнаха въ походъ съ отличенъ мирновремененъ конски съставъ, който само бѣ допълненъ отъ избрани мѣстни коне.

*

На 5-и октомврий, въ 7 ч. 30 м. пр. пл., се получи съобщение за обявяването на войната. Предъ построения за походъ полкъ казахъ: „Братя, войната срещу Турция е обявена. Дълбоко вѣрвамъ, че ще изпълните честно клетвата си. Съ Божията помощъ, победата ще бѣде наша. За Негово Величество Царя на България ура!“.

Оттукъ нататкъ полкътъ се движеше вече въ състава на пехотнитѣ части. Макаръ и още далечъ отъ противника, спазваше се предвидения въ Устава за полската служба редъ. Полкътъ тръгна за с. Гюндюзлеръ съ главнитѣ сили на 8-и Приморски полкъ едва въ 10 ч. 30 м., макаръ че бѣ заповѣдано много по-рано да се тръгне. Въ Гюндюзлеръ стигнахме въ 6 ч. сл. пладне. И тукъ за нашитѣ войници бѣха оставени много малко квартири.

Следния день престоеше походъ за с. Куртъ-Бунаръ. Заповѣдта на командира на 2-а бригада гласеше: „Полкътъ да бѣде готовъ за тръгване въ 4 ч. 30 м. пр. пл.“, но, следъ като чакахме до 5 ч. 30 м., последва съобщение отъ пехотната бригада, че този день дивизията нѣма да настѣпва. Обаче, къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл. се съобщи, че полкътъ ще тръгне въ 12 часа по пладне следъ 31-и полкъ. Нововъзбудване на конетѣ и ново запрягане на оржидята. Но намѣсто въ 12 часа, полкътъ можѣ да тръгне въ 1 ч. 30 м., тъй като изтеглянето на 31-и полкъ закъснѣ. Всички тѣзи „заповѣди противъ заповѣди“ никого не радваха. Дългото чакане съ запрегнати оржидия изтощава твърде много и хора и коне, поражда и съмнения у подчиненитѣ за разпоредителността на началницитѣ имъ, а, може би, и роптание противъ тѣхъ. Самото пѣтуване до с. Гюндюзлеръ бѣ съ задръжки, тъй като много отъ обозитѣ на 31-и и 44-и полкове, които трѣбваше да бѣдатъ въ опашката на колоната, следваха 31-и полкъ. Въ Куртъ-Бунаръ полкътъ пристигна въ 6 ч. сл. пл., и трѣбваше пакъ да нощува подъ открито небе, тъй като пехотата бѣ заела всички квартири. Само стотина души можахме да подслонимъ тукъ-тамъ изъ селото. А времето бѣше вече облачно; почна чувствително да застудява, и дъждътъ не закъснѣ.

*) Манифестътъ се получи и прочете предъ войницитѣ на следния день.

Въ Куртъ-Бунаръ цѣлия день имавме почивка, която се използва за почистване оржидята, подтягане сбруята и действия при оржидята.

Минавайки вечерята покрай една група пехотни офицери, всички отъ запаса, поспрѣхъ се малко при тѣхъ да чуя разговора имъ. Естествено, че тѣзи разговори се въртѣха все около войната. Още при запознаването ми съ тѣзи офицери, азъ ги запитвахъ — кой какво е работилъ преди повикването му при мобилизацията. Оказа се, че по-големата частъ отъ тѣхъ бѣха учители и чиновници. Тѣзи сравнително млади хора все още допускаха, че войната, макаръ и обявена вече, може-би, ще се размине. Нѣкои отъ тѣхъ смѣтаха турската сила за много голѣма. Тѣмъ като че ли се искаше да стане отъ невидѣлица нѣкаква външна намѣса, та работата да се свърши безъ бойове. Правѣше ми, изобщо, впечатление, че сѣ малко смутени. Азъ счетохъ за дългъ да ги покуража, като, между другото, имъ казахъ, че ние нѣма какво да се плашимъ отъ турската сила, която по качество далечъ превъзходствуваме, и че победата ще бѣде съ най-голѣма сигурностъ на нашата страна. Това имъ допадна на сърдце, и нѣкои отъ тѣхъ съ разведени лица казахъ: „Дай Боже!“.

Голѣмъ оптимистъ въ добрия изходъ на войната срещу турцитѣ бѣ и началникътъ на дивизията, ген.-майоръ Бояджиевъ Климентъ. Сжщо така и бригаднитѣ командири: ген.-майоръ Церковски Ваклинъ и полковникъ Енчевъ Перикълъ, съ бригадитѣ на които действува повѣренитѣ ми полкъ, бѣха напълно увѣрени въ нашия успѣхъ. Правѣше ми впечатление, че полковникъ Енчевъ бѣ доста осведоменъ, въроятно отъ нѣкои познати нему мѣродавни политически лица, върху нашия съюзъ съ Сърбия, Гърция и Черна Гора, и съ увѣреностъ казваше, че ще имаме поддръжката на нѣкои отъ великитѣ сили, между които на първо мѣсто Русия, откъдето щѣли да ни изпращатъ облѣкло и оржиде *).

Началникътъ на артилерията въ дивизията, полковникъ Мановъ Георги, сжщо бѣ обладанъ отъ вѣра, че ще извоюваме победата. Съ своето спокойно държане и умѣстни разпореджия той вдѣхваше бодростъ и куражъ у своитѣ подчинени. Не мога да не засвидетелствувамъ тукъ, че почти всички висши началници отъ 4-а дивизия, съ които действувахме съвмѣстно презъ време на войната срещу турцитѣ, бѣха проникнати отъ високъ духъ и вѣра въ победата. И този духъ облѣхваше всички чинове въ дивизията, бойнитѣ действия на която всекога се увѣнчаваха съ успѣхъ.

*) Шинели, ботуши и пушки действително се получиха отъ Русия още докато бѣхме на Чаталджа.

*

На 8-и октомврий, въ 10 ч. пр. пл., полкътъ тръгна веднага следъ авангарда на 44-и полкъ за с. Девлетъ-Агачъ, находящо се въ турска територия. Въ с. Яйладжикъ стана една задръжка отъ около два часа, понеже 2-а бригада пресъче пътя на нашата колона въ самото село.

Минавайки презъ с. Кайбиляръ, където имаме малка почивка, повиканъ бѣхъ при командуващия III армия, който бѣ пристигналъ преди насъ съ щаба си въ селото. Следъ като ме поздрави, запита ме за състоянието на полка. Доложихъ му, че духътъ у войниците и офицеритѣ е много добъръ и дисциплината сжщо е добра; „полкътъ ще изпълни, господинъ генералъ, честно и съзнателно своя дългъ, и азъ поръчителствувамъ за това“. Но не скрихъ отъ него, че полкътъ е зле облѣченъ и полустѣкменъ, въпрѣки мое то желание и грижи да набавя поне най-необходимитѣ нѣща. Извадихъ отъ походната си чанта едно сведение за недостигащитѣ предмети отъ облѣклото и снаряжението и му го подадохъ *). Той ми съобщи, че се надява една частъ отъ облѣклото да получимъ скоро, понеже се шиело такова, а малко по-късно щѣли сме да получимъ и снаряжение. Съ нѣколко хубави думи пожела на полка успѣхъ въ предстоящитѣ военни действия и ме освободи.

При тръгването отъ Кайбиляръ, командуващият армията пропусна покрай себе си частитѣ, поздравявайки ги, като имъ пожелаваще победи. Началникътъ на артилерията въ III армия, полковникъ Тангиловъ Петъръ, който придружаваше командуващия армията, и съ опитно око напрегнато изглеждаше войниците, конетѣ и орждията, следъ като замина и последното оржие, обърна се къмъ мене и ми каза, че полкътъ му направилъ добро впечатление. Тази преценка на единъ висшъ артилерийски началникъ не бѣ безъ благотворно значение за полка.

*

Сжщия день, въ 5 ч. 30 м. сл. пл., минахме границата. Едно непонятно за мене дотогава чувство ме обзвзе за известно време, особено като доближихме турското село Малкочъ, находящо се до самата граница. Пушекъ и миризъ отъ изгорено жито и запалени плѣвни се носѣше изъ въздуха. Изплашени врани прелитаха и грачеха надъ насъ. Два-три дни само преди насъ турцитѣ бѣха напуснали селото и избѣгали, като оставили непожтнати хамбари, пълни съ жи-

*) При тръгването на полка отъ Шуменъ бѣхъ наредилъ да ми се приготвятъ десетина такива сведения, и по пътя на всѣки единъ отъ по-голѣмитѣ началници, който би могълъ съ нѣщо да ни помогне, давахъ по едно, съ молба да ни се отпусне, каквото може, откъдето и да е.

то, овесъ и пр., а сжщо и покъщнината си. Но кои бѣха тия злосторници, които бѣха запалили пълнитѣ хамбари съ храни, отъ които тѣй много имаме нужда и ние? Въ предписанията на дивизията, едно отъ които носи № 253, се казва, че това сж вършили наши хора (чети). Тѣ подпалвали турскитѣ села, за да се всели паника у турското население още отъ началото на войната. И този бабайтлъкъ надъ хамбаритѣ и кокошкитѣ отъ самозвани четници е вършенъ следъ като турцитѣ избѣгали. Съ въпроснитѣ предписания се забраняваше да се вършатъ подобни деяния, но, за съжаление, пакоститѣ на тѣзи четници продължаваха и по-нататъкъ. На Тракийския воененъ театъръ ползата отъ тѣхъ бѣше отрицателна. Не може да се откаже, че и нѣкои отъ войсковитѣ части не пазѣха къщитѣ, въ които квартируаха. Не единъ пътъ избухваха пожари въ къщитѣ, където сж били разположени войскови части, и то благодарение небрежността, а и много къщи сж били съборени, за да имъ се вземе дървената частъ за горене. Тази наша черта — да разрушаваме — заплатихме много скжпо презъ зимата, особено презъ време на виелицитѣ, когато нуждата да се подслони човѣкъ и конь подъ керемидата, бѣше крещеща.

Както до границата, а особено оттамъ до Девлетъ-Агачъ, пътятъ е междуселски, твърде каленъ и мѣстността — вълниста. Отъ Малкочъ нататкъ пътятъ върви по долината на р. Теке дере, а на нѣкои мѣста — и по самото корито на рѣката. Движението бѣ съпроводено съ трудности, особено когато притѣмнѣ. Едва въ 8 ч. сл. пл. пристигнахме въ Девлетъ-Агачъ. Бивакирахме на твърде влажно мѣсто. Обозитѣ ни пристигнаха късно, тѣй като този день тѣ се движеха, както му е реда, въ опашката на колоната.

Къмъ Ески Полосъ.

Сведенията, които заповѣдта по дивизията № 7 отъ 9-и октомврий даваше за противника, бѣха твърде оскъдни: „Неприятелски сили сж групирани въ околността на Одринъ и Лозенградъ, и по слухове около Виза се събирали неприятелски войски, съ целъ да действуватъ на нашия лѣвъ флангъ“. Съгласно сжщата заповѣдъ, 5-и не с. с. артилер. полкъ влизаше въ състава на лѣвата колона (полковникъ Тодоровъ Атанасъ), съставена отъ 19-и, 43-и, 44-и полкове, 5-и не с. с. артилер. полкъ, 3-о с. с. гаубично отдѣление и 4-а пионерна дружина. Тази колона трѣбваше да се формира отъ находящия се доста напредъ началенъ пунктъ — с. Карамза. Това, обаче, не можа да стане, и полкътъ продължи движението си въ състава на 44-и полкъ, който имаше въ авангардъ една дружина съ една нескорострелна батарея (1-а).

Неизвестно откъде и какъ, разпространяваше се още отъ мирно време слухъ, че турцитѣ имали много конница, и че тази конница била много добре подготвена. Туй, разбира се, съвсемъ не бѣше вѣрно, и всѣки, който следѣше нашия воененъ печатъ, добре знаеше това. Но мълвата — често пѣти и неправдива — понѣкога е по-силна отъ действителността. Кѣмъ това, разбира се, много допринесе и предупреждението отъ Щаба на армията за вземане мѣрки противъ многобройната турска конница. Както и да било, но фактъ е, че между нашето воинство имаше и люде, които се намираха подъ внушението на изненади отъ турска конница. И достатъчно бѣше още въ първия день на нашето настѣпление, докато войскитѣ още не бѣха преминали презъ горнилото на бойоветѣ, да се чуятъ нѣколко артилерийски изстрели, и нѣкой по-възбуденъ да извика: „Турска конница!“, за да се предизвика паника. И, действително, движейки се кѣмъ Карамза, чухме предъ насъ нѣколко артилерийски изстрели. Заблуденъ конникъ нѣкакъвъ отъ нѣкъде казалъ нѣкому, че турска конница настѣпва нѣкъде отлѣво и била близо до насъ. И този слухъ съ бързината на електрически токъ се понесе по разни посоки, и после узнахме, че въ обозитѣ имало голѣма паника, обаче въ частитѣ на 44-и полкъ, съ които се движеше 5-и нес. с. артилер. полкъ, не произлѣзе никаква паника. Въ това време колоната се намираше на малка почивка. Дружинитѣ се потегнаха и сгъстиха кѣмъ главитѣ на своитѣ части; сжщото направиха и артилерийскитѣ отдѣления. Въ този моментъ ние се намирахме въ една долина, отпредъ препрѣчена съ височината Гиладжикъ (к. 260). Влѣво и вдѣсно отъ насъ имаше други височини. Да останемъ въ това положение, въ случай че действително се появи противникъ, нѣмаше да бѣде приятно, затова началникътъ на колоната насочи една пехотна дружина кѣмъ височинитѣ североизточно отъ в. Гиладжикъ, а азъ и командирътъ на 1-о артилер. отдѣление тръгнахме кѣмъ сжщитѣ височини да изберемъ позиции за батареитѣ, които следваха непосредствено следъ насъ. Една отъ батареитѣ зае очаквателна позиция на близкия гребенъ, а пехотнитѣ части изпратиха въ посока на р. Соуджакъ, откъдето бѣ казано, че иде противникъ — патрули. Но сведения за неприятеля, нито отъ патрулитѣ, нито отъ по-горното началство не се получиха. Скоро стана ясно, че това е една лъжлива тревога, и напраздно изгубихме около половинъ часъ време. Колоната настѣпи по-нататъкъ по своя пѣть за с. Карамза. Въ това време получихъ съобщение отъ началника на артилерията въ дивизията, че пѣтьтъ, който минава презъ в. Гиладжикъ, северно отъ с. Карамза, е доста стрѣменъ, и че по-наизтокъ имало нѣкой по-полегатъ пѣть, та артилерийскиятъ полкъ да мине

оттамъ. На запитването ми — ординарецътъ знае ли този пѣть, миналъ ли е по него, получихъ отрицателенъ отговоръ. Самото пехотно началство неохотно посрещна отдѣлянето на артилерията отъ колоната, толкова повече, че трѣбваше да се даде поне една пехотна дружина за прикриване на дългата артилерийска колона и то за едно движение тъкмо въ посоката, откъдето дойде тревожното известие за появяването на неприятелска конница. За стрѣмния пѣть нѣмахъ още никакво известие отъ нашитѣ артилерийски разузнавачи на пѣтя, които трѣбваше да сжминали вече оттамъ, затова оставихъ полка да следва съ колоната, а азъ излѣзохъ бързо напредъ, за да хвърля лично погледъ на казания пѣть. При почването на подема посрещна ме единъ отъ нашитѣ разузнавачи и ми доложи, че стрѣмнината не е много дълга, и, макаръ че наклонътъ е доста голѣмъ, ще може да минемъ, тъй като мѣстото е сухо. На самата височина намѣрихъ началника на дивизията и началника на артилерията, на които доложихъ, че полкътъ следва по сжщия пѣть, и по-добре е да не се отдѣля отъ колоната. Следъ малко и батареитѣ доближаваха вече стрѣмнината. На нѣкои отъ орждията, на които конетѣ бѣха послабички, батерейнитѣ командири бѣха засилили впрѣговетѣ съ такива отъ запаснитѣ коне, и съ тикане, съ викане батареитѣ изкатериха стрѣмния пѣть съ едно малко закъснение движението на пехотата.

Минавайки презъ с. Карамза, видѣхме първия турчинъ пленникъ или бѣглецъ отъ турската армия, не си спомнямъ добре, който ми направи впечатление, че бѣше добре облѣченъ.

Презъ Карамза протича р. Акарджи дере. Дървениятъ мостъ, който прехвърля рѣката доста високо, бѣ полуизгнилъ. Бѣхъ останалъ малко назадъ отъ предната батарея, и, когато наближихъ моста, първото орджие бѣше вече почнало да минава. Мостътъ, обаче, се тъй люлѣеше, и полуизгнилитѣ греди пращѣха. Първото орджие мина, а за останалитѣ дадохъ заповѣдь да минатъ презъ рѣката, стрѣмнитѣ брѣгове на която прислужниците сринаха набързо съ лопатитѣ. Щѣше да ми тежи твърде много на душата, ако, благодарение на нашата небрежностъ, нѣкое орджие се струполѣше отъ моста въ рѣката. Не ми е известно защо пионеритѣ не бѣха усилили този полуизгнилъ мостъ, по който тъй много войскови части щѣха да минаватъ. Но и нашитѣ артилерийски разузнавачи на пѣтя не бѣха направили, може би по неразбиране, правилна преценка на този мостъ, за което обърнахъ внимание на началникитѣ имъ.

(Следва)

Редакционни бележки.

Сведение за състоянието на статиите, получени за печатане въ сп. „Военно-исторически сборник“.

Одобрени:

- 1) Спомени от боя на 2./1. бригада на 19-и X. 1915 год. западно Бѣла Паланка—Връгодинци.
- 2) Съ 1-а дивизия въ заложничество.
- 3) Боятъ при Булаиръ.

Неодобрени:

- 1) Действията на съглашенската конница на Балканския военен театъръ въ края на 1918 година.
- 2) Германската и българската конници въ Ромъния презъ 1916 година (безъ Добруджа).

На рецензия:

- 1) По действията на 1-а Софийска дивизия въ Ромъния презъ Свѣтовната война.
- 2) Премаването на р. Дунавъ при гр. Свищовъ презъ 1916 година.

Излъзе отъ печатъ въ ограничено количество екземпляри книгата „Войната между България и Турция презъ 1912—1913 год.; томъ III — Сражение при Люле Бургасъ — Бунаръ Хисаръ“, съ 17 многоцвѣтни картографически приложения въ отдѣленъ свитѣкъ; София, Държавна печатница, 1931 г., стр. XII+675; Издание на Военно-историческата комисия при Министерството на войната. цена 360 лева, съ следното съдържание:

Заемането отъ турцитѣ линията Карагачъ — Люле Бургасъ и маршъ-маневърътъ на българитѣ. — Планътъ на операцията. — Отстъплението на турцитѣ и бездействието на българитѣ на 13-и октомврий. — Заемането отъ турцитѣ линията Карагачъ — Люле Бургасъ и маршъ-маневърътъ на българитѣ на югъ на 14-и октомврий — Маршъ-маневърътъ на българскитѣ I и III армии на 15-и октомврий и решението на турцитѣ да приематъ решително сражение на линията Карагачъ дере.

Сражението при Люле Бургасъ — Бунаръ Хисаръ. — Положението на 15-и октомврий вечерта. — Бойоветѣ на 16-и октомврий. — Бойоветѣ на 17-и октомврий. — Бойоветѣ на 18-и октомврий. — Бойоветѣ съ турската II източна армия на 19-и октомврий и отстъплението на I източна армия отъ Соуджакъ дере. — Дейностъ на дветѣ страни на 20-и октомврий. — Резултати отъ сражението при Люле Бургасъ — Бунаръ Хисаръ. — Свързкитѣ презъ време на маршъ-маневъра и презъ време на сражението.

Устройството на тила и снабдяването презъ време на маршъ-маневъра и на сражението при Люле Бургасъ — Бунаръ Хисаръ. — Етапни линии и командантства. — Интендантско снабдяване. — Снабдяване съ бойни припаси. — Инженерно снабдяване. — Санитарна служба и отвозване раненитѣ и болнитѣ.

Приложения. — Приложение № 1 — Численъ съставъ на I и III армии, Конната дивизия и 10-а гранична дружина къмъ 16-и октомврий 1912 год. — Приложение № 2 — Загуби, понесени отъ I и III армии, Конната дивизия и 10-а гранична дружина въ сражението при Люле Бургасъ — Бунаръ Хисаръ отъ 16-и до 20-и октомврий 1912 год.

Книгописъ.

Указатели.

Важно за сътрудниците

1. — Изпращаните за печатане трудове трябва да бъдат написани непрекъснато на пишеща машина, чисто, без задрасквания, с по-голям отстояние между редовете, на една страница на листовите.

2. — Приложенията (кроки, схеми, чертежи, таблици, диаграми) трябва да бъдат изработени чисто и ясно, да отговарят на текста на статията. Те се оценяват и заплащат отделно от текста, като се припадат разходите по пречертването им с туш; това последното винаги ще се извършва в редакцията.

3. — Листовите на текста, както и приложенията, да не се пришиват.

4. — Не се разглеждат статии, които не отговарят на условията в пунктове 1. и 2.; също недовършените; преводите, непридружени с оригиналите; компилации, в които не е указано по кои източници са съставени.

5. — Неплатена кореспонденция не се приема. Неодобри статии се пазят до 3 месеца от датата на отхвърлянето им и се повръщат на авторите, само ако бъдат изпратени необходимите пощенски разходи.

6. Редакцията не дава обяснения за причините, по които редакционният комитет е отхвърлил даден труд.

7. — През тая годишнина Преглед на чуждестранния военен печат (към сп. „В. Ж.“) ще излиза по следния ред:

а. — За месеците октомври, ноември и декември 1930. г. — през м. март 1931. г.

б. — За месеците януари, февруари и март 1931. г. — през м. юни — 1931. г.

в. — За месеците април, май и юни — през м. септември.

г. — За месеците юли, август, септември — през м. декември.

8. — Хонорарът за всяка статия се определя от редакционния комитет в размер на една печатна кола от 16 стр. (за 1931/32. г.) така:

а. — оригинални научни трудове, критики и компилации 1000—2500 лв.

б. — оригинални описания, в-исторически, географически, топографически, биографически, спомени и епизоди 1000—2000 лв.

в. — Преводи и извлечения 600—1200 лв.

г. — Книгописни бележки, рецензии, общи и военни съобщения 500—600 лв.

д. — Отговори за лични обяснения не се заплащат;

е. — Преписи от документи (заповеди, донесения и др. подобни), когато са известни не се плащат;

9. — Постоянните сътрудници, признати за такива от редакционния комитет, получават хонорар с 20% увеличение от посочения в п. 7.

10. — Авторите, чиито трудове се издават от Арм. в. изд. фондът отделно или се печатат в изданията на Арм. в. изд. фондът, могат да получат (20) двадесет броя безплатно и само (15) петнадесет броя срещу заплащане стойността на материалните разходи за тия трудове. Платенето на сжити трудове в армията, за нейните нужди, е изключително право на Арм. в. изд. фондът.

Изплащането на хонорара става от счетоводителя на Арм. военно-изд. фондът, десет дни след излизането на дадено издание.

Печатни грешки:

Стр.	редъ	печатано	да се чете
1	11 отгоре	десетгодиш- нината	десетгодиш- нината
8	21	обаявние срѣдъ	обаяние всрѣдъ
10	9	удвоятъ	приближатъ
16	6 отдолу	Хлѣбаръ	Шейновецъ
20	25 отгоре	биха	бѣха
24	22 отдолу	дествува	действува
28	27	54 и	54-и
28	17	Кривица	Кравица
42	14 отгоре	Дружината	Дружинитѣ